George Rădulescu

UN SECOL CU NEAGU DJUVARA

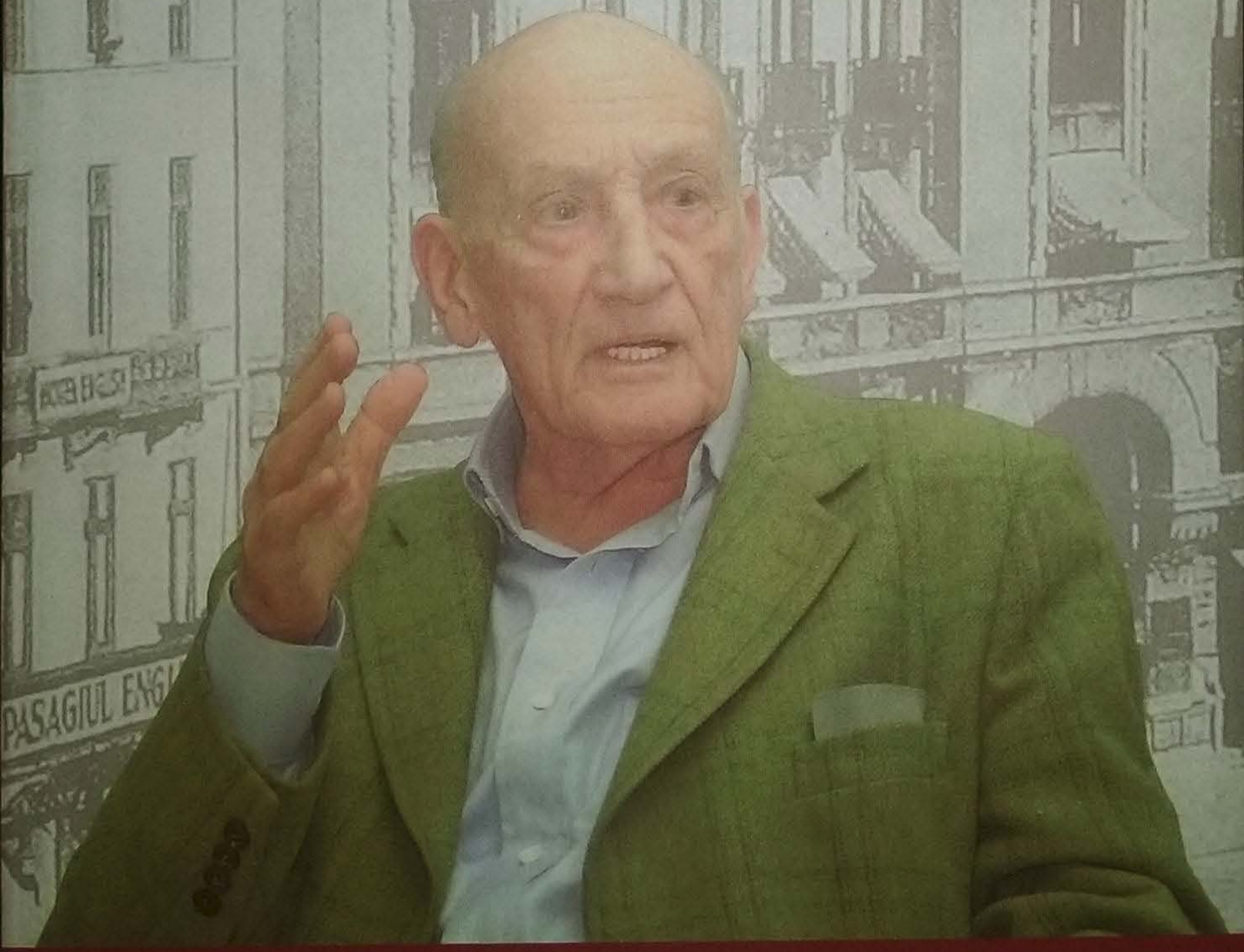

BIBLIOTECA adevărul

Licențiat în Drept şi în Teologie, George Rădulescu şi-a început activitatea în presa centrală în 1999. Timp de peste cinci ani a fost redactor în cadrul departamentului „Politică internă“ al ziarului „Curierul Național“ şi a colaborat la alte câteva publicații. Din 2007 şi până în 2010 a coordonat departamentele „Politică internă“ şi „Publicistică“ ale cotidianului „Adevărul“, iar din ianuarie 2008 realizează dialogurile săptămânale „La masa Adevărului“.

BIBLIOTECA
adevărul.

Comandați cărțile Adevărul:
www.adevarulshop.ro
Telefon: 021.407.76.38 / 51; Fax: 021.407.76.42

Fotografiile fac parte din arhiva personală a lui Neagu Djuvara

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DJUVARA, NEAGU
Un secol cu Neagu Djuvara / în dialog cu George Rădulescu. - București : Adevărul Holding, 2010
ISBN 978-606-539-741-5

I. Rădulescu, George

008(498) Djuvara,N.(047.53)

George Rădulescu

UN SECOL CU NEAGU DJUVARA

Cuvânt înainte de ANDREI PLEŞU
Postfață de MIHAI RĂZVAN UNGUREANU

editura Adevărul holding

Timp de patru-cinci ani am umblat prin mănăstiri şi prin arhive pentru a-mi face genealogia. Nu vroiam să văd doar ce a fost familia Grădişteanu, de la 1500 până când se stinge ultimul vlăstar. Asta este genealogia clasică... Orice individ se trage şi din mamă, şi din tată, şi din bunic, şi din bunică şi aşa mai departe. Un tabel de ascendenţă este şi mai greu de întocmit. Un astfel de tabel este mult mai veridic atât din punct de vedere al eredităţii fizice, cât şi al celei psihice. Mama ştia, de pildă, că Grădiştenii sunt vechi boieri, dar faptul că bunica ei era sora lui Ion Ghica[1] demonstra că ea era nepoata lui Ion Ghica, mare scriitor, prinţ de Samos. Asta contează pentru psihologia unei persoane! Găseşti şi dumneata foarte multe persoane care ţin mai mult la familia lor maternă decât la cea paternă. Aşa că am făcut un tabel de ascendenţă a mamei mele. Am adunat toate datele într-o elipsă care seamănă cu un mapamond – cred că e ceva unic. Când ajungi cam pe „linia cercului polar" al acestui „mapamond" îl găseşti de douăsprezece ori pe Basarab I, de cinci ori pe împăraţii bizantini Cantacuzini, de trei ori pe Bogdan I al Moldovei şi aşa mai departe. În total sunt vreo sută treizeci de capete încoronate. Eu cred că e absolut impresionant acest „mapamond genealogic". De altfel, mi s-a spus că nu s-a văzut un asemenea tabel de ascendenţă în nicio carte de genealogie.

Neagu Djuvara

[1] Ion Ghica (1816–1897) a fost prim-ministru al României între 1866 şi 1867, respectiv între 1870 şi 1871.

Cuvânt înainte
Un destin bine croit: Neagu Djuvara

Povestea vieții lui Neagu Djuvara are verva sălbatică a unui peisaj luxuriant. Nu e suficient să spui că a trecut prin multe. A trecut prin tot. Război şi Universitate, aventură şi savantlâc, exil şi repatriere, Europa şi Africa, diplomație, filosofia istoriei, spionaj, jurnalistică, Sorbona, Niamey şi Bucureşti, boierie şi sărăcie, profesorat, politică, explozie creatoare după vârsta de 80 de ani, anonimat şi glorie, acțiune, contemplativitate, radicalitate, cordialitate, hazard. Recunoaşte singur că a fost mereu însoțit, în momentele decisive, de un „noroc" salutar. A prins ultimul tren spre Helsinki după marea revoluție rusească din octombrie şi a fost trimis la Stockholm pe 23 august 1944, anume, parcă, pentru a supraviețui tăvălugului bolşevic. La 94 de ani are încă mari proiecte, speră să-şi afle sfârşitul pe un vapor, e ubicuu, tonic, şarmant, distins, fără fasoane, bucuros de glumă şi de tacla. De câte ori îl văd, mă contaminez de buna lui dispoziție, savurez bunele lui maniere şi admir curajul opiniilor sale, adeseori în afara convențiilor curente.

Recunosc: văd în Neagu Djuvara modelul unei lumi ireversibil dispărute, lumea României interbelice cu

bunele şi relele ei, dar cu vigurosul ei potenţial de evoluţie, retezat scurt de ocupaţia sovietică. Ştiu că e naiv să idealizăm lumea aceea. Dar, pe de altă parte, ce altă lume avem de idealizat? Unde altundeva să căutăm reperele unei ţări care vrea să se alcătuiască firesc, după infinite şi epuizante „tranziţii"? Ce altă „continuitate" ne putem dori dincolo de aceea, încropită frugal, în mica nişă dintre 1866 şi 1944? Şi cum să trec cu vederea faptul că toţi cei care mi-au marcat hotărâtor anii de formaţie, de la Constantin Noica la Nicu Steinhardt şi Alexandru Paleologu, veneau din acel „altădată" pe care îl întruchipează şi Neagu Djuvara?

Nu vreau să glosez pe marginea ascendenţei aristocratice a omului. Am cunoscut şi boieri destrămaţi, din care nu rămăsese decât ambalajul. Dar pot invoca o sumedenie de motive pentru care „boieria" lui Neagu Djuvara îmi impune. Mai întâi, *eleganţa* sa. Modul îngrijit de a se îmbrăca, de a se purta şi de a vorbi. Toate, cu firescul nobleţii înnăscute, fără afectare, fără ornamentică de paradă. Şalul de la gât, batista din buzunarul de la piept, curtoazia faţă de semeni, arta conversaţiei, gestul discret, respectul pentru o anumită coerenţă „formală", pentru reguli conviviale, pentru afabilitatea polemicii – sunt semnele unei „rânduieli" care nu mai are trecere în ambianţa contemporană. În ceea ce mă priveşte, prefer oricând un domn *„nicely old fashioned"*, interlocutorului frust, dezinhibat, adept al unui zgomotos şi factice „relativism" stilistic. Aş fi încântat ca silueta publică, „desenul" social pe care îl propune, prin simpla sa prezenţă, Neagu Djuvara, să capete prestigiu nu de uniformă, dar de etalon.

O altă încântătoare însuşire a domnului Djuvara este şi *sportivitatea*: modul său de a-şi asuma natura şi biografia proprie. Fără lamentaţii, fără recriminări amare, fără

utopii contrafactuale. Există, în desfăşurarea traseului său existenţial, un soi de voioşie virilă, care îl determină să primească destins imprevizibilul împrejurărilor, corvoada fiecărei zile, şansa şi neşansa, provocările fiecărui viraj al sorţii.

„Boierească" este şi capacitatea lui Neagu Djuvara de a se mişca plin de graţie pe graniţa subţire dintre cuviinţă şi *inavuabil*. Pasajele „deşucheate" ale memorialisticii sale, la egală distanţă de pudibonderie şi trivialitate, sunt expresia calmului superior al unui om autentic, al unui istoric care nu e dispus să măsluiască în vreun fel realitatea, al unei înţelepciuni care ştie să absoarbă, surâzând cu ecvanimitate, nu doar sublimităţile vieţii, ci şi promiscuităţile ei. Neagu Djuvara ştie să fie politicos şi cu derizoriul, şi cu ridicolul, şi cu bufoneria.

Trebuie spus şi că scrierile pe care Neagu Djuvara le-a publicat, în ultimii ani, la Editura Humanitas, au jucat şi joacă, dincolo de valoarea lor intrinsecă, un rol esenţial în reconstrucţia normalităţii intelectuale româneşti. După decenii întregi în care istoria a trebuit să se strecoare, ca disciplină, printre nenumărate clişee ideologice, să navigheze printre adevăruri camuflate, desfigurate sau ocolite, să accepte o îndelungată „asceză", care risca să producă standardizarea ireparabilă a discursului istoric, Neagu Djuvara a readus la rampă istoria vie, istoria ca *istorisire*, istoria colocvială, prietenoasă, seducătoare, liberă de „ştaif" catedratic şi de „exigenţe" conjuncturale. Lucrările sale au, de aceea, un efect terapeutic, purificator: ele curăţă, fără dureri, plămânii neoxigenaţi ai cititorului autohton şi convertesc „normativitatea" solemnă a istoriei de cabinet în poftă *vitală* de cunoaştere, în obiect al curiozităţii tinereşti şi al bucuriei.

Nu sunt întotdeauna de acord cu opiniile domnului Djuvara. Dar – şi acesta e încă un atribut al bunei calităţi

omeneşti – toate dezacordurile se consumă pe fondul unor „pogorăminte" amicale, al inteligenței şi al umorului. În conflict sunt doar argumentele. Restul se dizolvă în atmosfera benefică a amenității. Pe scurt, e o plăcere până şi în a fi în disjuncție cu (Moş)Neagu (cum îi place, uneori, să-şi spună).

Una din temele care ne despart este – ca să dau un exemplu – idiosincrazia civilizată, dar tenace a lui Neagu Djuvara față de sfera religiosului. E componenta „revoluționară" a firii lui, altfel conservatoare. Nu mă pot amesteca, persuasiv, într-un domeniu atât de intim. Dar contemplând „coincidențele" semnificative care i-au dirijat parcursul, armonia secretă care ordonează diversitatea biografiei sale, orientarea tuturor detaliilor şi „accidentelor" către un rost precis, îmi vine să-i spun, cu deferență şi amor: „Domnule Djuvara! Viața dumneavoastră, cu toate ale ei, este, în ea însăşi, o dovadă a existenței lui Dumnezeu!"

Andrei Pleşu

În loc de introducere

Profesorul Neagu Djuvara, coborâtor dintr-o veche familie boierească, este întruchiparea omului pe care l-a pierdut România. Definitiv. Mi-e teamă însă că naşterea unei alte generații asemănătoare cu aceea a profesorului va dura încă multă vreme de-acum înainte.

Să stai de vorbă, în România de astăzi, cu un adevărat boier nu poate fi decât un mare privilegiu. L-am descoperit pe pofesorul Djuvara în lecturile mele şi mi-am propus să fac tot ce-mi stă în putință pentru a ajunge la el. Am reuşit, motiv pentru care veți putea trăi, în paginile ce urmează, câteva secvențe dintr-o viață de roman.

A fost nevoie de ore bune de discuții, purtate într-un mic apartament dintr-o casă boierească, aflată într-un colț de vechi centru al Bucureştilor. N-a fost lesne să-i răpesc câteva dimineți şi după-amiezi de toamnă, în condițiile în care Profesorul e asaltat de ziarişti, editori de carte şi cunoscuți, toți hotărâți să afle totul de la un om care a trecut, de-a dreptul şi nevătămat, prin mijlocul unui secol nebun.

De atunci, nu o dată m-am gândit la acele dimineți şi după-amiezi în care plecam de la profesor, bucuros şi tulburat, deopotrivă. Bucuros pentru că înregistrasem

pe reportofon câteva frânturi de istorie trăită a ceea ce a însemnat cândva România, cu oamenii ei blânzi şi simpatici. Tulburat pentru că, mergând înapoi spre redacţie, treceam, inevitabil, pe lângă un liceu de unde ieşeau tineri care îmi induceau sumbre presentimente despre viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat al României.

Dar ascultându-l pe Neagu Djuvara parcă păşeam afară din timp. Îl vedeam cu ochii minţii pe copilul care-i privea pe Regele Ferdinand şi pe frumoasa Regină Maria din balconul unei case de pe Calea Victoriei. Apoi „plecam" la Nisa pentru a urma liceul şi mă minunam de privelişti, de stilul profesorilor de modă veche şi de neastâmpărul colegilor de generaţie. Nici n-apucam să mă dezmeticesc, că dintr-odată ajungeam într-o cafenea din Paris, taman în mijlocul unei conversaţii aprinse dintre doi studenţi cu puternice convingeri politice. Până să-mi sorb toată cafeaua din ceaşcă, mă trezeam într-un automobil franţuzesc, cumpărat „la mâna a doua", tranzitând o Germanie ca un furnicar. Nemţii se pregăteau de război... Revenit la Bucureşti, mă plimbam prin grădini şi parcuri, aşteptând să fiu chemat la şcoala de ofiţeri. Nici nu ştiu când am trecut Prutul, auzind parcă un ordin venit din altă lume. Mă simţeam mândru, dar şi puţin înfricoşat de ceea ce va urma. Pretutindeni, tineri intelectuali care voiau să răscumpere onoarea ţării lor, pătată de cedarea unei provincii istorice fără un foc de armă. Cântece milităreşti, şuierături de obuze şi o frică nedesluşită, aşa cum o mai întâlneşti descrisă doar la Paul Baumer, eroul lui Erich Maria Remarque din „Nimic nou pe frontul de vest".

Dar câmpul de luptă rămânea în urmă, cu tot cu morţii ştiuţi şi neştiuţi. Dădeam apoi de o moşie din Brăila, cu o mulţime de acareturi şi cu ţărani încă nesăraciţi de colectivizare. Lumea era alta, mai tihnită şi mai vrednică.

La Bucureşti, trecând pe lângă casa celebrei demimondene Miţa Biciclista, mergeam ce mergeam şi ajungeam la o garnizoană oarecare, unde un colonel cu *déjà-vu*-uri staliniste persecuta un tânăr sublocotenent de familie bună. De aici şi până la Ministerul Afacerilor Străine n-a mai fost decât un pas – la Direcţia Cabinetului şi Cifrului, cea care a contribuit decisiv la schimbarea cursului istoriei româneşti. Veţi vedea mai jos de ce. Pe urmă, povestea mă purta şi mai departe, într-un tren spre Lisabona, oraşul unde tânărul Mircea Eliade reprezenta interesele culturale ale ţării. La întoarcere, am zăbovit două zile în Paris, sublimul Paris cântat de Edith Piaf şi aruncat de război în pragul mizeriei. Francezii mergeau totuşi la teatru şi se comportau ca şi cum n-ar suferi de foame. Erau vremurile când o bucată de carne era aur curat. Interesant lucru, românii o duceau încă bine în comparaţie cu ei.

În ciuda calamităţilor războiului, lumea parcă-şi păstra chipul firesc. Asta până la 1947. Veţi constata şi dumneavoastră, aşa cum am făcut-o şi eu, de ce anume evenimentele care au urmat abdicării Regelui Mihai I au însemnat lăsarea întunericului asupra Răsăritului Europei şi, implicit, asupra României. Speranţa unui „nou Răsărit" a mai persistat o vreme după care s-a spulberat ca şi cum nici n-ar fi fost. Privirea retrospectivă a profesorului Djuvara vorbeşte mai mult decât un tratat de istorie recentă.

Traiul din exil, misterele Africii şi ceea ce a urmat ridicării Cortinei de Fier sunt pentru Neagu Djuvara episoade pe care vă las să le descoperiţi singuri. Pun punct incursiunii mele în vremurile trecute pentru a nu altera cumva imaginea pe care singuri v-o veţi forma.

Aş avea foarte multe de spus prin prisma a ceea ce am auzit şi v-am redat mai jos, însă cred sincer că rostul

prezentului volum nu este acela de a scoate în evidență impresiile unui ziarist. Asta, poate, altă dată. De aceea am şi optat pentru conservarea oralității textului şi pentru prezentarea lui sub forma unui dialog. Mi-ar plăcea să nu mă fi înşelat, iar ceea ce veți citi să constituie un argument în plus că în România se poate şi altfel.

Autorul

Interbelicul, în culori amestecate

Domnule profesor, foarte mulți dintre noi îşi doresc să vadă măcar câteva secvențe din lumea de altădată prin ochii unui om care a trăit acele vremuri. Care amintire vă stăruie mai viu în minte din copilăria petrecută la Bucureşti?

Am asistat la defilarea Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria, la întoarcerea lor de la încoronarea de la Alba Iulia. Mi se pare că era în octombrie/noiembrie 1922, atunci când m-a dus mama într-o casă boierească ce a supraviețuit până astăzi printre clădirile ceauşiste de pe Calea Victoriei. Cred că acum este pe strada Sevastopol... La acea casă se mai văd încă nişte balcoane; la balconul din colț era micuțul Neagu, în vârstă de şase ani, care a văzut venind toată coloana în fruntea căreia era călare Regele Ferdinand. Mai era o femeie tânără cu aripi mari, care simboliza victoria şi care era într-un car. Mai târziu, după câteva zile, mi s-a povestit că din cauza frigului a căpătat o pneumonie şi a murit. Am plâns atunci... O fi fost adevărat...

S-a vorbit şi s-a scris mult despre viața celei care în timpul Primului Război Mondial a fost supranumită „Mama răniților" datorită devotamentului

cu care îi îngrijea pe soldați. Copil fiind, Regina Maria vi s-a părut o femeie frumoasă?

Da, sigur că da! N-am să uit niciodată că am văzut-o câțiva ani mai târziu, la un 10 mai, în uniforma ei de colonel al Regimentului 4 Roşiori[1]. Mă gândesc că s-au scos acum nişte uniforme tâmpite. De ce oare nu s-a scos uniforma cea mai frumoasă pe care am avut-o, uniforma Regimentului 4 Roşiori? Este o uniformă care există de pe vremea lui Ştirbei Vodă. Am o gravură austriacă ce arată intrarea austriecilor în Țările Române la 1854, gravură în care se vede şi această uniformă. Ştirbei Vodă era îmbrăcat în ea şi defila pe cal.

Sunteți legat sufleteşte de Regimentul „Regina Maria"...

Sigur! Singurul meu văr primar, Robert de Reinech, sublocotenent rezervist la Regimentul 4 Roşiori, a făcut tot războiul (*cel de-al Doilea Război Mondial, n.a.*), a refuzat toate permisiile şi a murit la Cotul Donului. Adică nu s-a ştiut niciodată dacă vărul meu a murit în lupta de la Cotul Donului, pentru că n-a fost o dovadă concretă. Mi-a povestit comandantul lui direct, maiorul Vasiliu, care mai târziu a devenit prieten apropiat al lui Vintilică Brătianu. Se pare că a fost rănit într-un moment în care s-au văzut încercuiți şi ordinul era „fiecare pe socoteala lui". Vărul meu, în loc să plece cu colonelul şi cu acest maior Vasiliu – care mai avea o maşină dincolo de încercuire –, a fost văzut ieşind din tranşee şi îndreptându-se către un tun portabil, adus ca ajutor. Era un ajutor derizoriu în comparație cu divizia

[1] Regina Maria a primit conducerea onorifică a Regimentului 4 Roşiori, unitate de elită a cavaleriei. Depăşind aşteptările contemporanilor, Regina Maria s-a implicat activ în pregătirea acestei unități, organizându-şi un birou permanent la sediul Regimentului şi participând la diverse manevre militare.

de tancuri care venea din față. Prin urmare, vărul meu a ieşit din tranşee pentru a aduce acel tun în ajutor. A fost rănit şi a căzut. Deci, singurul lucru care se ştie este că a fost văzut rănit. Niciodată de atunci nu am primit vreo veste în legătură cu soarta lui. Părerea mea este că a fost strivit de tancuri şi că nimeni nu l-a mai recunoscut. În orice caz, a dispărut acolo, în jur de 20 noiembrie 1942.

Revenind la Regina Maria... Era o femeie fermecătoare, care a influențat politica vremii prin relațiile pe care le avea cu marile case regale ale Europei.

Da, era o femeie superbă şi cu o mare prestanță. Mai târziu, iar acestea nu sunt impresii de copil, ci de om matur, m-a impresionat inteligența ei politică. De pildă, l-a influențat pe Ferdinand să aleagă intrarea în război. Asta deşi erau mai multe posibilități. Ori făceam războiul alături de germani şi de austro-ungari, ori continuam să rămânem neutri, aşa cum se hotărâse. În paranteză fie spus, mai sunt şi astăzi persoane care susțin că noi ar fi trebuit să rămânem neutri în Primul Război Mondial pentru că ni se tot dădea, la sfârşit, ca o bomboană, ceea ce am căpătat. Asta ar fi fost necinstit, moralmente vorbind, pentru că este bine să câştigi, nu să ți se dea. Adică să fie un sacrificiu uman, nu să aştepți să se termine războiul, iar ceilalți să-ți facă un cadou...

Neutralitatea țării risca să se transforme într-un dezavantaj major pentru români. În plus, n-ar fi fost deloc sigur faptul că am fi primit „cadou" Transilvania...

Da, şi n-ar fi fost sigur nici că am fi căpătat atât cât am căpătat... Revenind, Regina Maria a avut un mare rol în decembrie 1917 şi în ianuarie 1918, atunci când s-a pus marea întrebare dacă renunțăm la armistițiul pe care noi

nici nu l-am cerut, ci a fost cerut de către generalul rus Cerbacev care comanda totalitatea frontului, şi îl transformăm în negocieri de pace. Guvernul se adunase la Iaşi, cu toţi generalii şi cu mareşalii (viitori) Averescu[1] şi Prezan. Cu toţii fuseseră de părere că nu trebuie semnat armistiţiul. Dar atunci s-a aflat că era prea târziu întrucât toată armata noastră trebuia să accepte ce a hotărât comandantul-şef care era rusul Cerbacev. Din punct de vedere ierarhic şi disciplinar, Cerbacev rămăsese comandantul frontului. Aşadar, guvernul nostru, după ce hotărâse că nu va accepta armistiţiul, s-a văzut nevoit să o facă. Oştirea noastră era între austro-ungari şi bolşevici şi însuşi mareşalul Averescu a găsit de cuviinţă să negociem pacea. Pe de altă parte, pe generalul Cerbacev ostaşii noştri l-au salvat de la căsăpirea de către propriile lui trupe. Cerbacev a rămas în ţară şi şi-a făcut familie în România. Deci, Regina Maria şi Take Ionescu şi câţiva alţi politicieni au fost de părere că noi ar trebui să ne retragem către Odessa. Să vă dau un argument valabil! Militarii, mai ales, spun că nu mai aveam armament şi că nu mai era cine să ne aprovizioneze, dar ruşii părăsiseră armamentul grămadă pe undeva prin Ucraina. Puneai mâna pe ce lăsaseră ruşii! Altceva: în Siberia extremă, la est, s-a format o coloană care s-a numit „coloana cehă". De fapt, cehii luaseră iniţiativa, dar cu toţii fuseseră o sută de mii de oameni, foşti prizonieri din armata austro-ungară – slovaci, polonezi etc. Această sută de mii de oameni, fără comandament, a pus mâna pe Transsiberian, a străbătut toată Rusia, l-a ajutat pe un general „alb" împotriva bolşevicilor şi a ajuns în Cehia. Dacă a putut o coloană

[1] Generalul Alexandru Averescu (1859–1938) a fost înaintat la gradul de mareşal în 1930, alături de generalul Constantin Prezan, cel cu care a avut aprigi dispute în timpul Primului Război Mondial. Mareşalul Averescu a fost comandant al Armatei a II-a, conducând bătăliile de la Mărăşti şi Oituz din anul 1917.

improvizată de o sută de mii de oameni să facă lucrul acesta, nu puteau trei sute de mii – care făcuseră războiul şi învinseseră la Mărăşeşti şi care erau ascultători – să se retragă până spre Odessa?! De când am semnat noi pacea, în mai 1918, şase săptămâni mai târziu se întorcea soarta războiului[1]. Cărţile noastre de istorie nu spun un amănunt interesant: de ce am semnat noi Pacea de la Trianon[2] după un an şi jumătate de negocieri? Asta din cauza încăpăţânării lui Ion I.C. Brătianu, care n-a vrut să accepte punctele de vedere ale tuturor juriştilor – francez, englez, american, italian şi japonez. Am găsit asta într-o prefaţă scrisă de ministrul francez de Externe de la acea vreme. El era filoromân şi a spus, în prefaţa traducerii cărţii lui Kiriţescu[3] despre Primul Război Mondial, că întârzierea a fost cauzată de Brătianu care n-a înţeles că semnarea Tratatului de la Bucureşti de către români a făcut caduc Tratatul nostru din 17 august 1916 prin care Franţa, Marea Britanie şi Rusia ne promiteau Transilvania. Acel Tratat din 1916 avea în spate ani de zile de negocieri, însă noi trebuia să le explicăm din nou că vrem Transilvania. Brătianu şi-a dat seama totuşi că a stârnit atâta ostilitate între căpeteniile aliate, încât a trebuit să demisioneze şi să-l cheme pe Vaida-Voevod[4].

[1] Pacea de la Bucureşti a fost dureroasă pentru români – pierdeam Dobrogea de sud, în favoarea bulgarilor şi o întreagă zonă de munte în favoarea Austro-Ungariei. De asemenea, deveneam o adevărată colonie economică a Puterilor Centrale.

[2] Tratatul de la Trianon, semnat la 4 iunie 1920, a stabilit frontierele statului ungar cu vecinii săi Austria, Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, România şi Cehoslovacia.

[3] Constantin Kiriţescu, „Istoria războiului pentru întregirea României: 1916–1919".

[4] Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950), unul dintre iluştrii lideri ai Partidului Naţional Român din Transilvania, apoi ai Partidului Naţional Ţărănesc. A avut un rol deosebit de important la înfăptuirea Marii Uniri de la 1918.

Neagu Djuvara, la un an şi jumătate, cu fratele său Răzvan, în vârstă de patru ani

Tinca Djuvara cu primul copil, Răzvan, Bucureşti, 1914

„Am fost sărăcit de două ori"

Deşi eraţi copil pe vremea aceea, aveţi o seamă de amintiri despre perioada ce a precedat Unirea. Aţi respirat atmosfera epocii, poate cea mai importantă din istoria românilor. Povestiţi-ne despre asta...

Atmosfera era destul de ambiguă, ca să zic aşa. Noi făceam parte dintr-o categorie socială destul de năpăstuită de rezultatele războiului, în afară de morţi – cum a fost cazul morţii tatălui meu. Ce a urmat după război a însemnat şi sărăcie pentru că tata era un om care câştiga bine fiindcă era un inginer strălucit, ieşit şef de promoţie de la Politehnica de la Berlin-Charlottenburg. El avusese de foarte tânăr posturi importante. Între altele, în 1913–1914, titlul său era „administrator delegat" al Societăţii Govora–Călimăneşti, ceea ce însemna că era un fel de director general. Tatăl meu este cel care a construit hotelul de la Călimăneşti, cu băile şi celelalte modernizări, hotel care mai este şi acum în picioare.

V-aţi pierdut tatăl când eraţi foarte mic. Aţi avut de suferit din punct de vedere afectiv, dar şi financiar...

Când a izbucnit războiul şi a fost mobilizat, tata a fost chemat să fie directorul cimentăriei lui Valentin Bibescu de la Comarnic, fiindcă cimentăria fusese transformată, de pe o zi pe alta, în uzină de armament. Aşa că el, păstrând oarecum directoratul Societăţii Govora–Călimăneşti, s-a stabilit împreună cu mama şi fratele meu, Răzvan, la Comarnic. Aşadar, eu am fost zămislit pe când părinţii mei erau la Comarnic. Revenind, aici trebuie subliniat că sunt un caz nitel deosebit prin faptul că aparţineam unei categorii sociale care, în urma războiului şi mai cu seamă a marii exproprieri, era dintr-odată decăzută, adică sărăcită. În cazul nostru, am fost sărăciţi de două ori – prin moartea tatălui care câştiga bine şi...

Prin reforma agrară[1]...

Da. Deja nu mai eram mari proprietari. De pildă, bunicul Grădişteanu, tatăl mamei, crezuse că face cine ştie ce afacere vânzând ultimele lui moşii strămoşeşti din Muntenia pentru a cumpăra în Dobrogea. În Dobrogea se vindeau întinderi mari de pământ pe nimic. Cumpărase 5.000 de pogoane, deci 2.500 de hectare la Taşaul, în nordul Dobrogei. Cele 5.000 de pogoane însemnau câte o mie de pogoane pentru fiecare dintre cei cinci copii ai lui. A venit exproprierea şi s-a ţinut seama de faptul că proprietarul nu se ocupa personal de moşie şi, prin urmare, i s-a luat 90 la sută. Adică din 2.500 de hectare au rămas 250.

De unde aţi mai avut bani să mergeţi la şcoală?

Tocmai... Mama n-a mai păstrat decât 50 de hectare, fără conac, fără nimic altceva. Le-a vândut fostului

[1] În aprilie 1917, Regele Ferdinand, pentru a-i încuraja pe ostaşii ţărani, făcuse o proclamaţie conform căreia, după ce războiul va fi fost câştigat, se vor împărţi pământurile marilor moşii, aşa încât guvernele postbelice au fost obligate să pună în practică reforma făgăduită solemn de însuşi Regele.

administrator de acolo, administrator care întâmplător era un tip cumsecade. Mi-aduc aminte cum ne-a trimis odată, după ce s-a făcut tranzacția, un pește cât masa de mare... Nu știam cui să mai dăm din el. Mă văd, copil de șase ani, cu acest pește pe masa din sufragerie. Cu banii luați de pe cele 50 de hectare, mama abia a putut cumpăra o căsuță la București.

Totuși, nu trăiați foarte rău...

Nu trăiam foarte prost dacă a reușit să cumpere o căsuță. Oricum, era într-un cartier pe care, la acea vreme, îl consideram destul de puchinos. Era dincolo de strada Buzești, paralel cu strada Dr. Felix. Așadar, stăteam pe strada Dr. Sergiu, care a dispărut odată cu lucrările ceaușiste. Noi locuiam în „fundătura" Dr. Sergiu, care nici măcar nu era pavată cum se cade, ci cu niște bolovani rotunzi. Bineînțeles că niciodată nu venea niciun automobil pe acolo... Îmi amintesc că, într-o seară pe la ora 17.00, a venit un automobil mare trimis de familia Vintilă Brătianu ca să ne ia pe noi, copiii, și să ne ducă la un fel de lecție de gimnastică. Tot cartierul s-a uitat cu niște ochi mari cum intră o asemenea mașină în desfundătura aceea. Aveam senzația, copil fiind, că eram oarecum decăzuți. Dar maică-mea, săraca, încerca să-și țină rangul cu puținii bani pe care-i mai avea. Bunicul Trandafir Djuvara era de o zgârcenie îngrozitoare. Chiar țin minte că nu-i dădea mamei nici o zecime din ceea ce i-ar fi trebuit ca să-și completeze mica pensie de văduvă de război.

Nu primeați nimic din partea statului român pentru faptul că erați doi frați orfani de război?

Primeam noi ceva. Mai mult aveam avantaje de genul că nu plăteam decât un sfert din preț la călătoriile cu trenul. Dar acestea erau avantaje secundare. De

asemenea, vara puteam merge în instituții de stat cum era „marea cazarmă I.O.V." (Invalizi, Orfani și Văduve) de la Techirghiol. Țin minte că, în două veri, am stat acolo toată luna august, cu niște prețuri foarte joase. Oricum, mama ținea și o servitoare în casă care era și bucătăreasă, și menajeră. Deci, pe proprietatea cumpărată în București cu banii de pe cele 50 de hectare de la Tașaul aveam, în fundul curții, o căsuță cu două camere jos, două sus, bucătărie și sală de baie. Și mai aveam o altă căsuță, mai în față, care avea două camere și un antreu și care era închiriată.

Aveați o mică sursă de venit și de acolo...

Ne cârpeam, așa... O mică chirie de aici, un ban de la pensie, puținii bani pe care ni-i mai dădea bunicul Trandafir... Deci, în afară de moștenirea din partea familiei Grădișteanu, pe care a vândut-o mama ca să cumpere această proprietate, noi, din partea familiei Djuvara, moștenisem de la bunica o foarte mică bucată de moșie, la Finta, în județul Dâmbovița. Acolo nu erau decât 40 de hectare pentru noi doi, frații. Era o nimica toată, fără conac și fără altceva. Fratele tatei era în diplomație – mai târziu va deveni ministrul României la Berlin, apoi ambasador la Atena –, și el nu se prea ocupa de chestiile astea. Și-a vândut imediat partea lui. Tata mai avea un frate și o soră vitregi, din a doua căsătorie a mamei lui – cam la zece ani după ce divorțase de Trandafir Djuvara, bunica se căsătorise cu colonelul, apoi generalul Candiano. Erau și cei doi copii Candiano, așa că moșioara de la Finta, și ea ciopârțită, nu reprezenta mare lucru.

Devenea din ce în ce mai dificil pentru familiile marilor boieri români să-și onoreze statutul. Așadar, condiția modestă v-a rămas întipărită în memorie...

Țin minte ceva care m-a marcat pe toată viața! Anume că, dintr-o încurcătură administrativă, cel care cumpărase cele trei părți ale moșiei de la Finta – țin minte și numele lui, îl chema Nițescu și era fostul administrator al moșiei – a vrut s-o silească pe mama să-i vândă și a patra parte. Șapte ani a ținut acest proces și, copil fiind, aveam această senzație de nedreptate: „Cum se poate să fie chinuită o văduvă de un om care nu are dreptul să ne ia bucățica de moștenire!?" Șapte ani s-a zbătut mama în acest proces până să-l câștige.

A apelat la avocați? De pildă, era perioada de glorie a lui Istrate Micescu și a altor nume importante ale baroului românesc. Vă amintiți ceva în legătură cu avocații vremii?

Nu mai țin minte cine era avocatul nostru, dar țin minte că biata mama, cel puțin de două ori pe an, trebuia să asiste la un nou episod al acestui proces interminabil. Culmea culmilor, când a pierdut procesul, Nițescu ne-a cerut despăgubiri pentru pretinse lucrări pe care le-ar fi făcut pe porțiunea ce era obligat să ne-o restituie. Așa că mi-am început copilăria cu o teamă de procese. Mai bine să faci o înțelegere proastă decât să faci un proces.

După aceste episoade nefericite ați plecat la studii în Franța...

Da, dar coșmarul a durat de prin 1920 până în 1927. În 1924, am plecat la Sinaia din cauza faptului că fratele meu se îmbolnăvise de plămâni. Asta după ce stătuse cam șase luni pe un șezlong la Câmpina, acolo unde bătrânul general Grădișteanu cumpărase prin 1880 o foarte frumoasă casă boierească. Țin minte acea casă în paragină care avea totuși șase hectare de grădină – până în Prahova. Nu mai fusese făcut acolo nimic – niciun pom îngrijit, nimic! Dar

această grădină care mergea până în Prahova a fost raiul meu, copil fiind. Ne petreceam vacanțele la casa de la Câmpina care avea mult farmec bătrânesc – era o verandă lungă, erau niște geamuri mari... Mama era o foarte bună pianistă – făcuse Conservatorul. Și era și foarte mândră că ieșise a doua, după doi ani de Conservator. Numărul 1 era Gheorghe Boscov, care a devenit virtuoz și chiar compozitor. Și mama cânta la pian și, bineînțeles, păstrase o foarte frumoasă dexteritate. Toată copilăria mea a fost încântată de felul ei romantic de a-i interpreta pe Chopin, pe Ceaikovski, pe Schumann și pe alții. Mi-a creat o întreagă bibliotecă mentală de muzică. Acum, ascultând anumite nocturne ale lui Chopin, bine cântate, îmi vin lacrimile în ochi. Aceste piese îmi amintesc de mama...

Stânga: Îmbarcarea regelui George al Greciei, detronat de republicani în 1924. La stânga lui este regina Elisabeta, fiica Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria.

Dreapta: În plan secund, cu monoclu,Trandafir Djuvara, atunci ministru al României la Atena, cel care a organizat plecarea fără incidente a regelui şi reginei, pe un vas românesc

Trandafir Djuvara cu cei doi nepoți, Răzvan şi Neagu, 1919

Criza mondială din anii '30 şi viața de zi cu zi

A fost grea despărțirea de locurile natale atunci când ați plecat în Franța să urmați liceul? Nu v-ați opus?

A fost greu, dar nu m-am opus. Eram foarte ascultător şi am considerat că este o datorie. Iar mama a venit o mare parte din timp alături de noi, închiriind o micuță odaie într-un hotel de clasa a treia. Mama venea să ne aducă o prăjiturică la ora cinci, în momentul recreației. Asta se întâmpla vreo cinci luni, pe vreme de iarnă. Ea a ales liceul de la Nisa pentru că bunicul Trandafir Djuvara promisese că mi-l plăteşte. Bunicul ținea la mine, deşi pe fratele meu nu prea-l iubea. Eu nu-l iubeam pe bunicul Trandafir pentru că era dur şi răutăcios cu toată lumea şi, pe deasupra, incredibil de zgârcit. În plus de asta, nu se comporta bine cu mama mea şi atunci n-aveam cum să-l iubesc. De altfel, liceul de stat de la Nisa nu era foarte scump. Trebuia plătit numai internatul, iar pentru fratele meu, mama s-a descurcat să găsească o bursă de la cineva cu care îşi descoperise un fel de legătură de rudenie. Prin urmare, eram amândoi cu studiile plătite acolo, iar mamei îi era viața cu mult mai ieftină decât la Bucureşti.

Aşadar, negustorii bucureşteni ţineau preţurile ridicate la case, la terenuri şi la mărfuri şi pe atunci. Se trăia mai ieftin la Nisa decât la Bucureşti...

Da! Dacă aveai copiii gratuit la şcoală şi plăteai doar o mică odaie într-un hotel de clasa a treia, era mai ieftin la Nisa... Mi se pare că de când ne mutasem la Sinaia, din cauza bolii de piept a lui Răzvan, mama vânduse casa de la Bucureşti. Mai era şi perioada cu criza internaţională din 1929–1930. Atunci am sărăcit cu toţii, din nou. Da... Aşa a început acea aventură de la Nisa, unde eu, cel puţin în primul an de internat, am fost foarte necăjit, cu toate că o aveam pe mama lângă mine câteva luni pe an, timp în care, în fiecare sâmbătă seara, ne putea lua la hotel. În odaia ei, mică aşa cum era, instalase un divan pe care se culca ea, iar noi doi, eu şi fratele meu Răzvan, dormeam în patul ei.

Ce vârstă aveaţi?

Eu am început la 12 ani, iar fratele meu avea 15 ani. La mijlocul celui de-al doilea an, m-am cam îmbolnăvit. S-a întâmplat un lucru destul de complicat atunci – anume că directorul liceului, văzând că ieşisem premiant în primul an de liceu, a sfătuit-o pe mama să sar un an. Asta fiindcă eu când am intrat acolo la liceu, m-am înscris într-un an inferior.

Dar vorbeaţi bine franceza...

Da, pentru că – nu uitaţi! – primii trei ani din copilărie, cât am fost în exil prin Elveţia, Franţa şi Belgia am vorbit franţuzeşte. Asta s-a întâmplat de când aveam un an şi până la patru ani. Carevasăzică, franceza a fost prima limbă pe care am învăţat-o.

Tinca Djuvara, văduvă de război, cu cei doi copii, Răzvan şi Neagu, Bruxelles, 1919

Jeana Grădişteanu, sora mai mică a Tincăi Djuvara, ţinându-l în braţe pe primul ei nepot, Răzvan

Scăpaţi ca prin urechile acului din Rusia bolşevizată

Povestiţi-ne despre perioada în care eraţi refugiat, alături de mama şi de fratele dumneavoastră. Ceva din ceea ce vi s-a spus pentru că pe atunci nu aveaţi decât un an...

Am plecat din ţară în 1917 traversând Rusia şi am sosit în Franţa. Tata rămăsese în România, iar noi plecasem în această aventură, în plină revoluţie bolşevică. Închipuiţi-vă că acesta a fost întâiul miracol din viaţa mea: noi părăsisem Petrogradul (*oraşului Sankt Petersburg îi fusese schimbat numele în 1914, n.a.*) în ziua de 7 noiembrie 1917.

Spuneţi-ne cum s-a întâmplat să ajungeţi acolo...

Uite cum s-a întâmplat... Imaginaţi-vă perioada Mărăşeşti–Oituz, glorioasă şi aşa mai departe, dar care este urmată imediat de prăbuşirea armatei ruseşti, de bolşevizarea ei şi de teribila criză care ne atinge şi pe noi. Nu mai venea din Rusia nici armament nou, nici hrană, nici nimic altceva. Umbla chiar vorba că acea bucată a Moldovei, care era încă liberă, era triunghiul morţii. Nu mai era de mâncare, nu mai aveam nimic şi atunci tata,

care era subdirectorul armamentului pe țară, cu grad de căpitan de geniu, s-a gândit să-şi salveze familia de foamete. În plus de asta, el nu ştia ce se va întâmpla... Începuseră negocierile de pace şi, culmea!, cu toate că-şi făcuse studiile în Germania, nu-i simpatiza deloc pe nemți. Credea că vor face o ocupație foarte dură. El s-a temut pentru sănătatea noastră, considerând că vom fi nenorociți aici în România şi că ar fi mai cuminte să ne trimită la adăpost. Dar cum? Traversând Rusia, Finlanda, Suedia, Norvegia şi sosind în Franța, unde era bunicul Trandafir Djuvara, ministrul plenipotențiar al României în Belgia. Or, toată Belgia era ocupată, iar Guvernul şi Curtea Regală erau retrase în portul francez Le Havre, la Marea Mânecii. Prin urmare, noi am plecat în octombrie 1917 până la Odessa şi apoi de la Odessa, cu trenul.

Dar o asemenea aventură era, fără îndoială, costisitoare. Cu ce bani a plecat mama dumneavoastră?

Adesea m-am întrebat şi eu... A plecat cu bijuteriile familiei, pe care le-a avut asupra ei. Mi-aduc aminte că a purtat până la bătrânețe un fel de centură de bumbac cu zeci de buzunărele unde avea cocoşei, rubine, perle şi ce-o mai fi avut. Cu acestea a trăit ani de-a rândul. În plus, când am ajuns la bunicul Trandafir – oricât de zgârcit ar fi fost –, ne-a întreținut. Plecarea a fost dramatică... Mama avea 34 de ani, iar sora ei, care ne-a însoțit, avea 30 de ani şi era nemăritată. Mai eram eu şi fratele meu Răzvan, plus o guvernantă elvețiancă de 20 de ani pe care o chema Frida Shwetzer. Numele avea consonanță germanică. Această guvernantă ne-a purtat nenoroc fiindcă, sosind la Petrograd, cu toată dezordinea formidabilă care domnea acolo (îmi povestea mama cum erau defilări în fiecare zi şi cum a trăit momentul atacării palatului unde

era prim-ministrul Kerenski[1], palat apărat de un batalion de femei), deci cu toată dezordinea asta formidabilă, poliția îşi făcea meseria. Ei au confundat numele guvernantei noastre cu acela al unei spioane germane pe care o căutau. Aşa că ne-au confiscat paşapoartele. Mama să înnebunească! Se repede, bineînțeles, la Legația României de la Petersburg, la ministrul român care, în fine, era coleg cu socrul ei – Diamandi, un foarte bun diplomat român – şi care a recomandat-o ataşatului militar francez, cel care, la rândul său, cunoştea nişte comisari ruşi. O lună a trebuit pentru a se lămuri ăia că e o eroare. Abia atunci au convocat-o la Ministerul de Interne. Dar ne apropiem de 7 noiembrie! Mama se duce la minister, iar directorul paşapoartelor îi spune: „Doamnă, vă cerem scuze de mii de ori, poliția noastră a făcut o confuzie între numele tinerei elveție care-i cu dumneavoastră şi o nemțoaică pe care-o căutăm. Veniți mâine-dimineață devreme să vă luați cele cinci paşapoarte cu vizele de plecare. Dar veniți devreme pentru că mâine bolşevicii iau puterea!" A doua zi, mama se scoală dis-de-dimineață şi îşi pune întrebarea: „Ce mă fac că ministerul este dincolo de Neva[2]?!" Atunci, ca să nu plece singură, a luat-o pe soră-sa cu ea. Cu noi mai era fratele mamei care înnebunise pe front. Era un om cu crize de paranoia. Aşadar, îl lasă pe acest unchi bolnav, împreună cu tânăra elvețiancă de 20 de ani şi cu cei doi copii, la hotel. Mama şi cu sora ei trec Neva, se duc la minister, iau cele cinci paşapoarte şi când să treacă

[1] La 6 noiembrie 1917 se declanşează revoluția bolşevică. Prim-ministrul în funcție, Alexandr Kerenski, fuge în Finlanda şi de acolo la Paris. O zi mai târziu se instalează un guvern condus de Lenin. Trotki coordona Comisariatul pentru Afaceri Externe, iar Stalin pe cel pentru minorități. În plină anarhie, trupele ruseşti din România cutreieră Moldova, amenințând Iaşiul, devenit capitala țării în Primul Război Mondial. Armata Română dezarmează trupele ruseşti, îndepărtând pericolul.

[2] Râul care traversează oraşul Sankt Petersburg.

Neva îndărăt, constată că toate podurile erau ocupate de Armata Roşie. Soldaţii le pun baioneta în piept şi le spun că nu se trece. Mama, disperată, le explică faptul că are copiii dincolo, dar nimic. Nu ştia ruseşte, ce să facă!? Asta mi-a povestit-o de o sută de ori, dar nu ca să-mi relateze un episod absolut dramatic din viaţa ei, ci ca să-mi arate de ce trebuie să spun întotdeauna adevărul. Oricare ar fi situaţia, trebuie să spui adevărul! Fiindcă în disperarea în care era ea, despărţită de copiii ei, tentaţia de a denatura adevărul era mare. Să vă dau un exemplu: dacă aţi văzut filmul „Doctor Jivago", este cazul unor copii despărţiţi de mamă, pe care nu o mai regăsesc niciodată. Mama, dacă nu putea să ne regăsească atunci, cine ştie ce s-ar fi putut întâmpla cu noi... Aşadar, în starea ei de stres, vede un ofiţer care umbla de-a lungul Nevei. Aleargă după el, îl trage de mânecă şi îi spune pe franţuzeşte: „Domnule ofiţer – nici nu ştia dacă e locotenent sau căpitan –, vă rog să mă ajutaţi să trec podul! Copiii mei sunt dincolo de pod!" Ofiţerul se întoarce cam încruntat şi o întreabă dacă e franţuzoaică. A stat câteva secunde să se gândească – „Îi spun că sunt din marea naţiune care e aliata lor ori îi spun adevărul că sunt româncă?" S-a gândit că la anaghie trebuie să spui întotdeauna adevărul. Şi atunci a spus adevărul! „Nu domnule, sunt româncă!" Şi ofiţerul acela se îmblânzeşte.

Avântul revoluţionar al francezilor i-a molipsit şi pe ruşi. Ofiţerul simţea asta pe pielea lui. Dacă ar fi spus că e franţuzoaică ar fi trimis-o la Legaţia Franţei...

Închipuieşte-ţi... Dar să-ţi spun altceva: până anul acesta, până la vârsta de 94 de ani, am crezut că ofiţerul respectiv era oarecum antifrancez, pe motiv că, poate ofiţerii francezi erau orgolioşi faţă de ei – chestii din astea minore! Nu! Antipatia lui faţă de francezi era cauzată de faptul că francezii le-au adus revoluţia. Comuniştii ăia care preluau puterea cântau „La Marseillaise"! Toate faptele şi toate gesturile pe care le făceau bolşevicii erau o copie a Revoluţiei franceze. Dacă mama ar fi spus, în momentul acela că e franţuzoaică, ofiţerul rus ar fi trimis-o la Ambasada Franţei. „Să vă salveze ei pentru că sunt prieteni cu bolşevicii!" Faptul că i-a zis că e românca a cântărit greu, probabil gândindu-se că ei ne-au atras în această catastrofă, în războiul cu nemţii. Ofiţerul i-a spus: „Dar doamnă, să ştiţi un lucru, soldaţii ăştia nu mă mai ascultă!" În fond, ofiţerul rus a avut curaj că s-a întors. Bolşevicii, din când în când, le rupeau epoleţii şi le băgau baioneta în burtă. Dar acel ofiţer a avut curajul să se întoarcă şi să parlamenteze cu soldaţii: „Sunt străine, nu ştiu ruseşte şi au copiii dincolo de pod!" Rusul e sensibil la chestia cu copiii, şi-atunci, soldaţii aceia, tâmpiţi cum or fi fost, s-or fi înduioşat şi i-au fluierat pe colegii de dincolo – Neva fiind mai largă de vreo douăzeci de ori decât Dâmbovița. Mama şi sora ei au trecut podul şi s-au dus la hotel. Servitoarea de la hotel avea un bărbat care era birjar; a fugit după el, a venit birjarul cu birja, s-a băgat acolo toată familia, cu toate geamantanele, şi am prins ultimul tren de Helsinki. Aşa am plecat noi în ziua marii revoluţii bolşevice...

Incredibil! Ştiţi totul din povestirile mamei? Fratele dumneavoastră mai păstrase câte ceva în amintire în legătură cu acest episod?

Eu aveam un an şi ştiu totul din povestirile mamei. În schimb, fratele meu îşi aminteşte ceva. El îşi aminteşte de puştile aşezate în piramidă la capătul podului, îşi aminteşte de nişte focuri de armă pe care le-a auzit pe stradă şi alte asemenea.

Cum ați ajuns de la Helsinki în Elveția?

Mai e un miracol! În momentul în care țarul abdică și pleacă, lăsându-l pe fratele său, din martie și până în octombrie 1917 a existat un fel de vacanță a puterii. Acel socialist Kerenski, potrivit spuselor lui Ionel Brătianu, ținea discursuri frumoase, dar în rest nu făcea nimic. Brătianu și-a dat seama că Kerenski este incapabil să frâneze mișcările bolșevicilor. În perioada martie–octombrie 1917, guvernele tranzitorii din Rusia au permis țărilor care vroiau să se desprindă de marea Împărăție să o facă. Acesta a fost momentul când Basarabia s-a desprins, când Georgia s-a desprins și când Finlanda s-a desprins. Finlanda era deja o țară liberă. Am trecut, așadar în Finlanda, de acolo în Suedia, din Suedia în Norvegia, iar din Norvegia, cu un vapor, până în Marea Britanie. De altfel, îmi povestea mama că trăia cu o mare angoasă întrucât toată lumea trebuia să poarte colac de salvare deoarece prin zonă patrulau submarinele germane. Am ajuns, într-un final, la Londra și de acolo la Paris, unde l-am întâlnit pe bunicul Trandafir. El nu se putea întoarce în Belgia pentru că țara nu era încă eliberată. Deci suntem în noiembrie 1917. Mama ne-a trimis, pe mine și pe fratele meu, împreună cu sora ei, în sudul Franței, într-un sătuc unde o parte a familiei Grădișteanu își făcuse, pe vremuri, o casă. Mama s-a dus cu fratele ei bolnav în Elveția.

Spera să-l trateze acolo?

A stat un an acolo, cu speranța că-l va salva, dar n-a făcut nimic. Fratele ei a murit mult mai târziu în România. Așadar, în tot acest răstimp am vorbit numai franceza. Primele mele bâlbâieli au fost pe franțuzește. Am trăit în Franța, apoi în Elveția francofonă, lângă Geneva. Primele mele amintiri, la vârsta de exact doi ani și trei luni, sunt de la începutul lui decembrie 1918, atunci când mama

primește vestea că i-a murit bărbatul de gripă spaniolă, la București. N-a fost o telegramă care să se trimită imediat, la 13 noiembrie, atunci când a murit tata. Probabil că au așteptat să-i poată trimite o scrisoare prin cineva. Așa că a stat vreo două, trei săptămâni fără să știe.

Vă amintiți momentul în care ați aflat vestea morții tatălui dumneavoastră...

Noi aveam o guvernantă – o bătrânică. Mă văd lângă odaia noastră, în fundul unui culoar unde este o fereastră care dă spre lac. Stăteam cu fratele meu și cu guvernanta. În dimineața aceea, guvernanta ne conduce pe un covor roșu care duce până la scară – văd aceste lucruri ca și cum s-ar fi petrecut ieri. Fratele meu era singur, în spatele nostru... Ajungem la odaia mamei. Guvernanta bate la ușă și intrăm. Înăuntru, pe stânga, era patul mamei care, pentru un copil de doi ani, părea foarte înalt. Mama stătea culcată pe spate și avea o batistă pe ochi. Plânsese toată noaptea la vestea morții bărbatului ei. Se așază, ne ia pe rând și ne sărută și ne spune pe franțuzește: „Tata a murit". Fratele meu, care avea patru ani și care îl ținea minte pe tata, a înțeles mult mai dramatic momentul. Pentru mine a fost o abstracțiune. Am înțeles din clipa aceea doar faptul că eu nu mai am decât o mamă și că sunt un copil fără tată.

Cu siguranță, dramatismul situației a fost atenuat de vârsta fragedă pe care o aveați. Dar copilăria dumneavoastră agitată v-a lăsat cumva și alt gen de amintiri, în alt registru cromatic?

Mai țin minte că, peste câteva săptămâni, tâmpita aia de guvernantă mi-a pus, împotriva unei răceli, o cataplasmă prea fierbinte. Eu am început să urlu, iar ea m-a silit să o păstrez. Fratele meu îmi citea dintr-un fel de carte ilustrată ca să mă distreze până când guvernanta,

văzând că nu încetez cu urlatul, mi-a scos cataplasma cu piele cu tot. Am şi acum acea cicatrice albă pe piept, care este acolo de 92 de ani. Îmi mai amintesc că biata mama ne-a dus la munte – probabil vânzând din bijuterii –, la Davos. Am mai stat un an în Elveţia, până când a venit o soră mai mare de-a mamei şi l-a luat pe fratele bolnav, iar noi am plecat în Belgia. Am multe amintiri şi de la Bruxelles, de la sfârşitul lui decembrie 1918. Îmi aduc perfect aminte de sediul Legaţiei României, de tramvaiele care erau acolo, de culoarea ciocolatei. Eu vroiam să merg numai cu tramvaiele de culoarea ciocolatei. Ei, prosti de copil...

Jeana Grădişteanu cu nepoţii Răzvan şi Neagu Djuvara la Guétary, lângă Biarritz, pe coasta Atlanticului, la scurtă vreme după sosirea lor din lungul periplu prin Rusia, Scandinavia, Anglia şi Franţa, iarna anului 1918

Neagu (15 ani) şi Răzvan (18 ani) la Nisa

O curvă de mare lux

Precupeți, funcționari, burghezi şi boieri, toți la-olaltă, compuneau tabloul Capitalei interbelice. Mai simțiți parfumul Bucureştilor din anii '20?

Noi nu mai aveam casă, tata murise şi nici moşie nu mai aveam. Mama era foarte stingherită de chestia asta şi, în primele şase luni, am stat la nişte veri mai îndepărtați de-ai mamei. Era o vară de-a mamei, născută Grădişteanu şi măritată cu colonelul Mavrocordat. Era o femeie straşnică – Emanuela Grădişteanu Mavrocordat. Ei locuiau cu chirie pe strada G-ral Praporgescu, imediat după Biserica Batiştei. Aveau trei fetițe dintre care numai una era mai mică decât mine – Despina, singura care mai trăieşte şi azi, în Germania. Este unica rămăşiță de rudenie a mea. Mă văd, la vârsta de patru ani, culcat în salon pentru că nu mai aveau loc în odăile de locuit, şi acoperit cu un covor ce mi se părea foarte greu. Mă trezeam dimineața în zgomotele străzii, care erau tipice în vremea aceea şi atât de deosebite de cele de astăzi. Mai întâi, mirosul străzii era miros de bălegar fiindcă mai erau căruțe şi trăsuri. Dimineața devreme, chiar înainte de opt, începeai să auzi vânzătorii ambulanți: „Hai la iaurturi! Lapte covăsit!" Venea cel cu zarzavaturi, cel cu gaz-benzin. Nu-ți mai

spun de ovreiul care striga: „*Haini* vechi, *haini* vechi cumpărăăăm!". Dar cea care mă fascina era țiganca cu flori. O vedeam cu fustele alea care fluturau în jurul ei, strigând: „Hai la lalele, garoafe și *anatiiite*!" În loc de narcise zicea „anarcise", iar eu înțelegeam „anatite". Asta am aflat-o de la strănepoata ei, probabil, care și acum mai vinde flori în colțul acela, Batiștei cu G-ral Praporgescu. Când am trecut din nou pe acolo în anii '90, i-am spus țigăncii din colț că am auzit pe cineva, care e posibil să fie rudă cu ea, strigând „Hai la anatite!" prin anii '20. „Aaaa! Păi aia este bunica mea!", mi-a răspuns. S-a dus la bunica ei și a întrebat-o ce-i cu „anatitele". S-a întors și m-a „corectat": „Domnu', nu există «anatite»! Aia e anarcise!" Așa că la vârsta de 70 și ceva de ani am aflat că nu era „Hai la lalele garoafe și *anatiiite*!", ci „Hai la lalele, garoafe și *anarciiise*!" Îmi răsună în urechi acest strigăt din copilăria mea.

Unde v-ați mutat de acolo?

Au urmat multe triste ți. De acolo a trebuit să ne mutăm într-o odăiță, într-o casă aparținând faimoasei Mița Biciclista. Casa mai există și azi! Este în apropiere de Ambasadei Franței. Mi se pare că e pe strada Christian Tell, cea care taie strada Amzei.

Și numele celei în casa căreia ați locuit a supraviețuit în memoria colectivă, chiar dacă mulți nu-mai știu povestea. Cine era Mița Biciclista?

Era o demimondenă, mă rog, hai să-i spunem în mod vulgar – o curvă de mare lux. Lucru rar la vremea aceea – în anii '20 –, făcea ciclism prin București pentru a-și menține silueta. Așa fusese poreclită Mița Biciclista. Făcuse avere și una dintre casele ei era cea în care am locuit noi. Din când în când trec pe acolo cu un fel de nostalgie... Noi ședeam – foarte trist! – deasupra fostelor

grajduri care deveniseră garaj, într-o singură odaie. O mică scară ducea în acea odaie mare, foarte întunecoasă. Mă văd acolo – am stat cel puțin vreo șase luni – și îmi amintesc perfect ce s-a întâmplat. Am făcut toate bolile copilăriei – scarlatină, pojar, diaree, de toate... Așadar, toate bolile copilăriei le-am făcut la Mița Biciclista acasă. Mă văd și acum în anumite scene curioase; de pildă, la începutul ședерii noastre acolo, o însoțisem pe mama să-l vadă pe bunicul Trandafir Djuvara. Rechemat de la Bruxelles, unde fusese ministru plenipotențiar timp de zece ani (1910–1920), bunicul Trandafir se pregătea să plece în misiune la Atena, pentru a pregăti contractul de căsătorie între Prințul Carol și Principesa Elena. Închipuiți-vă că am găsit actul de ratificare al acestui contract, semnat de bunicul!

Asta se întâmpla după scandalul cu Zizi Lambrino[1]...

După, bineînțeles. Asta se întâmpla cam la doi ani după scandalul cu Zizi Lambrino. Ca să-l îndepărteze de ea și să-i mai schimbe ideile, Regele Ferdinand îl trimite pe Carol al II-lea într-o plimbare în jurul lumii. Carol al II-lea a avut în această călătorie aproximativ douăzeci de însoțitori, printre care era și fratele tatei, Radu Djuvara. El mi-a povestit tot acest periplu...

A fost o mare dezbatere pe seama „călătoriei de refacere" a lui Carol al II-lea. S-au cheltuit foarte mulți bani cu această plimbare în jurul lumii...

[1] Ioana Maria Valentina Lambrino, cunoscută ca Zizi Lambrino, a fost prima soție a Principelui Carol al II-lea. Era fiica generalului român Constantin Lambrino. În timpul Primului Război Mondial, deghizat în ofițer rus, Carol al II-lea părăsește unitatea militară din Târgu Neamț pe care o comanda și pleacă la Odessa împreună cu Zizi Lambrino. El încalcă astfel Statutul Casei Regale a României care nu permitea căsătoria cu persoane care nu proveneau din alte case regale. Tribunalul Ilfov anulează căsătoria în ianuarie 1919, însă din relația celor doi se naște un fiu, Mircea Grigore Lambrino. În 1921, Carol al II-lea se căsătorește cu Prințesa Elena a Greciei.

În mod cert, pentru că s-a dus în Egipt şi a ajuns până în Japonia. Şi pe urmă, bineînţeles, a trebuit să se întoarcă politeţile. De pildă, după vreun an, a venit unul din fraţii Mikado-ului (*al împăratului Japoniei, n.a.*), pe care-l chema Takamatsu, în vizită oficială la Bucureşti. Unchiul meu Radu Djuvara, era printre cei care trebuiau să-l primească. Din partea Casei Regale era Prinţul Nicolae. El era foarte aşa... cu limba dezlegată. În momentul în care intră în gară trenul oficial şi trebuie să coboare acel mic japonez, Prinţul Nicolae se apleacă spre unchiul Radu şi îi spune „Ce-o mai fi şi cu Cacămaţu ăsta care vine la noi aici!?" Unchiul meu a pufnit în râs tocmai în momentul în care cobora pe scară marele invitat străin.

Să revenim la bunicul Trandafir Djuvara...

Deci, bunicul meu Trandafir a stat câteva săptămâni la Bucureşti înainte de a pleca la Atena. El avea deja casa pe strada Romană, căreia îi zice acum strada Mihai Eminescu. Era o casă pe care n-o mai am, din cauza unchiului meu Radu, care s-a încăpăţânat să o vândă. Ce păcat, aş fi avut acum un apartament acolo, dacă nu chiar două... A vândut-o în 1936 şi bineînţeles că banii s-au dus pe apa sâmbetei. Aşadar, bunicul Trandafir îşi închiriase casa timp de zece ani, n-a mai vrut să strice chiria aceea pentru câteva săptămâni şi atunci a şezut la cumnata lui. Aceasta era văduva faimosului general Zottu care s-a sinucis în timpul războiului fiindcă fusese şeful Statului-Major şi era acuzat de filogermanism. Se pare că

[1] Generalul Vasile Zottu a îndeplinit funcţia de şef al Marelui Stat-Major al Armatei Române de la 1 aprilie 1914 până la 25 octombrie 1916. În timpul campaniei din 1916 nu şi-a exercitat deloc atribuţiile, prim-ministrul Ion I.C. Brătianu preferându-l pe generalul Iliescu în operaţiunile de pregătire a Armatei pentru război. Generalul Zottu era bănuit că ar fi favorizat transmiterea către inamic a planului de campanie al Armatei Române, numele său aflându-se pe celebra „listă a lui Gunther" alături de numele celor care au colaborat cu Puterile Centrale.

într-adevăr, fusese filogerman. De altfel, a fost destituit înainte de 1916 pentru a putea intra în război, iar în timpul ocupaţiei germane se pare că nu s-a purtat bine. Din cauza asta, atunci când s-au răsturnat lucrurile în 1918, s-a sinucis. Văduva lui era o femeie foarte distinsă, născută Pangal, mătuşa şefului Masoneriei de rit scoţian din România. Iar sora ei vitregă era a doua soţie a bunicului meu. O a doua soţie pe care toată familia o detesta pentru că era oribilă, o matahală vulgară ca fizic şi ca accent. Uite aşa se-ntâmplă... O chema tot Pangal, dar se pare că era făcută cu bucătăreasa. Aşadar, ea era sora acestei doamne Zottu, dar era total diferită de soră-sa... Dar să vedeţi de ce vă povestesc toate astea! Deci, bunicul Trandafir, nevrând să-şi strice chiria din casă, şedea la cumnata lui care locuia într-un imobil ce este şi astăzi în picioare. Îl puteţi vedea în diagonală de Biserica Boteanu, pe strada C.A. Rosetti colţ cu strada Nicolae Golescu. Era o casă mare, albă, în stil brâncovenesc, cu tot felul de colonade – eu o găsesc oribilă! Dar este interesantă pentru că la intrarea de pe C.A. Rosetti mi se pare că are şi astăzi înscris faptul că era, în acelaşi timp, şi lojă masonică. Mă văd cu mama de mână, ducându-ne să-i facem o vizită bunicului Trandafir, pe care îl cunoşteam de la Bruxelles pentru că şezusem la el în casă un an, în 1919. Următoarea scenă care îmi vine în minte este aceea în care bunicul şi mama stăteau în picioare – şi eu, mititel, lângă mama –, discutând în faţa unui tablou. Era vorba despre un tablou de Nicolae Grigorescu, dăruit lui Alexandru Djuvara[1], fratele bunicului Trandafir. Şi Alexandru Djuvara fusese, timp de un an

[1] Alexandru Djuvara (1858–1913) a făcut studii de ştiinţe politice şi de inginerie la Paris şi a urmat, totodată, şcoala de pictură a lui Théodore Rousseau, de la Barbizon, şcoală a cărui elev a fost şi Nicolae Grigorescu. Între anii 1880–1881 şi-a prezentat lucrările în cadrul unor expoziţii organizate la „Salon de France". La întoarcerea în ţară intră în politică alături de liberali. În anul 1897 este numit ministru al Justiţiei, funcţie pe care o deţine până la 5 ianuarie 1898. A mai deţinut portofoliul Industriei şi Comerţului, precum şi pe cel al Afacerilor Străine în guvernele de după 1900.

sau doi, pictor amator. Chiar pe vremea lui Ceauşescu am citit un lung articol al lui Petru Comarnescu[1] care evoca picturile fratelui bunicului. Nişte pânze ale lui Alexandru Djuvara zac şi acum în pivniţa Muzeului de Artă, deşi el a fost un bun pictor postimpresionist. Aşadar, acest tablou era dedicat de către Grigorescu „amicului său Djuvara". Era un peisaj extrem de simplu, cu un boschet şi cu orizontul acela de praf din câmpia munteană. Murind Alexandru Djuvara cu câţiva ani mai înainte, în februarie 1913, tabloul a rămas în posesia bunicului Trandafir. Aici trebuie să fac altă paranteză: Alexandru Djuvara a murit din cauza unui diagnostic greşit, cu toate că noi aveam de pe atunci nişte medici buni. A fost tratat luni de zile ca şi când ar fi avut un cancer şi când colo avea tenia. După ce-a murit, a doua zi, îmbrăcat fiind pentru înmormântare, a ieşit prin pantaloni oribilul animal. A murit din prostia medicală. Era un tip remarcabil care, fără-ndoială, ar fi făcut parte din guvernele Brătianu în timpul războiului.

Prin urmare, tabloul ce i-a fost dăruit de Nicolae Grigorescu a rămas în posesia bunicului Trandafir Djuvara...

Da, şi eu o văd şi acum pe mama discutând cu bunicul despre acel tablou, iar al dracului bunicul nu vroia să-i dea acest mic tablou pe care Alexandru Djuvara i-l dăruise lui tata înainte de moarte. „Ce să caute tabloul ăsta la o femeie care n-are încă o casă?", îi spunea bunicul mamei. Asta, deşi el avea o adevărată colecţie de artă în salonul lui. Îi mai trebuia şi tabloul ăsta care, de fapt, era al mamei. Îmi aduc aminte că am văzut-o pe mama plângând.

[1] Petru Comarnescu (1905–1970) a fost critic literar şi jurnalist cultural, unul dintre fondatorii revistei „Criterion". În perioada interbelică a colaborat cu ziarul „Adevărul", scriind şi la „Adevărul literar şi artistic". S-a orientat către spaţiul cultural american, fiind un apropiat al lui Mircea Eliade, pe care l-a şi vizitat la Chicago, în 1966.

Asta v-a impresionat foarte puternic...

Eu oricum nu găseam motive să am o prea mare afecţiune pentru el, dar de atunci l-am detestat. Mi-aduc aminte că odată eram bolnav, în pat, în această oribilă odaie din casa Miţei Biciclista. Atunci veniseră în vizită două dintre surorile mamei. Ea îmi spune: „Uite, mergem să-l vedem pe Papapa" – aşa cum îi spuneam eu bunicului Trandafir. Asta se întâmpla la câteva săptămâni după discuţia la care am asistat, despre tabloul de Grigorescu. Am început să plâng şi să strig că nu vreau să se ducă mama acolo. I-am spus că mi-e frică să n-o bată, iar mama m-a liniştit zicându-mi că acum sunt trei femei şi n-are de ce să-mi fie teamă. Vezi, un copil de patru ani şi jumătate ce fel de terori are – ca să nu fie mama lui bătută de bunicul „cel rău". În răstimpul cât am stat la Miţa Biciclista, mama a vândut cele 50 de hectare moştenite la Taşaul şi a cumpărat acea căsuţă la Bucureşti care ni s-a părut foarte periferică. Bucureştii se întindeau pe vremea aceea cam până la Piaţa Victoriei. De altfel, la zeci de ani după ce fusese botezată Piaţa Victoriei, zonei respective i se spunea tot „Capul Podului".

Tinca şi Marcel Djuvara în primul an de căsătorie, 1913, cu vărul lui Marcel, Toma (Tomsi) Djuvara, inginer agronom

„Familiile boiereşti erau foarte solidare“

Proveniţi dintr-o veche şi respectabilă familie şi acest lucru era un motiv de mândrie în societatea acelor timpuri. În copilărie aţi înţeles diferenţa dintre boierime, burghezime şi ţărănime?

Nu. Ceea ce-am putut să înţeleg s-a întâmplat doar atunci când am mers pe moşiile unei surori de-a mamei. Ea era singura din familie care se căsătorise cu un bogătaş, Alexandrescu cafegi-başa. Bunicul său fusese făcut cafegi-başa de către primul domn pământean, Grigore al IV-lea Ghica. Era un rang boieresc. Găsiţi povestea în ultima carte a lui Mihai Sturdza despre familiile boiereşti române. Dar cum a devenit cafegi-başa? Înainte de a ajunge domn Grigore Ghica, a auzit pe un fost cantor de biserică cântând cântece din astea de „inimă albastră“ şi i-a plăcut vocea lui foarte mult. Când a devenit domn, l-a chemat la curte şi, ca să-l întreţină, i-a dat un mic rang boieresc care se numea cafegi-başa. Asta nu înseamnă că era el cel care venea cu cafeaua. Nu! Era cel care se îngrijea ca domnitorul şi invitaţii săi să aibă în orice moment cafele

şi toate celelalte. Pe urmă mi se pare că s-a ridicat şi la alte ranguri, de medelnicer[1] şi aşa mai departe. Bunicul bărbatului mătuşă-mii a profitat de această favoare pentru a face o imensă avuţie. Cum se întâmplă adesea la ăştia care parvin peste noapte la boierie şi la avere, era de o duritate îngrozitoare cu ţăranii. Şi, lucru rarisim în istoria noastră, a fost împuşcat de ţărani. Aşadar, această soră a mamei, prima născută – Nica o chema –, era cea mai iscusită şi energică dintre cele patru surori. Ea s-a gândit că ei nu mai au avere suficientă, că sunt cinci copii, şi s-a sacrificat într-un fel luând pe un om bogat. S-a căsătorit cu acest Costică Alexandrescu, care era un om cumsecade, dar cam prost. Prin urmare, ea a fost bărbatul familiei. După expropriere, din 5.000 de hectare a rămas doar cu 300, dar mătuşa asta a mea ne-a întreţinut pe toţi. Să ştii că familiile astea boiereşti erau foarte solidare. De pildă, toţi cei cinci moştenitori ai generalului Grădişteanu aveau o vilă foarte frumoasă la Câmpina, făcută pe la 1840. Petreceam cu toţii acolo...

Această solidaritate a cam dispărut cu timpul...

A cam dispărut, ce-i drept... Acum să ştiţi că mai erau răutăţi şi între ei. Uneori se mai mâncau, dar în grupul de familii pe care l-am cunoscut eu era foarte multă solidaritate între fraţi şi surori, şi chiar între veri. Vă spun încă o dată: casa asta de la Câmpina ar fi putut s-o vândă ce cinci fraţi şi să împartă banii, dar au lăsat-o pe Constanţa prima dintre surori, să stea acolo cu trântorul ei de bărbat care n-a făcut nimic toată viaţa. Copilul lor a fost Robert care a murit în bătălia de la Stalingrad, singurul meu văr primar.

Cum îi priveaţi pe burghezi la vremea aceea?

[1] Titlu dat în Ţara Românească şi Moldova boierului care turna domnitorului apă să se spele pe mâini, punea sarea şi servea bucatele.

Mătuşa Nica, cea despre care ţi-am vorbit, căsătorită cu Costică Alexandrescu, era cea mai snoabă din familie şi cea care îmi aducea aminte mereu de ceea ce făcuseră moşii lor, unchiul ei Petrache Grădişteanu, mare om politic. Pe urmă erau şi nepoţii lui Ion Ghica – era foarte mândră de această moştenire intelectuală. Mătuşa Nica, mi-am dat seama atunci când mergeam la moşii la ea, nu putea să-i înghită pe cei care făcuseră avere mai de curând. În fond, era vorba de burghezie. Îi trata cu un dispreţ total. Vorbea despre „porcii ăia de liberali" şi aşa mai departe. Totuşi, de cele mai multe ori, boierii au făcut căsătorii cu burghezii...

Pentru a-şi reface averile?

Asta-i clar! Dar tot aveau un anumit dispreţ pentru burghezi, pentru cei care nu făceau parte din gaşca lor de mari boieri, sărăciţi între timp.

Erau obligaţi să facă mezalianţe...

Da, pentru a-şi reîmprospăta averea. Însă exista acest simţ, ştii, „noi suntem boieri, ei sunt nişte parveniţi".

Boierii erau, mai degrabă, conservatori...

În general da, însă să ştii că au fost şi destui liberali. Partidul Liberal, după moartea lui Ion Brătianu, timp de vreo 10–15 ani, până să ia puterea Ionel Brătianu, l-a avut în rândurile sale şi pe Dimitrie Sturdza[1]. A mai fost un Cantacuzino liberal care are statuie aici, în zona Grădinii Icoanei. Totuşi, în majoritatea lor, foştii boieri au tins către Partidul Conservator şi aici este o remarcă pe care am făcut-o eu: este vorba despre un fenomen bizar – după

[1] Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăuşanu (1833–1914) a fost de patru ori prim-ministru al României între anii 1895–1909. În anul 1899 a fost ales lider al Partidului Liberal, ca succesor al lui Ion Brătianu. De asemenea, a fost preşedinte al Academiei Române între anii 1882–1884.

ce s-a prăbuşit Partidul Conservator, după război, atunc
când o parte din conservatori s-au compromis prin ger-
manofilie, aşadar acest partid a fost înlocuit parțial. O
parte din membrii săi s-au dus către Averescu[1] – asta ca să
nu se ducă la Brătieni – şi apoi, copiii de foşti mari boieri
Ghiculeşti, Cantacuzini, Sturdzeşti, au devenit legionari
domnule!

[1] Generalul de divizie Alexandru Averescu, devenit mareşal în anul 1930
înființează, după Primul Război Mondial, Liga Poporului, transformată î
Partidul Poporului în 1920. A fost loial Casei Regale, bucurându-se de înalt
apreciere a Regelui Ferdinand.

Neagu Djuvara şi soția sa, France, în casa unchiului, profesorul Mircea Djuvara, la Cumpătu, Sinaia

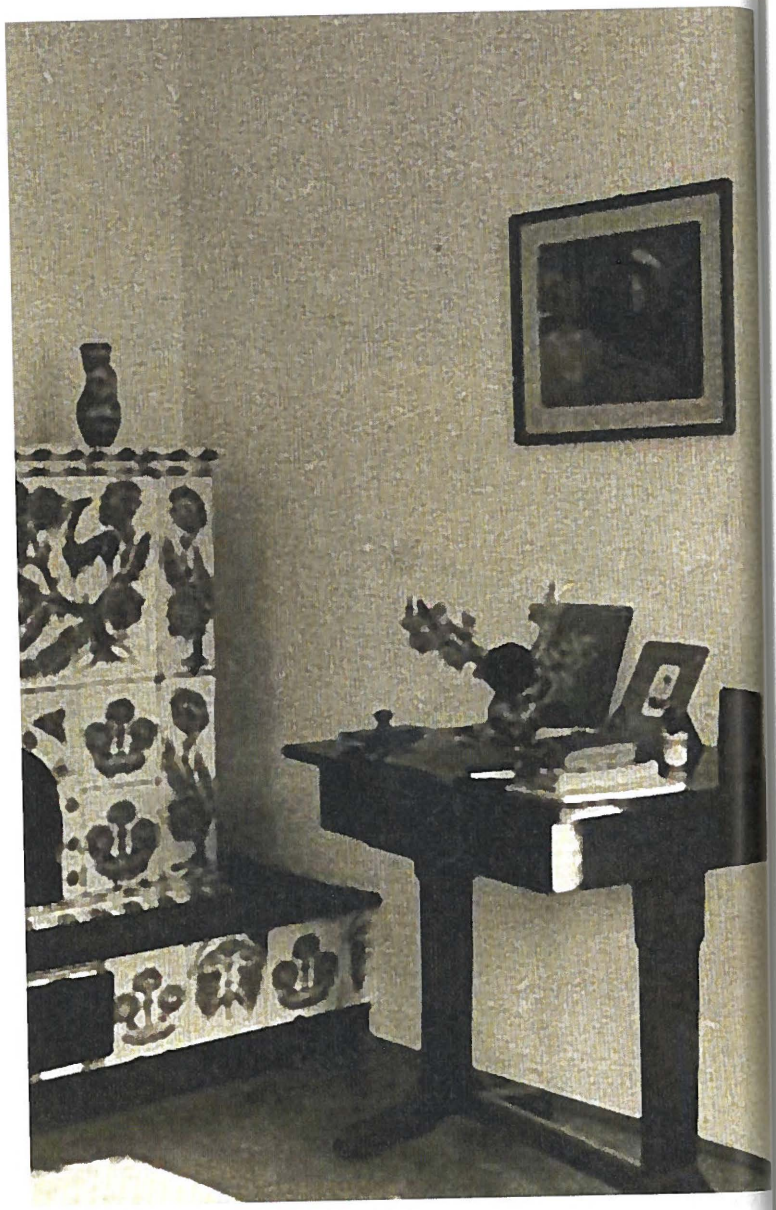

Interior din noua casă de la moşia Ezna (Bărăganul Brăilei), 1940

Nunta lui Răzvan Djuvara cu Suzi Rudolf Gheorghiu, la castelul lui Anton de Habsburg şi al soţiei sale, principesa Ileana a României. Lângă Răzvan, soacra sa, Alice Văitoianu, 1939

„Învățasem să nu ne placă fizicul evreilor"

Numeroşi intelectuali de o valoare incontestabilă şi persoane care proveneau din vechi familii boiereşti au căzut în mrejele mişcărilor de extremă dreapta. Ce a avut atât de atrăgător acel curent naţionalist care cuprinsese întreaga Europă?

Bineînţeles că a cuprins întreaga Europă! Asta o spun cu atât mai vârtos, cu cât am fost şi eu molipsit. Dragă, e foarte ciudat şi constat – mai ieri vorbeam cu nu ştiu cine despre chestiunea asta – că tinerii din generaţia dumitale nu pot înţelege cum creiere atât de bine constituite, precum Constantin Noica şi Emil Cioran, au putut adera la legionarism. Mircea Eliade, iată! El chiar mai mult decât Cioran. Eu l-am cunoscut bine pe Cioran şi el s-a spovedit, s-a căit...

S-a lepădat...

Da! S-a lepădat de Satana!

De frică, probabil...

Nu cred... Cioran nu numai că s-a lepădat de legionarism, dar a devenit şi filosemit. I-a fost şi teamă să nu fie denunţat la poliţia franceză – asta este clar! Asta o spun eu pentru că am mirosit această teamă la el. Aşa se justifică

modestia sa – a refuzat întotdeauna publicitatea. Nu avea neapărat un mare succes de librărie, dar avea un mare succes în rândurile intelectualităţii franceze. Imediat, de la prima carte, a fost considerat un mare scriitor, un tip original. Dar cred că în spatele acestei modestii a lui se ascundea teama de a nu păţi precum Vintilă Horia[1] – să-i scoată cei din ţară cine ştie ce scriere care miroase a antisemitism. Dar, pe lângă chestia asta, la Cioran a fost foarte sinceră „convertirea", simpatia pentru inteligenţa celor mai mulţi dintre evrei. A fost prieten cu Paul Celan[2], cu Benjamin Fondane[3] şi cu alţii.

Este posibilă o asemenea transformare la 180 de grade?

Da, da! Un om inteligent sigur că poate! Numai o persoană încăpăţânată, mai puţin inteligentă, rămâne aşa până la moarte. Dacă eşti, într-adevăr, un om subţire şi cinstit cu tine însuţi, trebuie să recunoşti că ai greşit...

Era chiar aşa de atrăgător curentul naţional-creştin de la noi? Prin ce anume?

---

[1] Vintilă Horia (1915–1992) este singurul romancier român care a obţinut prestigiosul premiu literar francez Goncourt, în 1960, pentru romanul său „Dumnezeu s-a născut în exil". Premiul nu i-a mai fost înmânat din cauza scandalului provocat în Franţa de acuzaţiile potrivit cărora ar fi fost „ideologul fascismului" în România. Atât Vintilă Horia, cât şi mulţi alţii au susţinut că neacordarea premiului a fost cauza dezinformării practicate de către Securitatea comunistă, aceasta denaturând activitatea romancierului din perioada interbelică.

[2] Paul Celan (1920–1970), pseudonimul lui Paul Antschel, născut într-o familie vorbitoare de limbă germană din Cernăuţi, este unul dintre cei mai importanţi poeţi moderni şi un remarcabil traducător şi eseist. Şi-a pierdut părinţii în lagărele naziste, tatăl său murind – potrivit mărturiilor unor cunoscuţi – de tifos exantematic, iar mama sa fiind împuşcată în cap pentru că nu mai putea munci din cauza epuizării.

[3] Benjamin Fondane este pseudonimul literar al criticului, eseistului şi poetului Benjamin Wexler, decedat la 2 octombrie 1944 în lagărul de la Auschwitz. Deşi în 1923 Fondane s-a stabilit la Paris, a continuat să publice în revistele de avangardă din România.

Dragă, dovadă că şi eu am fost „prins în undiță" de această mişcare, cu atât mai bizar, cu cât nu eram în țară. Deci, nu pot spune că l-am văzut cu ochii mei pe Corneliu Codreanu, că eram în ambianța studențimii româneşti... Nu! Eu am fost molipsit de câțiva studenți români veniți la Paris, care făceau prozelitism şi care constituiseră un cuib acolo. Mă văd foarte bine oarecum un fel de ucenic legionar, făcând marşuri de noapte prin periferiile Parisului şi cântând „La luptă muncitori, zidari de veacuri viitoare!" Acesta este un adevăr pe care îl mărturisesc acum. Ce ne atrăgea? Ne atrăgea mai întâi de toate o parte de arhaism. Adică pentru ei era esențială întoarcerea la o limbă română mai curată, la țăranul care nu fusese încă murdărit de modernism, de străinătate. Ştii, e foarte curios... Adică era şi un fel de xenofobie, bineînțeles şi antisemitism...

Antisemitismul cum era justificat?

Problema cu evreii nu era justificată numai din punct de vedere economic – lucru absolut eronat, fiindcă evreii au adus multă avere în România, mai mult decât ce-au scos. Industriile şi comerțul nostru au fost făcute în mare parte de evrei. Marea finanță românească din veacul al XIX-lea a fost în mare parte în mâna evreilor. Prin urmare, ei au fost un element pozitiv pentru țară.

Atunci care să fi fost explicația antisemitismului?

În primul rând, numărul mare al evreilor şi, în al doilea rând, o chestiune foarte ciudată – învățasem să nu ne placă fizicul lor, domnule! Era vorba că vedeai atâția evrei pe stradă, încât se ajunsese ca doctorul tău să fie evreu, ca proprietarii tuturor magazinelor de pe Lipscani să fie evrei – aveai impresia că eşti invadat, că eşti năpădit de un neam străin care este prea internaționalist. Prin urmare, dacă aveai această iluzie că noi trebuie să ne întoarcem

la curățenia românei vechi, ajungeai să-i priveşti ca pe un sâmbure străin în interiorul țării, ce te trăgea spre un cosmopolitism care nu era de bun augur.

Credeți că acesta a fost punctul central al naționalnal-creştinismului interbelic – antisemitismul?

Să ştiți un lucru: cei care-i apără pe legionari insistă asupra acestui punct – legionarii au fost mult mai puțin antisemiți decât, de pildă, mişcarea lui A.C. Cuza[1]. Elementul „numărul 1" nu era antisemitismul, ci curățirea țării, a românului de toate păcatele pe care le-a dobândit, vezi bine – furtişaguri etc.

Deci, era vorba despre o curățire morală...

Da, despre o curățire morală! Să facem un om nou, un român nou! Iar noi am crezut în chestia asta, am crezut chiar cu expresii copilăreşti, absurde – „Să facem o țară ca soarele sfânt de pe cer!" Domnule, chiar cei cu o jumătate de generație înaintea mea, adică ceva mai vârstnici, s-au lăsat foarte mult influențați de chestia asta. E limpede că lucrarea lui Cioran „Pe culmile disperării" arată foarte clar că lumina o vedea sub forma legionarismului, care „va curăți" această țară.

În Franța ați simțit influența mişcărilor de extremă dreapta?

Sigur că da! Chiar în liceul unde eram m-am apropiat de aceia care erau adepții reinstaurării regalității. În plus de asta, întâmplarea a făcut ca prietenul meu cel mai bun

[1] Alexandru C. Cuza (1857–1947) a fost profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi şi, într-o primă fază, un apropiat al lui Nicolae Iorga. În martie 1923 înființează Liga Apărării Național Creştine, formațiune care, în iulie 1935, fuzionează cu Partidul Național Agrar al lui Octavian Goga, formând Partidul Național Creştin. Discursul său, cu o puternică rezonanță antisemită, i-a influențat pe mulți dintre cei care au aderat ulterior la Mişcarea Legionară.

din penultimul an de liceu să aibă această orientare. Clasa a XI-a în Franța era considerată „clasa I" – era cea în care treceai un prim bacalaureat, după care se împărțeau studiile: ori luai matematică elementară, ori luai filosofie. Să vă dau un exemplu foarte interesant despre educația franceză de pe vremea aceea: la Paris, unde am fost în ultimii doi ani de liceu venind de la Nisa, în clasa întâi erau trei specializări – una unde nu se făcea nici latină, nici greacă şi care era compusă din elevi care nu alegeau cariere umaniste; a doua specializare era a acelora care făceau latină, iar a treia a celor care făceau şi latină, şi greacă. Noi, de la această ultimă specializare, eram cei mai puțin numeroşi – numai 26. Aceşti copii, ori că aleseseră ei să facă şi greacă, ori că părinții îi obligaseră, aveau cel mai mult de învățat. Era clasa cea mai dificilă pentru că aveam acelaşi număr de ore de matematică şi de fizică şi în plus latina şi greaca. Ei bine, 20 din cei 26 au ales ulterior studii matematice. Numai şase aveau vocație umanistă pentru a deveni avocați, literați, profesori. Prin urmare, exista conştiința că, înainte de toate, trebuia să-ți formezi creierul şi abia apoi să te specializezi. La reformele care se fac acum în educație se pierde complet din vedere chestia asta. Mai întâi trebuie să-ți faci un cap bun, nu un cap plin!

Aşadar, în liceu ați luat contact prima oară cu mişcările de extremă dreapta...

Da. Mă împrietenisem cu un tânăr din aristocrația mare dintr-o familie de conți care pretindea că se cobora dintr-un fiu al regelui Angliei, Eduard al III-lea, din timpul Războiului de 100 de ani[1]. În orice caz, erau oameni foarte

[1] Războiul de 100 de ani s-a desfăşurat între Anglia şi Franța între anii 1337–1453, însă conflictul a fost întrerupt de lungi perioade de pace. Războiul a fost cauzat atât de dispute teritoriale, cât şi de competiția economică dintre englezi şi francezi.

distinşi, foarte simpatici, foarte bine educați, care – spre cinstea mea – au mirosit că eram un tip frecventabil. Să ştii că francezii sunt foarte rezervați cu străinii! În primul an cât fusesem prieten cu acest băiat m-au invitat pe la ei, apoi m-au invitat la castelul pe care-l aveau în proprietate. Această familie bineînțeles că era de dreapta. Mai interesant: bunica acestui prieten al meu fusese iubita lui Charles Moras, marele şef al mişcării regaliste din Franța. Ulterior a ajuns şi academician. Era un tip extraordinar pe care, prin intermediul lor, l-am cunoscut. Surzise la vârsta de 14 ani, probabil dintr-o mare emoție, dar scria admirabil, într-o franceză de mâna întâi. Era pătimaş şi a sfârşit prost, în sensul că, în momentul în care s-a prăbuşit Franța şi a venit Guvernul Petain, suprimând termenul de „Republica franceză", el a crezut că se pregăteşte revenirea monarhiei. A spus atunci un lucru nefericit, cum că odată cu venirea Guvernului Petain ar fi „momentul miraculos" pentru Franța. După război a făcut închisoare pentru aceste cuvinte, deşi el nu vroia să spună că prăbuşirea Franței sub nemți e un moment fericit. Deci, eu am trăit în Franța în mediul acesta de oameni de dreapta.

Prin urmare, extrema dreaptă cuprinsese întregul continent...

Vedeți, în toată Europa se răspândise curentul acesta, iar în Franța adepții lui au fost foarte răspândiți, mai ales în rândurile tineretului. Numele organizației lor s-ar traduce aproximativ prin „Propagandiştii Regelui". Oricum, reinstaurarea monarhiei era o utopie, dar era foarte răspândită pe vremea aceea. Mai erau şi alții de extremă dreapta care au făcut o mişcare ce s-a numit „Crucile de Foc". Această mişcare a fost formată din nişte ofițeri din timpul Primului Război Mondial. Aşadar, încă

din liceu am fost foarte apropiat de aceste mişcări de extremă dreapta. Când m-am lăsat îmbătat de opiniile lui Corneliu Codreanu eram deja în ambianța unei extreme dreapta în Franța.

Tinca Djuvara cu cei doi copii, Răzvan (14 ani) şi Neagu (11 ani), ambii liceeni, Sinaia, 1927

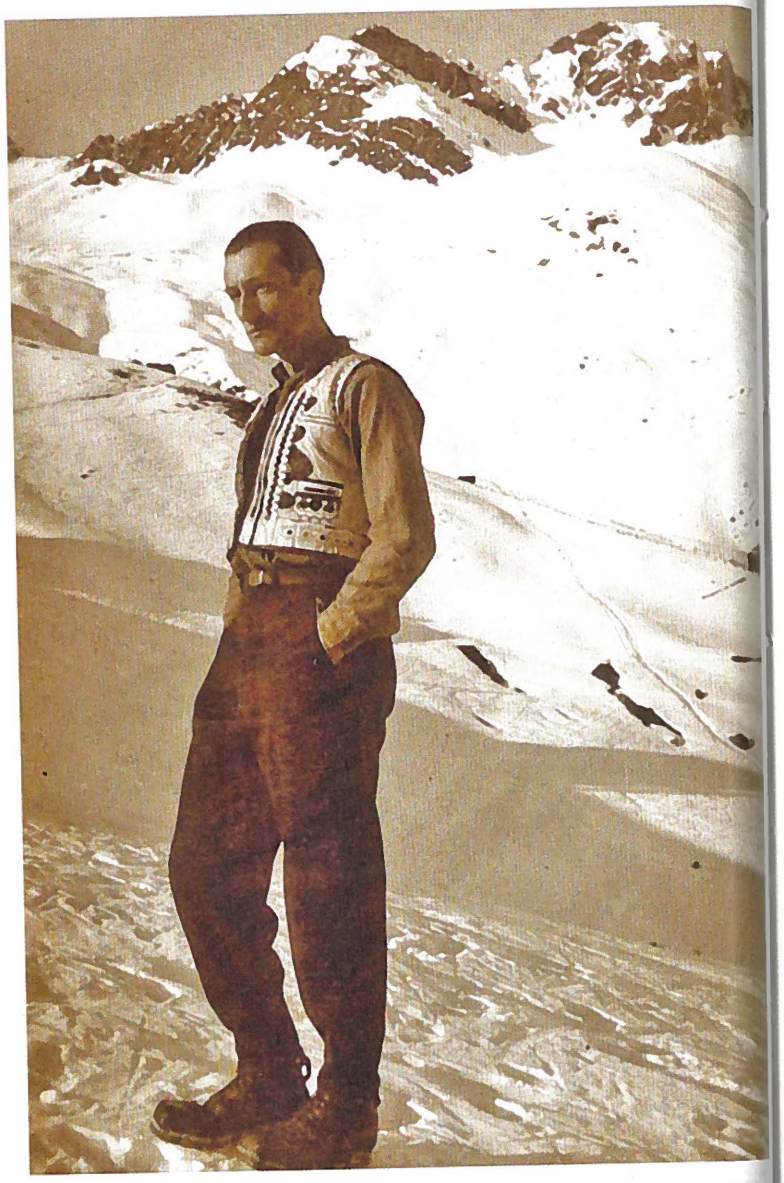

Neagu Djuvara la Hochsölden (Austria), la cota 2.100 m, îmbrăcat cu un ilic românesc, 1936

„Hitler fascina“

Despre liderul Mişcării Legionare s-a spus că era o persoană charismatică, priceputã în a captiva publicul. L-ați ascultat vreodată pe Corneliu Codreanu vorbind?

Niciodată. Astăzi, cu întârziere mă întreb şi mă crucesc, atunci când recitesc „Cărticica şefului de cuib“ şi alte scrieri de-ale lui, cum de am putut găsi comestibil aşa ceva. Astăzi compar aceste scrieri cu ale lui Mao Tzedun şi ale lui Gaddafi. Cam acesta e nivelul – de un simplism şi de un primitivism îngrozitoare. Dar uite că şi un francez de viță veche, Bertrand de Jouvenel, mare ziarist ca şi tatăl său şi unul dintre marile amoruri ale Marthei Bibescu[1], a căzut în această capcană. Cu toate că în timpul războiului a făcut rezistență, după 1944 i s-a reproşat că s-a dus să-i ia un interviu lui Hitler. El s-a apărat spunând că era ziarist şi că era firesc să vadă ce gândeşte acel extremist venit la putere în țara vecină. Acest Bertrand de Jouvenel

[1] Martha Bibescu (1889–1973), scriitoare de origine română, descendentă, pe linie maternă, din ramura moldoveană a domnitorului Constantin Mavrocordat. Tatăl ei, Ion N. Lahovary, a fost ministru al României la Paris, ministru de Externe şi preşedinte al Senatului. Scriitoarea s-a căsătorit cu prințul George Valentin Bibescu, nepot de frate al domnitorului Țării Româneşti Gheorghe Bibescu, care a abdicat în 1848.

i-a luat un interviu şi lui Corneliu Codreanu. Ţin minte perfect articolul care a apărut într-unul din cele două mari săptămânale franceze de dreapta şi care începea aşa: „Fac meseria de a-i intervieva pe oamenii politici celebri. Niciunul nu m-a impresionat precum a făcut-o Corneliu Codreanu". Carevasăzică, acest intelectual francez s-a lăsat hipnotizat de personalitatea lui Codreanu...

Ce credeţi că avea deosebit Codreanu?

Habar nu am! E un mister! Avea un har... Fapt e că harul acela l-a exploatat într-un mod niţel cam scandalos. Adică mersul călare, pe un cal alb...

Şi Horthy făcea la fel, în aceeaşi perioadă...

Da, dar parcă relativ mai sobru. În definitiv, era şi amiral... Îi era mai lesne să facă pe ţanţoşul călare fiind un aristocrat. Şi încă un lucru care nu prea se mai subliniază la noi în ţară: e un semn de întrebare asupra familiei lui Codreanu care se numea Zelinski. Că o fi fost, într-adevăr, o familie românească din Bucovina căreia i s-a rusificat numele, asta e foarte probabil. Au fost multe în situaţia aceasta. Totuşi, mama lui era nemţoaică.

Prin urmare, Corneliu Zelea Codreanu impresiona auditoriul...

Încă ceva: ştiu de la unchiul meu Radu Djuvara care, din păcate, s-a cam lăsat influenţat de Hitler, crezând că face lucruri grozave pentru ţara lui – Adolf Hitler fascina –, că avea o putere hipnotică incontestabilă. Asta nu numai asupra individului cu care stătea de vorbă şi căruia îi strângea mâna, ci şi asupra a sute de mii de oameni adunaţi într-o piaţă. Era un „fascinator", cu elocinţa lui pasională care, într-adevăr, te impresiona.

Domnule profesor, dincolo de această putere hipnotică a liderilor de extremă dreapta, nu cumva au fost cauze mult mai pragmatice care au determinat ascensiunea lor?

Este cert că ascensiunea lor a avut motive adânci şi valabile, ca să zic aşa. Europa fusese atât de zguduită de acest război civil, Primul Război Mondial, retrospectiv privind lucrurile. Europenii s-au omorât între ei oarecum degeaba, în loc să se unească şi să creeze o federaţie europeană. Probabil că, în mod instinctiv, toţi au simţit că este ceva bolnav în această lume şi că trebuie să căutăm altceva. Culmea este că toată lumea s-a îndreptat către naţionalisme extreme. De pildă, o jumătate din Italia a fost pasionată de acest fascism, sperând că-i va curăţa de politicieni incapabili şi de corupţi. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Germania, dar asta dintr-o enormă greşeală a aliaţilor şi în special a francezilor. Ei s-au răzbunat pe germani care, într-adevăr, erau cei mai mari vinovaţi ai izbucnirii Primului Război Mondial, din cauza dorinţei lor de a domina Europa. Germanii au avut ambiţii de dominare planetară chiar – gândiţi-vă numai la calea ferată Berlin–Constantinopol–Bagdad... Eroarea a fost a aliaţilor pentru că în 1918 nu au continuat războiul pe teritoriul german şi s-au mulţumit cu prăbuşirea morală a armatei germane şi a conducătorilor ei şi cu abdicarea kaiserului. Le-au impus un tratat excesiv de dur care a generat cel de-al Doilea Război Mondial. Dacă te uiţi la ce i se impusese Germaniei în 1918, ca daune de război, îţi dai seama că era în imposibilitatea materială de a face faţă. Au fost ruinaţi, a fost o prăbuşire a mărcii germane – te duceai cu roaba de bani la piaţă – şi o cădere economică totală. Ca reacţie, au apărut voci care au spus că Germania nu a fost învinsă, ci a capitulat din cauza ticăloşiei conducătorilor ei, în majoritate de inspiraţie socialisto-comunistă.

Care credeţi că este secretul revenirii economice spectaculoase a Germaniei în mai puţin de 20 de ani?

După părerea mea este şi mai spectaculos cum şi-au revenit economic după Al Doilea Război Mondial. Dar după Primul Război Mondial, dacă n-ar fi fost obligaţia de a plăti acele sume colosale francezilor, englezilor şi tuturor foştilor lor adversari, nu erau atât de dărâmaţi economic. Din fericire, în privinţa plăţii datoriilor de război, au început să intervină americanii care erau mai puţin îndârjiţi împotriva lor decât francezii şi englezii. Americanii au venit şi cu Pactul Kellogg[1], dându-le şi germanilor posibilitatea, înainte de toate, să facă mari împrumuturi. Americanii le-au dat mari împrumuturi germanilor pentru a putea reînvia economia. Numai când occidentalii au început să renunţe la o parte din lucrurile pe care le impuseseră, Germania a putut să se ridice. La origine a fost o intervenţie americană înţeleaptă din punct de vedere economic. Şi-au dat seama că o ţară mare precum Germania, bogată şi industrializată, trebuie ridicată de la pământ. Mai era şi problema cu Rusia sovietică, Europa occidentală riscând să devină prea vulnerabilă la comunism.

[1] Pactul Kellogg–Briand, cunoscut şi ca Pactul de la Paris, a fost semnat la 27 august 1928 şi milita pentru renunţarea la război ca instrument al politicii naţionale. Semnatarii lui au fost secretarul de stat american Frank B. Kellogg şi ministrul de Externe francez Aristide Briand (laureat al Premiului Nobel pentru Pace).

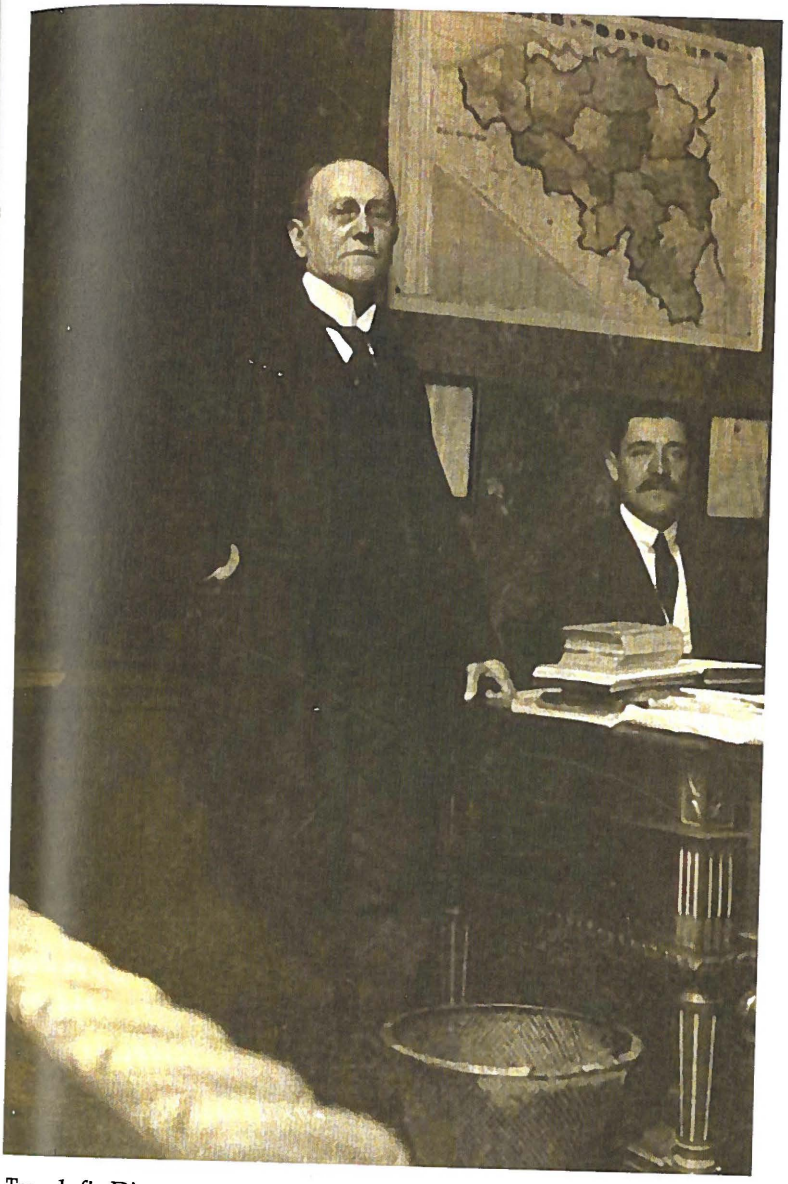

Trandafir Djuvara, ministrul României la Bruxelles; aşezat, fiul său Radu Djuvara, consilier de legaţie, 1919

Paris-Bucureşti, cu pneurile sparte de 16 ori

Aţi tranzitat Germania înainte de Al Doilea Război Mondial. Care era cursul vieţii înainte de scrierea celor mai tragice file din istoria Europei?

Stăteam mai bine cu finanţele după ce moştenisem o moşioară de la bunicul meu şi mi-am cumpărat o maşină, un Buick model 1926. Prima mea maşină... Am traversat Franţa şi Germania, venind spre ţară. Drumurile erau practicabile; mai greu era după Budapesta, încolo. De acolo începeau să se strice, mai ales când treceai graniţa la noi.

Atunci, ca şi acum...

Da, atunci ca şi acum. Dar în 1939 am plecat de la Paris cu o maşinuţă cumpărată de ocazie, un Peugeot. Am venit de la Paris la Bucureşti, fiind mult prea încărcat. Eram cu soţia, cu copilul de un an şi cu o rudă îndepărtată, Banu Darvari, ultimul din familia Darvari – cei care au construit Schitul Darvari. Banu căzuse la examenul de doctorat de la Paris şi era foarte cătrănit. Nevastă-mea, care îl simpatiza a zis: „Hai să-l luăm şi pe bietul Darvari!", care era şi niţel mai grăsun, aşa. Carevasăzică, maşina era mult prea

încărcată cu geamantane şi jos, şi sus pe plafon. Pe vremea aceea nu erau pneurile de astăzi, erau pneuri umplute cu aer – am avut pneurile sparte de 16 ori de la Paris până la Bucureşti! Bineînţeles că aveam un pneu de rezervă, dar trebuia să găsesc un sat sau o localitate unde să fie o vulcanizare, să-mi repare pneul care era de rezervă şi pe urmă, după alte câteva zeci de kilometri – hop!, altă pană. Care era problema? Pe drum erau cuie de potcoave – astea ne crăpau pneurile! În Occident, pe drumurile asfaltate, nu prea aveam probleme, dar la unguri şi la noi...

Cu ce viteză circulaţi?

Mergeam destul de repede, dar ca să facem o medie – cam cu 60 de km/h. În două zile trebuia să cam ajungem.

Unde vă opreaţi pe drum?

Ne-am oprit prima noapte în Germania, nu mai ştiu în care oraş. Parcă era un oraş cu o foarte frumoasă catedrală, la Speyer, la Augsburg... Totuşi, atunci am făcut trei zile pe drum. A doua noapte am dormit la Budapesta, iar a treia noapte trebuia să ajungem la Bucureşti, dar iarăşi n-am putut pentru că au crăpat nişte pneuri şi, nemaiavând cu ce să le reparăm, a trebuit să telefonez la Bucureşti să mi se trimită bani de la Cluj pentru benzină şi pentru un pneu nou. Deci se călătorea mult mai prost decât acum. Şi, în orice caz, drumuri asfaltate nu am avut decât mi se pare până la Budapesta, poate puţin mai departe – până la Debrecen. În orice caz, în România...

Niciun drum asfaltat în România?

Ba da, pe vremea lui Carol al II-lea deja se începuse Bucureşti–Ploieşti. Poate că era deja asfaltat până la Braşov. Dar la început, în toată Transilvania era pietriş

bătătorit, foarte păcătos pentru noi. Nu puteai să faci media de 60 km/h.

Deci, ați făcut de mai multe ori ruta București–Paris și Paris–București cu mașina...

Da, din 1937 și până în 1940 am făcut acest drum de vreo trei ori, dus-întors. Mai întâi, așa cum v-am spus, cu acel Buick și mai apoi cu acel Peugeot.

Ați simțit „miros de praf de pușcă" prin Germania?

Nu uitați un lucru: am străbătut Franța și Germania cu o lună înainte să izbucnească războiul, deci în iulie 1939. Or, în Franța nu vedeai nicio mișcare de trupe. Prea puțin, ici-colo. În Germania însă, imediat se vedea că era o țară pe cale de război. Peste tot erau mașini, tancuri, adunări de trupe. Ne-am dat seama de asta trecând prin Germania în iulie 1939. Aveam deja un copil de un an și două luni, fetița mea fiind născută în iulie 1938. Sosit în România, am mers cu ea la Sinaia, ca să fim la aer curat, pentru că a fost bolnavă de otită. Eram acolo în august și îmi aduc aminte de un pariu pe care a vrut să-l facă cu mine un văr de-al meu din familia Bellu – ultimul Bellu. El era foarte antifrancez și antibritanic și spunea: „Ai să vezi că ăștia nu se țin de cuvânt. Dacă intră nemții în Polonia, nu fac război!" Iar eu ziceam: „Nu, domnule, sigur o să facă!" Am făcut pariul ăsta și – foarte amuzant – am plecat la munte două zile pe Bucegi, lăsând copilul în grija cuiva. Două zile fără radio, fără presă... Când ne-am întors, războiul era deja început. Carevasăzică, la 31 august–1 septembrie eram pe munți. Eu eram în curs de a isprăvi doctoratul și toată iarna care a urmat, am stat în țară fiindcă alesesem o temă de drept românesc pentru teza mea. Deci a trebuit să mă întorc la Paris în plin război. Atunci am călătorit cu trenul. Cu avionul nu se prea obișnuia în vremea aceea să

faci drumuri. Războiul începuse, dar era ceea ce s-a numit în franțuzește „ciudatul război", fiindcă nu mișca nimic. Nici francezii nu îndrăzneau să atace „linia Siegfried"[1] și nici nemții nu începuseră încă marele lor atac de la 10 mai 1940. De altfel, acel atac l-am trăit la Paris.

Cum se trăia în Parisul de atunci?

Atmosfera era atunci destul de angoasantă. Se aștepta ca de pe o zi pe alta să se termine acest război anormal. Francezii stăteau în cazematele lor, de-a lungul granitei, și se îngrășau pe degeaba, nefăcând nimic. De altfel, acest lucru a fost foarte prost din punct de vedere al energiei luptătorilor pentru că au stat degeaba timp de nouă luni. Francezii au comis și eroarea de a nu-i scoate mereu pe soldați la exerciții. Așa că s-au prăbușit... Deci, am trăit prăbușirea lor, fiindcă eram acolo cu o lună înainte de a-mi prezenta teza de doctorat.

Când au intrat nemții în Paris erați acolo?

Nu, fiindcă mi-am trecut teza de doctorat la 1 iunie. Era foarte impresionant atunci, în sensul că deja se prăbușise frontul pentru prima dată și avusese loc faimoasa îmbarcare a rămășițelor armatei franceze și engleze la Le Havre. Germanii izbutiseră să înconjoare o mare parte a armatei franco-engleze în nordul Franței, lângă portul Le Havre. Și atunci flota engleză și o parte a flotei franceze s-au căznit ca, în câteva zile, sub bombardamente infernale ale aviației și artileriei germane, să salveze câteva sute de mii de oameni și să-i ducă în Anglia. Bineînțeles că englezii i-au salvat mai întâi pe britanici, iar francezii

[1] Linia Siegfried a fost un sistem defensiv care se întindea pe o distanță de peste 630 de kilometri, având peste 18.000 de buncăre, tuneluri și obstacole antitanc. Linia Siegfried era opusă Liniei Maginot franceze și începea din dreptul localității Kleve, de la granița cu Olanda, întinzându-se până în dreptul orașului Weil am Rhein de la granița cu Elveția.

au scăpat mult mai puțini. Nemții au făcut prizonieri sute de mii de oameni acolo. Şi atunci a început faza a doua a războiului. În momentul acela, eu îmi treceam teza, iar profesorii erau în robă şi cu calpacul ăla al lor pe cap, în vreme ce pe stradă, la megafoane din oră în oră ne dădeau veşti de pe front. Era o atmosferă extraordinară... Mă gândeam că oamenii de acolo discutau cu seninătate despre legea naționalității în România, în timp ce țara lor se prăbuşea.

La Sinaia, în 1936: Răzvan Djuvara, Stănică Bortnovski, Neagu Djuvara, Paulică Bortnovski, cu maşina Buick de ocazie, cumpărată la Paris

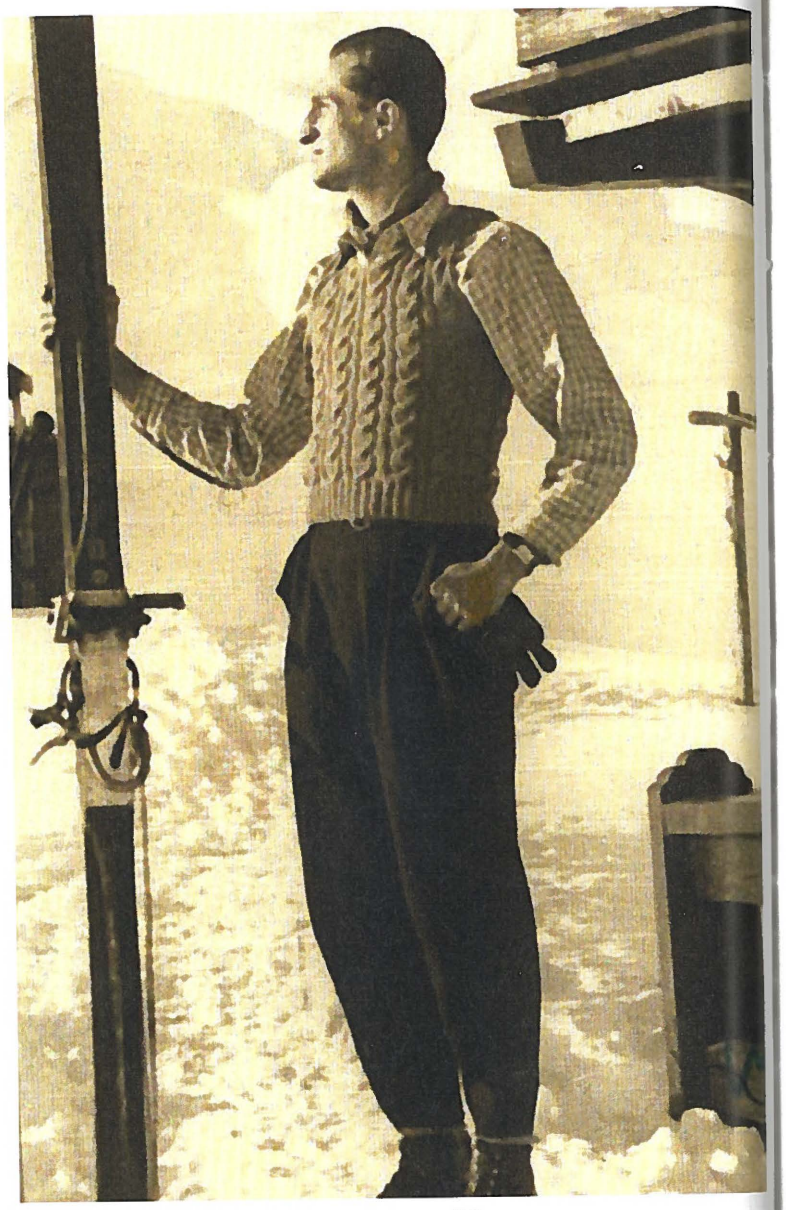

Răzvan Djuvara la Hochsölden (Austria), la cota 2.100 m, 1936

De la cavalerie la infanterie, de la Dumnezeu citire

Ați încheiat cu doctoratul și a urmat un lung drum spre țară, prin inima afectată de nazism a continentului. V-ați încumetat să plecați și cu familia?

Imediat după acest 1 iunie, când mi-am terminat doctoratul, eram cu nevasta și copilul și ședeam la soacră-mea. Am făcut totul cât am putut de repede ca să plec în ziua de 12 iunie. Deci 12 zile, atât mi-au trebuit să-mi adun catrafusele, să termin cu ștampilele pe pașapoarte – că-mi trebuia viză italiană, iugoslavă etc. În 13 iunie am ieșit din Italia în Iugoslavia și am auzit că italienii intraseră și ei în război. Italienii au intrat în ultimul moment, să fie și ei părtași la ocuparea Franței.

Așadar, când au intrat italienii în război erați pe drum cu familia...

Cu nevasă și copil. Prin urmare, suntem de acum în iunie 1940... Trebuia să-mi încep serviciul militar pe care îl amânasem din an în an până la încheierea doctoratului. Aveam atunci 24 de ani. Am făcut serviciul militar în toamna lui 1940 și nu l-am isprăvit în întregime. Am făcut școala militară de infanterie – și ăsta a fost un noroc în

viața mea pentru că eu inițial fusesem înscris la cavalerie. Mă înscrisesem la cavalerie fiindcă eram deja un călăreț onorabil. Mă învățase să călăresc un unchi de-al meu, Constantin Mavrocordat, care era un foarte bun călăreț. Mă învățase la țară, la mătuşa mea Nica, pe când aveam 14 ani. Eram deja un călăreț mediu şi mă înscrisesem, când am fost recrutat, pentru şcoala de cavalerie de la Sibiu, de ofițeri de rezervă. Dar într-o bună zi, un prieten de-al nostru, un tip destul de interesant, nepot al lui Take Ionescu[1], îmi schimbă destinul. În paranteză fie spus, Take Ionescu era singurul din familia sa care devenise Ionescu, ceilalți rămânând cu numele de Ioan. Acest prieten al meu era nepotul de fiu al unui frate de-al lui Ionescu – îl chema Costel Ioan. Avea o mamă grecoaică de la Brăila şi era foarte grecofil – zicea că tot ce e bun în România e făcut de greci. Mă exaspera. Auzi, să te cheme Ioan şi să fii un grecoman atât de înrăit!? Ei, într-o zi era la mine la un ceai, în iarna lui 1939, şi află că eu sunt înscris să fac şcoala militară la Sibiu. Şi zice: „Mă, Neagule, de ce eşti prost să te duci la Sibiu, că ai moştenit moşia asta de la Brăila! Cere să fii la Şcoala militară de la Ploieşti, că ai să fii descazarmat după o lună-două şi o să te poți duce duminica să vezi cum merge moşia". Ăsta e motivul pentru care am ales să fiu trecut de la cavalerie la infanterie. Şi asta a fost de la Dumnezeu citire. Cavaleria noastră a fost într-un prăpăd – a ajuns până la Stalingrad –, pe când infanteria, fiind la Regimentul 6 „Mihai Viteazul", am fost aşa de „stricați" până la Odessa, că ne-au adus îndărăt. Deci, n-am făcut decât cinci ani de război. Şi aici, iar vă spun asta şi vă rog s-o puneți în scris. Am mai şi spus-o pe la televiziuni. E un lucru aproape incredibil: eu am avut norocul să fiu rănit

[1] Take Ionescu (1858–1922), avocat renumit şi prim-ministru al României doar pentru o lună (18 decembrie 1921–19 ianuarie 1922), a favorizat intrarea României în Primul Război Mondial împotriva Germaniei.

cam la 50 km nord de Odessa. Era o rană uşoară care m-a trimis câteva săptămâni în spital, după care m-am întors pe front. Pierderile cele mai îngrozitoare au fost în ultimele săptămâni, în fața Odessei. Acolo a fost măcel. Noi am încercat prosteşte să luăm un mare oraş. Nici nemții nu au putut să ia nici Moscova, nici Leningradul, nici Stalingradul. Oraşele mari sunt ca o imensă cazemată. Fiecare casă este un obiectiv care trebuie luat cu pieptul şi cu baioneta. Aşa că a fost o prostie să încercăm să luăm Odessa şi, de fapt, nu am luat-o decât când au hotărât ruşii să se retragă. Prin urmare, în ajunul căderii Odessei, un camarad de-al meu mi-a spus că era lângă colonel şi a văzut care era starea regimentului nostru care plecase cu 1.800 de oameni şi care mai primise încă 1.200. Aşadar, în ajunul căderii Odessei mai avea 92 de oameni valizi!

Regimentul dumneavoastră a fost decimat...

Asta nu înseamnă decimare, asta înseamnă că erau morți sau scoşi din luptă, răniți 99 la sută din militari. E extraordinar! Asta când i-o zici unui american, crede că spui poveşti. Făceam un război unde mureau peste 99 la sută din efective. În fine, ăsta a fost războiul lui Antonescu...

Neagu Djuvara, la 20 de ani, pe balconul hotelului Athena, Rue Gay-Lussac, Paris, purtând colier de barbă (anul logodnei sale cu France)

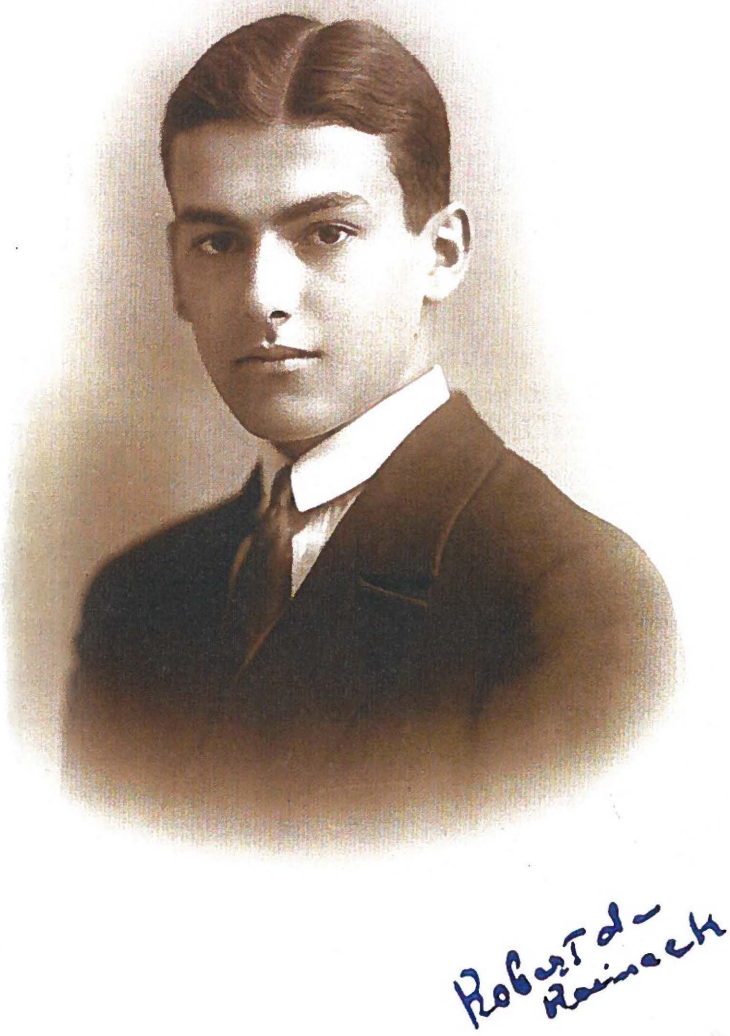

Robert de Reineck, vărul primar al lui Neagu Djuvara, rănit şi dat dispărut la Cotul Donului, la încercuirea Stalingradului (sublocotenent în rezervă în Regimentul 4 Roşiori)

„Pentru mine, Carol al II-lea era un ticălos afacerist"

Cum ați primit instaurarea dictaturii Regelui Carol al II-lea?

Cu antipatie, fiindcă aveam simpatii legionare. Pentru mine, Carol al II-lea era un ticălos afacerist. Lupeasca şi camarila din jurul lui... Eram foarte anticarlist. Acum, că văd lucrurile cu serenitate, la 70–80 de ani distanță, îmi dau seama că a avut păcate mari, a fost corupt – asta e cert! –, dar, mă rog, a avut şi unele părți bune.

Mulți spun că nu prea i-a păsat de România...

Ba cred că da. Era patriot Carol al II-lea. Culmea culmilor este că, după părerea mea, din punct de vedere al alegerii politice, legătura lui cu Occidentul era mult mai valabilă. El nu a început să cedeze şi să facă un contract cu germanii decât în 1938, chiar în momentul în care a preluat puterea absolută. Şi asta eu iar insist să o spun tuturor: când se zice că în România n-a existat democrație nu este adevărat! Dacă te uiți la toate țările din jurul nostru şi nu numai din jurul nostru, din Europa – afară de Franța, de Belgia, de Olanda, de țările scandinave şi de Marea Britanie –, tot restul Europei s-a transformat în dictatură

cu mulți ani înainte de noi. În Polonia a fost dictatură din 1927. La noi era o relativă democrație, că se schimbau guvernele la doi, trei ani – ba liberalii, ba țărăniştii. A fost o democrație care a funcționat până în 1938, când a sugrumat-o Carol al II-lea. Dinadins! Alegerile din 1937 dovedeau că se maturizase electoratul român fiindcă a căzut guvernul pe care a vrut să-l impună Carol al II-lea. La noi, legea era de aşa natură încât partidul care strângea 40 la sută avea majoritatea absolută în Parlament.

Votau şi minoritățile la vremea respectivă. Ungurii ce preferințe aveau?

Nu mai țin minte. Dar şi evreii erau destul de numeroşi. Nu ştiu cu cine votau fiindcă în general aveau oamenii lor în Parlament. Fiecare îi vota pe ai lui. Bucătăria de guvern era să te împaci şi cu ungurul, şi cu evreul ca să creezi o majoritate. Dar la alegeri fiecare minoritate vota pentru ea.

Avea câte un singur reprezentant fiecare minoritate sau erau mai mulți?

Aveau mai mulți, aveau proporțional cu populația lor. Să nu uităm un lucru, care nu se spune suficient în manualele noastre de istorie. În 1918, în faimoasa Românie Mare aveam peste 30 la sută minoritari. Enorm! Unguri, germani, evrei, ucraineni, bulgari, sârbi, turci, tătari, de toate.

Era un mozaic etnic care putea conviețui...

Sigur, nu erau în război.

Trăiau bine în comunitățile lor?

În sensul acesta să ştiți că România noastră a fost totuşi democratică față de ce s-a întâmplat în țările vecine – chiar în Polonia, acolo unde a fost un „bordel" imediat după

război, dovadă că au trebuit să facă dictatură din 1927. Se certau între ei, nu erau în stare să facă un guvern. Au impus o graniță de răsărit care era anormală. Or, britanicii făcuseră o graniță mult mai adevărată. Adică îi lăsaseră pe ucraineni în Ucraina, respectiv în Uniunea Sovietică pe vremea aceea. Dar polonezii au vrut să recreeze Polonia Mare, din timpul regilor[1]. Era o aberație! Deci ei au pornit cu piciorul stâng, au pornit prost. Şi Cehoslovacia iarăşi a fost o eroare, pentru că cehii şi slovacii erau două naţiuni diferite, două limbi diferite, două tradiţii diferite. Cehii aveau un dispreț total pentru slovaci. S-a spus că e Cehoslovacia, de fapt Cehia vroia să guverneze numai ea. În Iugoslavia era acelaşi lucru.

Slovacii n-au vrut să se unească cu cehii?

Nu, la origine nu prea vroiau. A fost aşa, un fel de impunere. Nu mai vorbesc de Ucraina subcarpatică, care a fost băgată în Cehoslovacia în 1918. Mergea până la granița cu Polonia, deşi avea populație de ucraineni. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Iugoslavia viitoare, care nu s-a chemat Iugoslavia de la început. Adică în Tratatul de la Versailles, se numea Regatul Sârbilor, Croaților şi Slovenilor. Şi, bineînțeles, dat fiindcă sârbii duseseră greul războiului în mod admirabil au fost răsplătiți. Ca să facem comparația cu românii, sârbii s-au lăsat ocupați integral şi au plecat cu armata lor trecând prin Albania duşmană ca să reînceapă războiul la Salonic, împreună cu francezii şi englezii. Eu îmi scot pălăria în fața sârbilor, deşi sunt ai dracului, sunt încăpățânați. Dar sunt eroici!

[1] În anul 1025, Polonia a devenit regat, iar în 1569 s-a unit cu Marele Ducat Lituanian, formând Republica Celor Două Naţiuni, desființată în 1795. Polonia şi-a recăpătat independența în 1918, dar a pierdut-o din nou în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, fiind ocupată de către trupele naziste şi sovietice. După 1945 a devenit un stat comunist aflat sub controlul URSS.

La noi, de îndată ce se ocupă teritoriul, gata!, facem pace cu formula stupidă „să nu piară ființa statului". Ce e aia „ființa statului"? „Ființa" statului polonez a pierit 200 de ani şi uite ce vânjoşi sunt şi acum! „Ființa" Ungariei a pierit 500 de ani. Ce înseamnă asta, „ființa statului"? Ființa neamului să nu dispară, dar nu ființa statului, care e o entitate juridică! Noi avem mania asta ca, odată ce ne merge rău, să sărim în barca cealaltă. Aşa ne-am făcut o reputație foarte proastă în străinătate. Să vezi diverse cărți de istorie care se scriu! De pildă, un american de origine greacă – să vezi grecul al dracului! –, venind în România, spune cam aşa: „Românii şi-au închipuit, în Al Doilea Război Mondial, că o să poată să facă ca în Primul Război Mondial, adică să fie mai întâi aliați cu Puterile Centrale, să facă războiul cu occidentalii şi pe urmă, când le merge prost, să facă pace cu ceilalți. Şi nu le-a mers de data asta!" Asta e reputația noastră...

„...şi Mihai va fi-mpărat!“

Cum aţi descrie profilul psihologic al soldatului român, aşa cum l-aţi cunoscut pe front?

Foarte bun, săracul... Nu era numai ascultător... Românul nu este războinic, nu e cel care vrea să plece la război. Mi-aduc aminte de momentele când mărşăluiam prin Basarabia şi Transnistria... Ştii ce cântam? Printre altele, „Şapte mere-ntr-o basma / Ş-am plecat la Moscova / La-la-la-la!“. Sau alt cântec: „Ţara noastră românească nu va rămânea Regat / Ea va fi Împărăţie şi Mihai va fi-mpărat!“. Cu asta am plecat noi la război. Şi cu nişte tunulețe fabricate în 1876... Sunt nişte discrepanţe în istoria noastră absolut extraordinare. Să ştii că băieţii noştri, mai întâi intelectualii (nu ştiu cum a fost cu cei de la ţară, poate că acolo era mai vag) au plecat cu entuziasm la război, ca să ştergem ruşinea din anul precedent, când am cedat o provincie întreagă fără să tragem un foc de puşcă.

Aţi avut subordonaţi ţărani. Cum vi se păreau, moralmente vorbind?

Foarte cumsecade! De pildă, sergentul pe care-l aveam era cel mai bun dintre noi fiindcă ăsta ştia deja puţină meserie. Era un om de vreo 40 de ani. A murit lângă mine pe urmă, în Transnistria, într-un atac aerian. Era foarte cumsecade. Şi tinerii erau bine. Aveam un golan din Bucureşti, îl chema Rădulescu, ca pe dumneata, era garajist. Era cel mai amuzant dintre noi, spunea că la primul foc de tun fuge în spatele dealului. Spunea nişte prostii... Eu i-am raportat căpitanului, pentru că era cu câteva zile înainte să înceapă războiul, faptul că mă sperie Rădulescu, că spune nişte prostii mai mari decât el. „Măi Djuvara, tu nu cunoşti oamenii! Să mi-l trimiţi mie. Pe ăsta-l fac curier lângă mine.“ Şi aşa a şi făcut. A devenit curierul căpitanului când au început bătăliile. Era, de fapt, cel mai curajos dintre noi! Erau foarte cumsecade toţi. Poate nu aveau toţi acelaşi entuziasm ca noi, intelectualii, de a pleca să răscumpărăm onoarea ţării, poate că aveau şi frică, aşa cum aveam cu toţii când au început bombardamentele. Să ştii că bombardamentele ruseşti erau teribile. Am stat vreo zece zile pe marginea Prutului, insuficient camuflaţi şi aveam impresia că nu mişcă nimic dincolo. Aproape se zvonea că ruşii au evacuat Basarabia. Dar ei ştiau să se camufleze... Şi când a pornit războiul de la noi, în noaptea de 22 iunie, am auzit primul obuz trecând peste capetele noastre, iar reacţia lor a fost formidabilă.

V-au marcat momentele acelea. Aţi văzut oameni murind lângă dumneavoastră. Descrieţi-ne experienţa de pe front.

Eu îmi aduc aminte un lucru: cam vreo două zile am fost bombardaţi cumplit în şanţurile pe care ni le făcuserăm, în gropile individuale. Ieşeam afară din cauza fricii pe care o aveam cu toţii în burtă şi pe are am stăpânit-o mai mult sau mai puţin. Am plecat către Fălciu, ca să trecem Prutul. N-am să uit niciodată momentul în care băieţii care erau înaintea mea, unul după altul, unul după altul, se opreau ca să-şi facă nevoile. Era un fel de ieşire

afară violentă care era un rezultat al fricii. Frica era ceva absolut de nestăpânit, dar ei s-au comportat foarte, foarte onorabil, iar unii din ei chiar cu o incontestabilă vitejie. Mai cu seamă printre cei mai răsăriți, intelectuali, am văzut niște tineri absolut remarcabili. Am rămas uimit de cum s-au înscris ca să fie dintre cei care aveau să atace cazematele sovieticilor. Eu, la fel, când am venit pe front, s-a pus întrebarea: „Cine dintre dumneavoastră vrea să se înscrie pentru cazemate?" Am ieşit înainte. M-a tras de haină un camarad cu care făcusem şcoala militară, Popovici: „Tu n-ai voie să faci aşa ceva, că eşti căsătorit şi ai un copil!" Şi atunci m-am retras... M-am gândit să nu fac pe viteazul în mod inutil, să-mi fac datoria, dar nu voluntar pentru lucruri extraordinare. Dar au fost mulți tineri care au făcut lucruri extraordinare. Au fost unii chiar admirabili, care au făcut acte de vitejie.

Cum se manifesta sentimentul religios pe front?

Cu toții, chiar şi cei care mai uitaseră de Dumnezeu, ne rugam. Când eşti acolo şi ai teama cuibărită în burtă, te rogi la Dumnezeu de o sută de ori. „Fereşte-mă, Doamne, de nenorocire!" E clar că îți revine frica de Dumnezeu. Toți ne făceam cruce.

Cum erau preoții militari?

Aveam un preot militar şi vreau să spun un amănunt: când am ajuns în Transnistria, din satele ucrainene chiar, nu numai din cele româneşti, se repezeau femeile cu copiii lor ca să şi-i boteze. Nu apucaseră să fie botezați. Şi la ei exista această sete de a regăsi religia de care fuseseră ştirbiți.

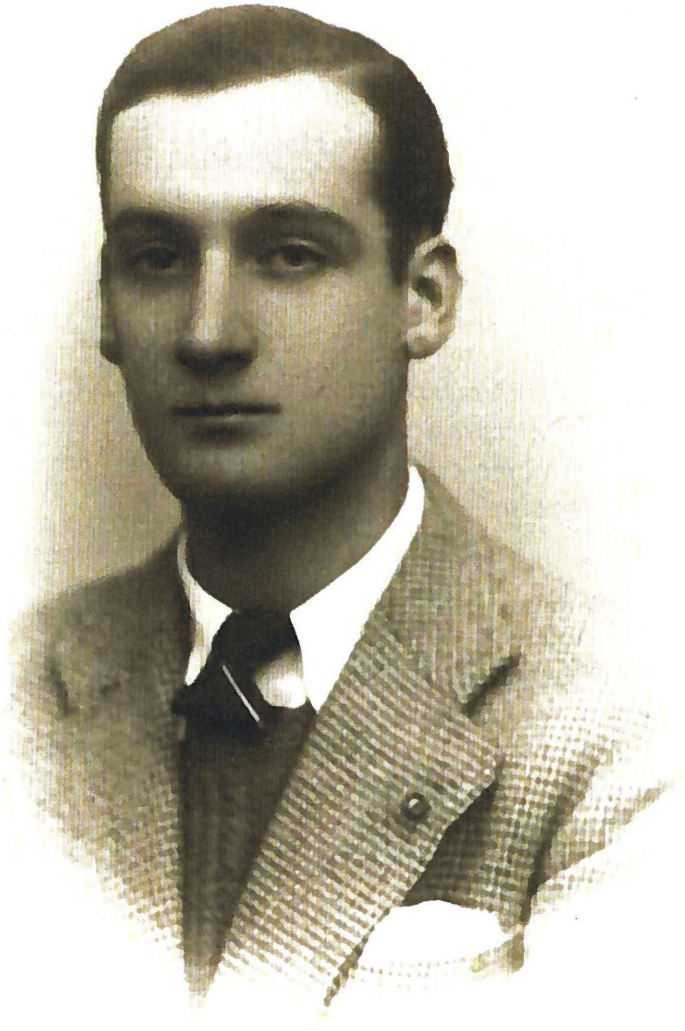

Neagu Djuvara, la 26 de ani, la întoarcerea de la Odessa, cu rozeta decorației la butonieră

„Mi-am schimbat complet părerea despre utilitatea călugărilor“

Ar fi interesant să ne vorbiți despre o secvență mult discutată din istoria recentă a Bisericii noastre. Au mers mai bine lucrurile în țară atunci când patriarhul Miron Cristea[1] era premier?

N-a avut o cotă bună... Dimpotrivă, din când în când, se mai scotea la lumină că pe vremea când era episcop în Transilvania, iar românii intraseră în război, a semnat o declarație că am fi „niște criminali“ pentru că am atacat o altă țară... Lasă-l pe Miron Cristea! În plus, la momentul la care a condus Biserica Ortodoxă Română – a devenit patriarh în 1925 –, din motive oarecum de neștiință politică, aceleași ca și în veacurile trecute, n-a reușit să facă în așa fel încât să avem și noi o poziție

[1] Patriarhul Miron Cristea a fost deseori vehement contestat și atacat cu duritate ca urmare a activității sale politice din perioada interbelică. Cu toate acestea, el a făcut parte din delegația românilor transilvăneni care a prezentat actul Unirii la București și a contribuit decisiv la apărarea și consolidarea intereselor națiunii în Ardealul ocupat de austro-ungari. Printre altele, Miron Cristea a apărat școlile confesionale românești din Banat de încercările guvernului de la Budapesta de a le desființa. După Unire, s-a implicat în viața politică fiind senator, regent (1927–1930) și prim-ministru (1938–1939).

mai bună la Muntele Athos. Noi, românii, nu ne-am făcut nicio mănăstire la Muntele Athos, în schimb, am cheltuit averi, timp de veacuri, ca să întreținem alte mănăstiri. Ne-am trezit în veacul al XIX-lea că eram singura națiune ortodoxă din răsăritul Europei care nu avea mănăstire la Muntele Athos. Era prea târziu pentru că numărul de 20 era fixat dinainte. Așa că, nu am putut să clădim decât un schit, în anii 1850[1]. M-am dus acolo și am stat 10 zile, în vara lui 1989. Chiar înainte cu câteva luni de căderea comunismului.

Cum v-ați simțit la Muntele Athos?

Foarte bine! Să-ți spun drept, eram „prevenit contra“, ca să zic așa, din lecturile mele, mai toate occidentale, despre vizitele la Athos. În acestea se subliniase numai partea negativă, de murdărie, de primitivism. Dimpotrivă, când am ajuns acolo am fost foarte impresionat. Și asta nu numai la schitul românesc. În anul acela apăruse cartea mea „Între Orient și Occident“. I-am trimis cartea asta starețului, cu câteva luni înainte. El știa franțuzește și când am venit și am sunat la poartă am fost primit cu brațele deschise. Citise cartea și, mai cu seamă, porțiunea în care vorbesc despre Biserică și despre felul cum a fost Biserica veche la noi. Era încântat de porțiunea asta și m-a primit foarte prietenos. De acolo am colindat ore întregi pe jos. Aveam deja 72 de ani, dar eram într-o formă foarte bună și căram 30 de kilograme în spinare, ca să-mi port toate catrafusele. Am văzut vreo patru-cinci mănăstiri care m-au impresionat foarte mult. Simți acolo, incontestabil,

[1] Schitul românesc Sfântul Ioan Botezătorul (Prodromu) se află pe un deal stâncos, la mică altitudine. În 1857 a fost cumpărat de către doi călugări români, cu numele monahale Nectarie și Nifon. Astăzi este locuit de 25 de călugări de origine română. O altă așezare monastică românească este Schitul Sfântul Dumitru Valahu, zis și Schitul Lacu. Construit la o altitudine de 280 de metri, a fost fondat în secolul al X-lea de călugări din Moldova.

că flutură Duhul Sfânt. E ceva extraordinar! Am asistat la liturghii fără să înțeleg mare lucru pentru că erau în greceşte. Un preot libanez sau sirian a cărui figură mi-o amintesc venise acolo şi a făcut o slujbă extraordinară. Fără să înțeleg ce spune, eram transportat în altă lume. Am păstrat o foarte frumoasă amintire de la Muntele Athos şi mi-am schimbat complet părerea despre utilitatea acestor oameni, monahii. Trebuie să te gândeşti că şi ei folosesc la ceva. Pe undeva, se întâlnesc în ceruri, ca să ne influențeze pe noi, rugile celor care nu sunt „în câmpul muncii" – cum se spune pe limba comunistă. Călugării răspund unei necesități a omului.

Fotografia de nuntă a lui Neagu Djuvara cu France Gaillet, 3 iulie 1937, Paris (cei doi copii sunt verii primari ai lui France, Claude Geoffroy, viitoare baroană de Neuflize, şi Roland, marchiz de Roys)

La nuntă, la ieşire din biserică, cu monseniorul Vladimir Ghika (stânga) şi cu toţi verişorii lui France (dreapta)

„Toată viața mea este un şir neîntrerupt de accidente“

Cursul vieţii dumneavoastră putea fi deturnat ireversibil dacă nu v-aţi fi intersectat cu anumiţi oameni la momentul oportun. Povestiţi-ne cum aţi intrat în Ministerul Afacerilor Externe.

Regimentul meu a fost atât de „stricat“ la Odessa încât, din decembrie 1941 când ne-am întors, i-au trebuit doi ani ca să fie refăcut încetul cu încetul. Şi atunci mie mi-au dat drumul mai întâi câteva săptămâni, apoi am fost rechemat. Eram de acum sublocotenent şi am fost, timp de aproape doi ani, continuu, instructor de recruţi la Regimentul 6 „Mihai Viteazul“, la Bucureşti. Şi nu-ţi ascund că, ştiind ce se întâmplă în răsărit, zi de zi, trăiam cu teama că voi fi retrimis în război. Asta mai cu seamă că am ştiut ce s-a întâmplat la Stalingrad. Lucrurile mergeau foarte prost pe frontul de răsărit. La Regimentul 6 „Mihai Viteazul“, când eram acolo, timp de luni de zile am fost comandant de companie. Căpitanul nominal se îmbolnăvise sau făcea pe bolnavul. Am fost eu, sublocotenent de rezervă, comandant de companie, cu toată răspunderea şi cu multe angarale. Aveam o sută de oameni în companie.

Cam ce anume vă dădea bătaie de cap?

Mi-aduc aminte de un incident şi vi-l povestesc pentru că e destul de simptomatic. Doi dintre ostaşii companiei făceau treaba mică în pat, în fiecare noapte. Şi atunci, bine-înţeles, se punea întrebarea dacă sunt într-adevăr bolnavi sau sunt simulatori. Şi era o porcărie întreagă pentru că murdăreau şi salteaua... şi asta zi de zi, noapte de noapte. Am întrebat şi eu pe superiori, dar nu ştiau ce soluţie să găsească. Nu puteai să-i baţi pentru că n-aveam voie şi ce rost avea să baţi pe un eventual bolnav. L-am întrebat pe fratele meu, care era medic şi era şi el mobilizat. Mi-a spus: „Ascultă, te duci dimineaţa înainte să se trezească şi dacă au făcut din nou în pat îi iei pe amândoi şi îi pui sub un duş rece." Era un risc să capete o pneumonie, deci îmi luam o altă răspundere... Am făcut totuşi chestia asta. Timp de câteva zile m-am sculat la trei dimineaţa ca să fiu acolo înainte de ora cinci, când suna goarna. Dacă îi vedeam că făcuseră în pat, îi luam de gât, împreună cu alţi ostaşi, şi îi duceam sub un duş rece. După asta, s-a terminat cu făcutul în pat! Erau deci simulatori. Dar ăsta e un caz excepţional. Dacă vă spun ce mici angarale mai aveam... Afară de faptul că mă inspecta colonelul şi nu mă iubea din cauză că limbajul meu nu era de lemn – „Nu se vorbeşte aşa cu ostaşii!", îmi zicea. Îmi reproşa şi faptul că mi-am pus ochelarii! Ca să calculez distanţa şi să-i învăţ pe ei să ştie ce sunt 400 de metri când începe să se tragă, nu trebuie să port ochelari!? Asta ca să vezi ce tâmpit a fost colonelul meu, care ulterior a devenit subsecretar de stat în Guvernul Petru Groza! Nu putea să mă sufere. Era un om cu o mentalitate comunistă. Avea impresia că făceam parte din boierime şi îi eram antipatic. Deci, la Ministerul de Externe ajung după doi ani petrecuţi ca sublocotenent instructor de recruţi.

Salariul de sublocotenent vă ajungea să trăiţi?

Salariul era de 20.000 de lei pe lună, când, în fond, cu o nevastă, un copil şi cu o chirie de apartament, cheltuiam 60–70.000 de lei. Completam cu faptul că aveam moşia din judeţul Brăila care îmi aducea ceva şi mai mâncam şi din ce strânsesem. Mai vindeam nişte acţiuni din ce moştenisem de la bunicul meu. Deci nu-mi ajungeau 20.000 de lei pe lună ca să trăiesc burghez, adică cu un apartament de două camere pe strada Ştirbei Vodă, cu o nevastă şi un copil care trebuia îmbrăcat şi care mergea la o şcoală franţuzească. Din punct de vedere financiar, nu stăteam bine deloc. Cum am ajuns la Externe? Iarăşi dintr-o întâmplare! Toată viaţa mea este un şir neîntrerupt de accidente. Nevastă-mea îl întâlneşte pe Calea Victoriei pe un prieten pe care mi-l făcusem luând lecţii de scrimă la clubul tinerimii. Mă prezentase un prieten din copilărie, Sandu Ghica, care intrase în diplomaţie şi mă împrietenisem cu acest Camil Demetrescu. El avea cu vreo cinci ani mai mult ca mine şi era deja de mult intrat în minister. Era un fel de subdirector al Direcţiunii Cabinetului şi Cifrului. Aşadar, o întâlneşte pe nevastă-mea pe Calea Victoriei şi îi spune: „Ştii că peste trei săptămâni se dă un concurs de intrare la minister, primul de la începutul războiului? De ce nu se prezintă Neagu?" Nevastă-mea îmi spune seara când mă întorc de la regiment. Ea, cu toate că era foarte autoritară şi că îi plăcea „să poarte cizme în casă", nu se băga să mă influenţeze în profesiune. Deci, cu multă sfială, îmi spune povestea asta. Eu n-aveam nicio chemare către diplomaţie. Speram ca după război să am posibilitatea să mai fac un doctorat în istorie, în plus faţă de cel în drept. Istoria era pasiunea mea. N-aveam niciun chef să intru în diplomaţie.

Asta deşi aveaţi diplomaţi în familie care îşi construiseră cariere strălucite...

Aşa este. Dar mai întâi fusesem scârbit de diplomaţie, aflând anumite lucruri de la cei din familia mea, care fuseseră diplomaţi de carieră. Fratele tatei şi bunicul îmi spuseseră că nu merită să intri în diplomaţie pentru că posturile importante sunt date unor *outsideri*, unor politicieni. Că n-am să ajung niciodată ministru sau ambasador la Londra, la Paris sau la Washington. Deci n-aveam nicio poftă! Eu aveam poftă să fiu profesor universitar de istorie. Dar noaptea, spune francezul, te sfătuieşte. A doua zi de dimineaţă mi-am spus că lucrurile mergeau deja prost pe front. Suntem în aprilie 1943! Deci, la un an şi ceva după tragedia de la Stalingrad. Deja nemţii dădeau tot îndărăt... Simţeam că nenorocirea se apropie de ţara noastră şi atunci îi zic nevesti-mii că poate Camil are dreptate.

V-aţi gândit atunci vreo clipă că puterea va ajunge în mâinile comuniştilor?

Credeam că vom pierde războiul şi că o să vină un partid de stânga la putere. Nu-mi închipuiam că o să fie chiar aşa de rău! Dar credeam că o să fie nişte ţărănişti, mai ţărănişti decât cei de atunci. Că o să mi se ia şi restul sau mult din cele o sută de hectare pe care le mai aveam. Mai luasem în arendă şi porţia mai mare a unchiului meu, aşa că bucata de moşie era deja importantă. O lăsasem pe nevastă-mea, care e foarte zdravănă, acolo. Aşa că mi-am zis că o să pierdem moşia, deci trebuie să mă fac funcţionar. Şi funcţionar din ăl mai puţin activ. Asta ca să am o meserie după război. N-am îndrăznit să mă duc să-i spun asta colonelului, pentru că ştiam că nu mă iubeşte. Dar mama, întâmplător, lucrase pentru Crucea Roşie şi îl cunoscuse în Transnistria. Îl văzuse acolo cum trăia cu

una dintre infirmiere. Şi probabil că ăsta s-o fi simţit cu musca pe căciulă atunci când a venit doamna Djuvara să-l vadă. Mama i-a spus că eu nu îndrăznesc să cer această favoare, să-mi permită să mă prezint la concursul care se dădea peste trei săptămâni la Ministerul Afacerilor Externe. Colonelul, „mărinimos", mi-a dat două zile concediu pentru asta – cele două zile de Paşti! Carevasăzică, în loc să tai câinilor frunze la regiment şi să-l aud pe un tânăr cum cântă din armonică, am putut, după trei ani în care nu deschisesem o carte, să mai răsfoiesc o carte de drept internaţional şi una de istorie. M-am prezentat la acest concurs absolut decontractat. Eram convins că mă duc la întâmplare. Erau 84 de candidaţi şi am ieşit al treilea. Erau două teze – una pe româneşte şi alta pe franţuzeşte. Ieşisem relativ bine, deci mă trezesc că, după câteva săptămâni, vine un bilețel. Nu numai că intram la Externe, dar o făceam imediat, deşi eu credeam că se va întâmpla după război. Acelaşi Camil Demetrescu, ştiind că ei sunt singura direcţiune a ministerului care avea oarecare trecere la Statul Major, ceruse ca eu să fiu trecut la Direcţia Cabinetului şi Cifrului. Şi mă trezesc într-o bună zi, la o lună după concurs şi după ce aflasem că am trecut, mă trezesc că mă cheamă locotenent-colonelul care era şeful administraţiei regimentului. Eu eram foarte ascultător. Eram dintre militarii ăia cărora le era frică dacă îi chema colonelul. Mi-am zis: „Oare ce pacoste îmi mai cade pe cap?!" Intru în biroul lui, iar el, cu un zâmbet larg, îmi întinde o foaie verde: „Eşti demobilizat şi trimis la Ministerul de Externe." Şi aşa am intrat eu în mai sau în iunie 1943 la Ministerul Afacerilor Externe.

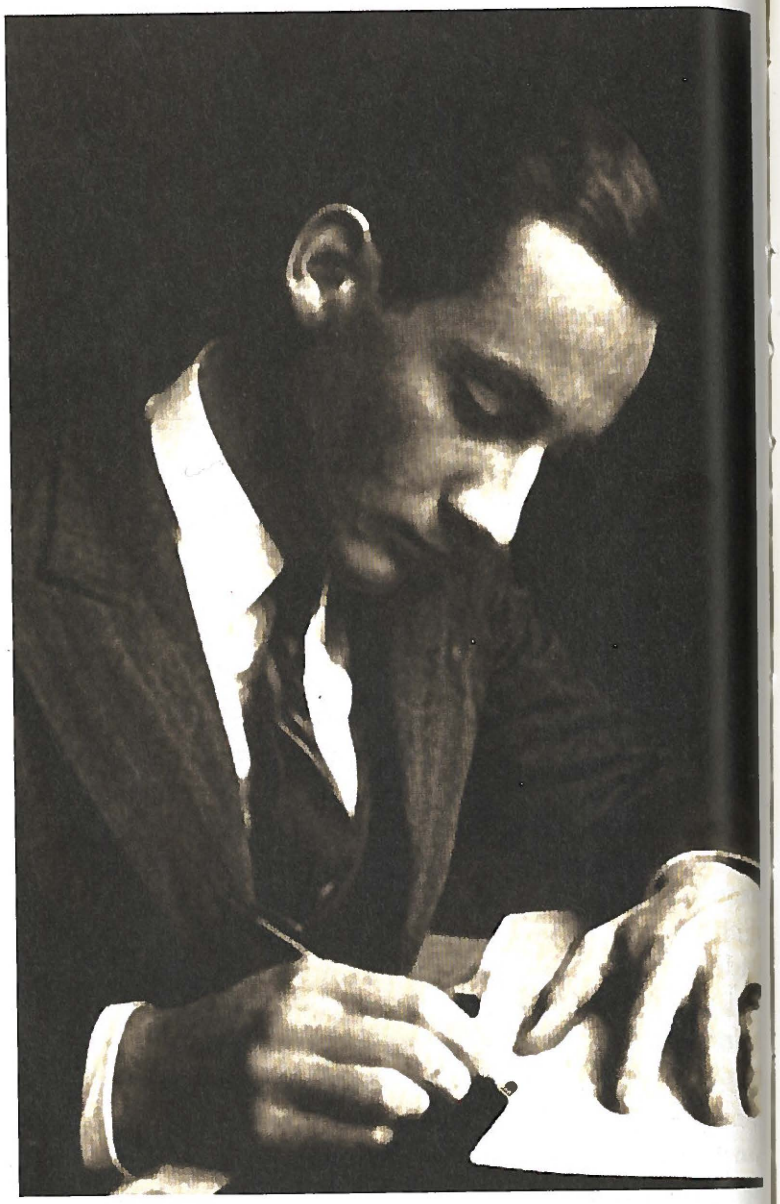

Neagu Djuvara, în tinerețe

France şi Neagu, pe stradă, în faţa Universităţii Bucureşti, în călătoria de nuntă, 1937

„Făceam parte din grupul conspirativ al Regelui"

După ce ați început activitatea în Ministerul de Externe, cu ce anume v-ați ocupat?

Altă întâmplare: același Camil Demetrescu făcea parte, împreună cu superiorul său direct, Victor Rădulescu-Pogoneanu, și cu șeful cabinetului, Niculescu-Buzești[1], din acel complot dorit de liderii opoziției și de Rege ca să scoată România din război, în cazul în care Antonescu nu ar fi vrut să o facă la vreme. Deci, având încredere în mine, am fost din acel moment unul dintre cei trei-patru din meseria asta a noastră de descifrare a telegramelor, care făceau parte din grupul conspirativ. Descifram și telegramele care nu li se dădeau secretarului general și ministrului. De pildă, corespondența cu consilierul delegației noastre de la Stockholm, George Duca, cu consilierul

[1] Grigore Niculescu-Buzești (1908–1949) a îndeplinit funcția de ministru de Externe în guvernul generalului Constantin Sănătescu (23 august-2 noiembrie 1944). Prin activitatea desfășurată anterior la conducerea unor direcții din cadrul Ministerului Afacerilor Externe a obținut o serie de informații secrete pe care le-a furnizat apropiaților Regelui Mihai I, informații ce au condus la îndepărtarea de la putere a Mareșalului Ion Antonescu. Grigore Niculescu-Buzești a fost cumnatul lui Edward Boxshall, șeful Intelligence Service în România acelor vremuri.

delegației noastre de la Lisabona, Brutus Coste, cu cel de la Berna, Anastasiu, cu ministrul României la Ankara, Crețeanu. Regele era de acord cu acest nucleu, însă în fapt era vorba despre grupul Maniu–Brătianu–Titel Petrescu. Maniu avea mare încredere în Niculescu-Buzești, tânăr diplomat de 34–35 de ani, dar foarte isteț și care, la rândul lui, se bizuia pe subalternul său Victor Rădulescu-Pogoneanu. Pe acesta din urmă l-am avut ca șef direct la Externe și este omul cel mai extraordinar pe care l-am cunoscut. El m-a influențat decisiv ca să fiu un democrat convins. Vorba lui Churchill: parlamentarismul și regimul parlamentar e foarte ticălos, dar este cel mai puțin rău dintre regimurile care există. Așa am ajuns și eu la convingerea aceasta și m-am lepădat definitiv de credințele mele din tinerețe, de partidul unic. E o nebunie și un rău în sine. Așa am intrat la Externe și, având încrederea acestor șefi direcți ai mei, am început să fiu trimis curier în străinătate. Asta chiar la puține luni de când intrasem. Deja în decembrie 1943 am fost trimis curier, cu trenul, la Lisabona. În momentul acela, de altfel, am cerut voie să o iau cu mine și pe nevastă-mea, plătind eu drumul ei. Am lăsat-o la Paris pentru că nu-și mai văzuse de trei ani familia. A plecat cu fetița noastră timp de o lună. Eu m-am întors după două zile, tot cu trenul. Atunci l-am cunoscut pe Mircea Eliade – la Lisabona.

Încă de la mijlocul anilor '30, Mircea Eliade era un apropiat al lui Nae Ionescu[1], împărtășind convingerile politice ale acestuia. Deși nu s-a dezis

[1] Nae Ionescu (1890–1940), profesor și mentor al unor personalități de prim rang ale culturii române, precum Mircea Eliade, Emil Cioran, Mircea Vulcănescu și Constantin Noica, i-a influențat politic în mod hotărâtor, prin prelegerile sale, pe mulți dintre intelectualii vremii. Mihail Sebastian (Iosif Hechter), romancier și dramaturg român de origine evreiască, a fost descoperit de Nae Ionescu și invitat să colaboreze la revista „Cuvântul", acolo unde îl cunoaște pe Mircea Eliade.

niciodată de prietenia cu Mihail Sebastian... Aşadar, eraţi într-o companie foarte selectă, dar „riscantă" ideologic. V-aţi împrietenit?

El era pe atunci consilierul cultural al României în Portugalia şi era deja celebru. Foarte tânăr, dar celebru pentru cărţile pe care le scrisese, pentru cărţile lui de istoria religiilor. Ăsta e primul moment în care l-am întâlnit pe Mircea Eliade, dar nu pot să vorbesc despre prietenie. E drept, se ştia că e un apropiat al lui Nae Ionescu şi că-i împărtăşeşte convingerile politice. Revenind, am stat puţin la Lisabona, la momentul la care ne-am cunoscut. Apoi eu m-am întors în ţară; nevastă-mea a rămas o lună în Franţa şi s-a întors în România cu următorul curier. Ea avea deja paşaport diplomatic românesc.

Francezii o duceau rău pe atunci...

Francezii, în 1944, erau într-un hal de sărăcie nemaipomenită, aproape că nu aveau ce mânca. Dar, în acelaşi timp, lucru extraordinar!, viaţa intelectuală pulsa. Am stat două zile în Paris la întoarcere şi am fost la teatru: domnule, nişte piese extraordinar de frumos montate, cu mijloacele pe care puteau să le aibă ei pe vremea aceea! Una la „Comedia Franceză" şi alta la un mic teatru... Amândouă admirabil montate şi jucate.

Erau deschise cafenelele, restaurantele în Parisul aflat sub ocupaţie germană?

Da, dar nu prea aveai ce mânca. Mai erau câteva deschise, dar ce puteau să-ţi dea?! Nişte zarzavaturi, sfeclă, chestii din astea... Era o nenorocire pe mesele oamenilor! O sărăcie lucie! Aşa că nevastă-mea, când plecase la Paris, luase cu ea o ladă de metal – dintr-acelea milităreşti – plină cu mezelicuri de la porcul nostru pe care-l tăiasem

la ţară... A fost o bucurie nespusă în familia ei! Le-am distribuit la toţi de mâncare.

Deci erau vremuri când se ducea mâncare din România spre Occident...

Da, sigur... Pentru că, să ştii, în România s-a trăit bine în timpul războiului, asta-i culmea! Ăsta-i meritul lui Antonescu care a reuşit să nu-i lase pe nemţi să ia mai mult decât ce se plătea cu bani.

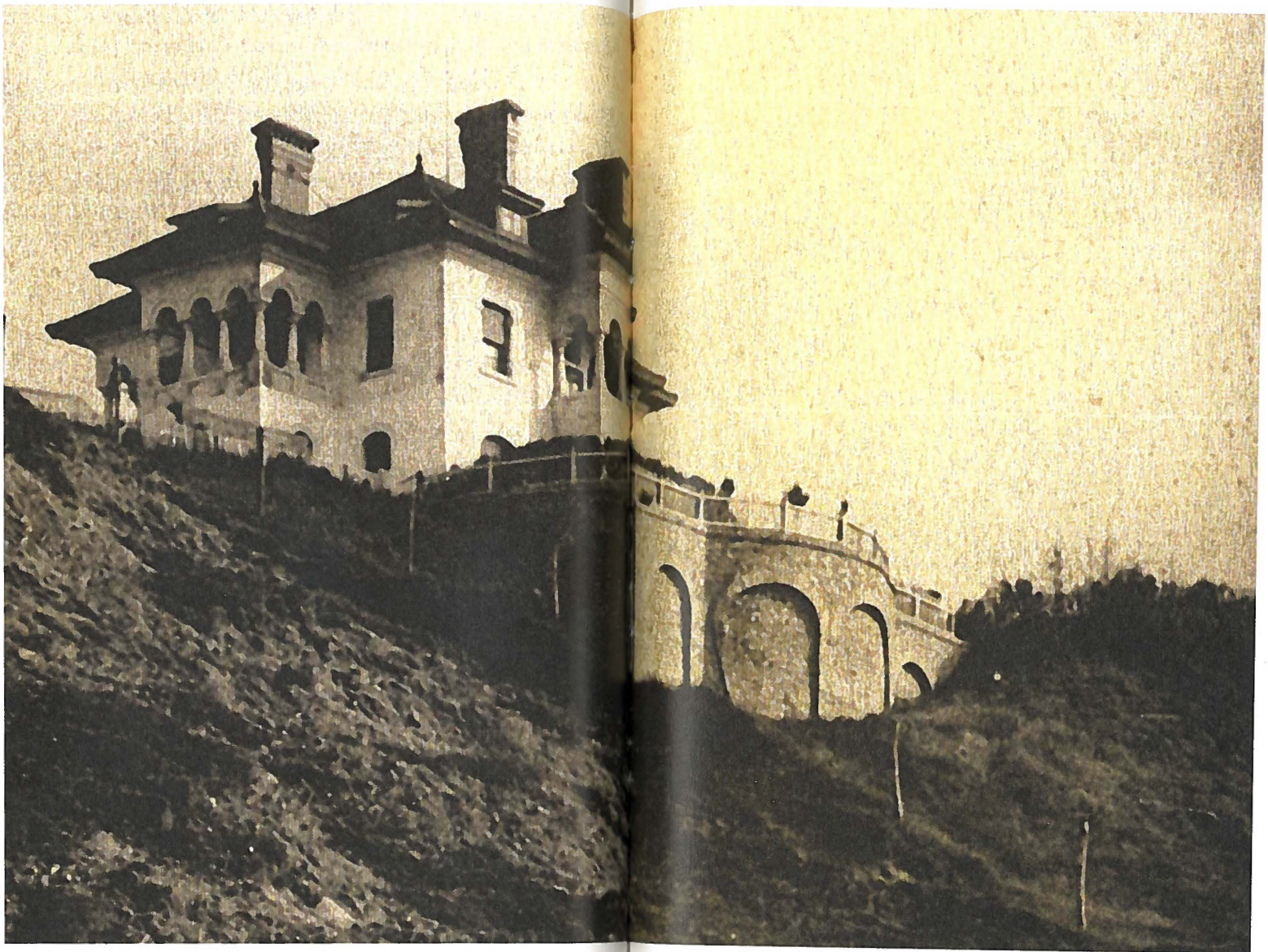

Micul castel construit, lângă Guétary (Franța), de Grigore Grădişteanu, după fuga lui din țară în 1900

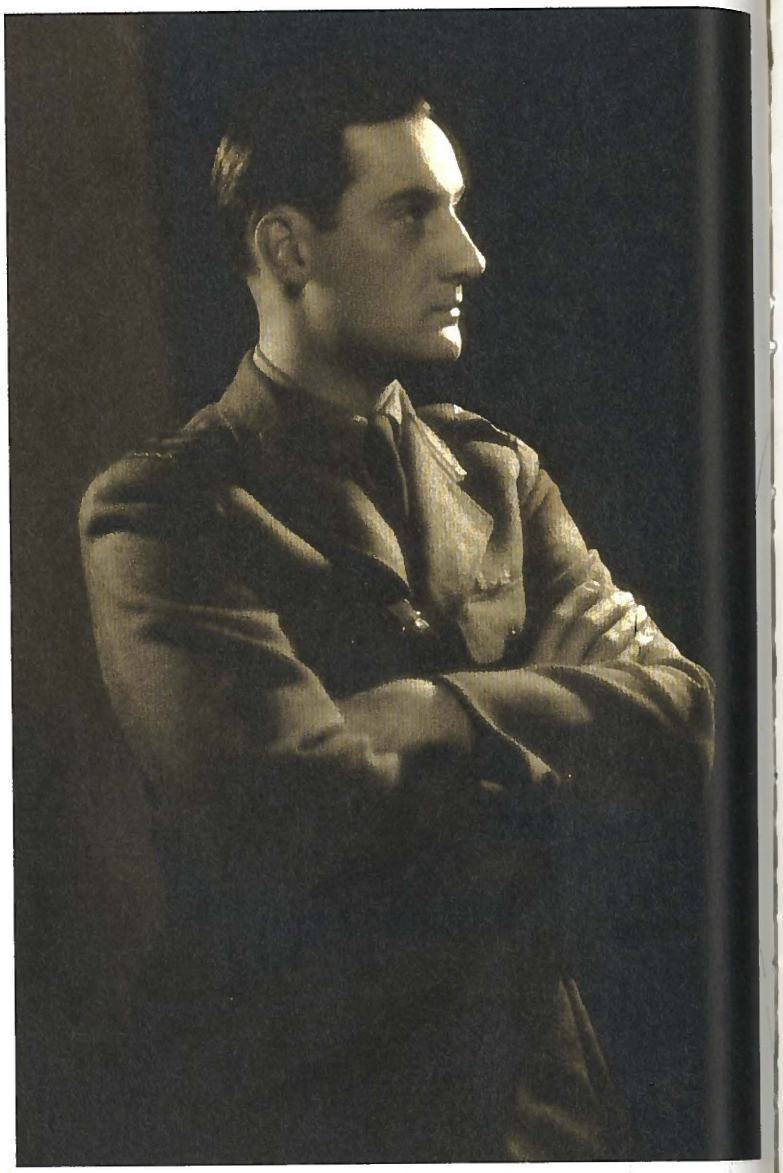

Neagu Djuvara la întoarcerea de la Odessa, sublocotenent în rezervă la Regimentul 6 „Mihai Viteazul", 1942

„Socialiştii erau majoritari"

Cum aţi privit când eraţi tânăr, în perioada interbelică şi chiar în perioada în care aţi intrat în Ministerul de Externe, intelectualitatea de stânga? L-aţi cunoscut sau l-aţi ascultat cumva pe Lucreţiu Pătrăşcanu?

Absolut deloc! Trebuie să spun aici – poate că este o lipsă din partea mea – că opţiunea pe care am avut-o către un anumit conservatism sau către dreapta românească m-a făcut să nu am nicio simpatie pentru mişcările de stânga şi nici să le cunosc. În Franţa eram asaltat de ele berechet, chiar prin profesorii pe care îi aveam la Nisa şi la Paris. Îi miroseam imediat, după aluziile pe care le făceau în timpul cursurilor, că sunt de stânga. Câteodată se ştia că profesorul de matematică şi că profesorul de engleză sunt comunişti şi, în general, chiar acolo era o rezistenţă împotriva comunismului. Cei radical socialişti sau socialişti erau grămadă. Pot să spun chiar că erau majoritari. Date fiind simpatiile mele pentru dreapta, ca tânăr de 16–17 ani devenisem filoregalist francez. Citeam „L'action française", dar mi-am dat seama abia pe urmă că era nerealist acest deziderat. Totuşi, a fost un moment mai întâi sub Petain şi chiar mai târziu, după război, sub

de Gaulle, când mi-am zis că s-ar putea să se facă apel la monarhie. Dar de Gaulle vroia puterea pentru el şi nu s-ar fi băgat sub umbrela unui rege. Mai cu seamă că Le Conte de Paris, candidatul de atunci, era un tip inteligent şi voluntar care ar fi vrut să-şi impună punctul de vedere.

V-aţi imaginat că în România se va ajunge la abdicarea Regelui?

Bineînţeles că noi nu ne dădeam seama, dar nimeni nu şi-a dat seama că odată cu pierderea războiului vom fi totalmente bolşevizaţi. Nici n-aş fi acceptat propunerea de a da concursul la Externe în primăvara lui 1943 dacă nu mi-aş fi dat seama că pierdeam războiul. Eu credeam că vor veni ţărăniştii la putere cu dorinţa de a face încă o expropriere, ceea ce era destul de demagogic şi nerealist. Ce ar fi adus o nouă expropriere? Adică ţăranii care deja nu se puteau descurca cu cele două, trei, patru sau cinci pogoane care li se dăduseră în 1920, să capete încă vreo două. Şi cu asta am salvat ţara?! Era absolut nerealist. De fapt, oameni precum Constantin Argetoianu[1], care chiar dinainte de război erau adversarii împărţirii, îşi dădeau seama că în societatea modernă fărâmiţarea proprietăţii este neeconomică. Vestul Europei a putut să ţină pasul cu America prin marile întinderi de proprietate. Franţa, Belgia, Olanda, Germania rezistă printr-o foarte bună formare a cooperaţiilor.

Nici astăzi nu se înţelege rostul formelor asociative...

Bineînţeles că românul de astăzi, din cauza deformării cuvântului „cooperaţie" pe timpul comuniştilor, nu acceptă formele asociative. Dar e vorba de cooperaţie în

[1] Constantin Argetoianu (1871–1952) a fost prim-ministru al României în perioada 28 septembrie 1939–23 noiembrie 1939, dar şi un important om de afaceri. Arestat de comunişti şi închis la Sighet, moare fără a fi judecat, în februarie 1952.

sensul că membrii unei comune pun împreună şi mijloacele mecanice de lucrare a pământului, şi anumite vite, ca să nu cheltuiască fiecare în parte pentru asta. Eu am văzut asta când nevastă-mea cumpărase o veche căsuţă ţărănească în Normandia pe care o transformase într-una cu două camere, unde ne duceam duminica să ne odihnim: cei doi vecini ai noştri, care rămăseseră ţărani şi care aveau câteva vaci, împreună cu tot satul de acolo, puneau în stradă, în fiecare dimineaţă, căldările de lapte mulse de ei în timpul zilei precedente. Dimineaţa devreme, înainte de răsăritul soarelui, trecea un camion al acestei cooperaţii, ridica toate cazanele de lapte şi se nota: „De la casa cutare am adunat atât, de la casa cutare am adunat atât". La sfârşitul lunii se făcea împărţeala banilor. La fel şi cu tractoarele. Erau mai mulţi pe un singur tractor şi sistemul ăsta funcţionează bine şi acum. Văd acest sistem aplicabil şi la noi în ţară dacă s-ar cumini oamenii şi ar înţelege ce înseamnă „cooperaţie".

Oamenii au rămas speriaţi de faptul că li s-a luat cândva pământul...

Da, dar aici ar putea să se lucreze frumos şi să se dea alt nume, dacă îi sperie numele de „cooperativă". Asta este singura formulă viabilă ca să scăpăm de foarte mica proprietate, care e clar nerentabilă. Când vezi acum că ţăranul ară cu un cal, nu-ţi vine a crede. Chiar ţăranul mijlocaş avea în trecut doi boi; ţăranul fruntaş avea patru, şase sau opt boi. Să ari cu un cal?!

Aşadar, credeaţi că vor veni la putere ţărăniştii, după război...

Aşa credeam. Şi că o să-mi mai ia jumătate sau trei sferturi din cele o sută de hectare care îmi rămăseseră de la moşia bunicului. De altfel, de la două moşii, aveam

80 de hectare într-un loc şi 20 într-altul. O sută de hectare nu sunt mare lucru, dar eu, înainte de război şi chiar şi după război, făceam arendă. Adică arendam cele două sute de hectare ale unchiului, plus cele o sută ale mele, aşa că aveam trei sute de hectare. Lucram în semiregie; continuam să le dau ţăranilor din sat jumătate din acest teren, fiindcă îmi dădeam seama că altfel sărăceau. Nu le ajungea porţiunea lor individuală pe când, dacă puteau să mai lucreze alte două-trei hectare pe moşia mea, îşi mai rotunjeau veniturile.

Neagu Djuvara călare, la Ezna (Bărăganul Brăilei), 1941

Zi de treierat la moşia Ezna (Bărăganul Brăilei), anii 1938-1939

Administrarea moşiei şi mazărea „Victoria“

Poate că cititorilor care vă cunosc mai cu seamă în ipostaza de profesor, istoric, scriitor, într-un cuvânt, de intelectual, le este mai greu să vă imagineze fermier. Spuneţi-ne, vă rog, ce aţi cultivat pe moşia dumneavoastră? De aici se vor lega multe altele...

De pildă, în timpul războiului am făcut mazăre „Victoria“, o mazăre rotundă şi aproape albă, pe care o cumpărau nemţii şi făceau untdelemn din ea sau un oloi oarecare. Era rentabil, dar greu de cultivat. Îmi aduc aminte – şi aste e în plin război – că din când în când mai scăpam de la armată. Nevastă-mea rămăsese la moşie acolo şi era foarte zdravănă. Asta cu toate că era o franţuzoaică care nu văzuse un uger de vacă în copilăria ei – era pariziancă. Domnule, în câteva luni se învăţase la ţară şi ştia mai bine decât mine numele plantelor! Ne-am încumetat să facem mai întâi vreo 10–20 de hectare, iar în ultimul an am făcut 50 de hectare de mazăre „Victoria“. Era dificil de cules pentru că trebuie să o culegi în două zile. Dacă trec alea două zile şi se usucă prea tare, se sparge şi se răspândesc boabele în câmp. Or, eu am inventat ceva –

îmi amintesc că venise chiar prefectul judeţului Brăila să vadă minunea mea. Le seceram cu o secerătoare de trifoi, care este destul de joasă. Şi, în loc să foloseşti oameni – ar fi trebuit să ai pe fiecare hectar zece oameni care să secere –, ţi le secera maşina. Deci, în două zile apucam să secerăm acea sută de pogoane de mazăre. Ca să vezi că am făcut şi agricultură! Mazărea aia era cumpărată de negustori care o vindeau mai departe. Ştiam noi că ajunge la Germania, că ei o cumpărau, dar acele 50 de hectare de mazăre îmi aduceau mai mult decât 200 de hectare de grâu.

Ce taxe şi impozite erau la vremea respectivă?

Nu erau copleşitoare. Să fi fost un 10 la sută, dar nu mai ştiu exact cât erau...

Soţia dumneavoastră s-a ocupat de moşie cât aţi fost în Armată...

Aici o să vă povestesc ceva care să vă zugrăvească felul de a fi al soţiei mele. Deci, foarte zdravănă, ea rămâne în locul meu pe când eu sunt la război, ca să-mi administreze moşia. Este anul când am pus mazăre multă – 1941-1942. Eram pe front, plecat de cinci luni. Mă întorc după căderea Odessei, în decembrie – mari îmbrăţişări, noapte de dragoste. Şi a doua zi dimineaţa, totuşi o întreb cum stăm cu socotelile. Din vânzarea mazărei şi a grâului, din iunie şi până în decembrie, încasase 600.000 de lei. Eu, ca sublocotenent, eram plătit cu 20.000 de lei pe lună. Ceea ce încasase reprezenta de 30 de ori salariul meu de sublocotenent. Era o sumă mare din care, în mod normal, puteai să reţii o parte ca să trăieşti un an. De o altă parte cumpărai sămânţa pentru anul următor, iar restul îl plasai undeva. Nu rămăsese o centimă! Cheltuise tot... Refăcuse grajdul, cumpărase nişte hamuri frumoase, cumpărase

o trăsură – pentru că trăsura bunicului era o nenorocire. Îmi cumpărase un armăsar de rasă. Zic: „E frumos, dragă France, dar ce facem cu sămânța?". Am început din acea seară să facem împrumuturi la bancă pentru a trăi anul care venea.

Investise...

Şi aşa a fost toată viața ei! La Paris, mai târziu, a primit-o moştenire de la taică-său şi de la maică-sa... numai în Paris a moştenit 15 încăperi! Patru de la taică-său, într-un cartier care e acum foarte căutat, şi în altă parte, într-un adevărat palat de veacul al XVII-lea, alte 11 încăperi. De îndată ce le-a moştenit de la maică-sa, a vândut etajul ei. Astăzi nu mai are niciun ban şi numai două odăi undeva. Eu nu ştiu ce poate să facă cu banii... Pur şi simplu, din ziua în care ne-am căsătorit, de la vârsta de 20 de ani – că aveam amândoi 20 de ani –, ea a cheltuit permanent banii pe luna sau anul care venea, în avans. Rezultatul: după 75 de ani, nu mai are nimic. E o boală să ai mâna spartă!

France Gaillet în vremea logodnei cu Neagu Djuvara

Domnica, fiica lui Neagu Djuvara, în iarbă, în faţa noului conac de la Ezna (Bărăganul Brăilei), 1941

„Comuniştii noştri erau în majoritate minoritari“

Domnule profesor, pare de necrezut că o mână de comunişti au reuşit să schimbe destinul unei ţări ce se imunizase deja împotriva bolşevismului. Aţi observat cumva acţiunile lor din ilegalitate?

Pot să vă spun că mai târziu am făcut o legătură cu ceea ce se întâmpla în casa în care locuiam cu chirie înainte de a pleca din ţară. Şedeam într-o casă care mai există şi acum, pe Ştirbei Vodă nr. 92, chiar în casa care face colţ cu strada Popa Tatu. Clădirea aparţinea unui avocat clujean pe care îl cunoscusem la un moment dat. Am şezut acolo în trei camere; era foarte modest, o adusesem şi pe mama. Stăteam cu mama, cu soţia şi cu fetiţa în trei camere. Aveam o portăreasă ardeleancă care era şi cu bărbatul ei. Acum îmi aduc aminte că bărbatul ei – care trebuie să fi fost şi cam limitat intelectual – m-a dus într-o pivniţă plină de pâine. Adunase o grămadă. „De ce adunaţi pâine?“, îl întreb. „Păi aşa am eu ordin, să fac provizii de pâine.“ Probabil că făcea parte dintr-o celulă comunistă care le-a spus că o să fie război intern şi că el trebuie să aibă ce să mănânce câteva săptămâni. Erau deja în Bucureşti

câteva mii sau zeci de mii care nu se declarau comunişti, dar care ascultau nişte ordine.

De unde credeţi că a pornit dorinţa oamenilor de a adera la mişcarea comunistă? Aveau aversiune faţă de burghezie şi boierime?

Asta e firesc. Gândiţi-vă că cei declaraţi comunişti au fost cu sutele de mii în Ungaria, în Cehoslovacia, în Iugoslavia, în Polonia, în toate ţările care ne înconjurau. În Grecia, nu mai vorbesc! Atunci de ce să nu fi existat şi la noi? Poate mai modest, din cauza antipatiei noastre pentru ruşi – că ce ne vine de acolo e nesănătos. Dar ştiţi cine erau comuniştii noştri? Erau majoritar minoritarii. Adică portăreasa mea era unguroaică, bărbatu-său la fel, alţii erau ovrei. De altfel, s-a cunoscut pe urmă, când a fost pe faţă. Marea majoritate a acestor ilegalişti au fost neromâni. Românul a rămas imun şi în 1917, în momentul când şi armata germană şi altele s-au lăsat contaminate de bolşevismul ruşilor. Românii au rămas absolut nevătămaţi, au putut să reziste. De pildă, şeful suprem al frontului din Moldova, în Primul Război Mondial, era generalul rus Cerbacev. El era să fie omorât de propriile trupe dacă nu-l salvau soldaţii români.

Cum se explică, totuşi, dezvoltarea acestui curent în România anilor '40?

Se explică prin obiceiul românului de a fi şmecher. Imensa majoritate a celor care s-au aruncat imediat în braţele comunismului au fost, conform comediei lui Eugen Ionescu, „rinocerii“. El a avut prima idee cu „Rinocerii“ odată cu Legiunea – cum s-a repezit lumea întreagă să adere la legionarism, în momentul când legionarii au ajuns la putere. Dacă erau 15 la sută legionari în 1940, au devenit 50 la sută la două luni după ce a preluat puterea

Antonescu. Românul vrea să şmecherească în politică – asta e absolut clar. Şi acelaşi lucru a fost şi cu comuniştii. Adică, cei din uzine, unde o minoritate neînsemnată erau, poate, ilegaliştii, au spus: „Bă, ce sunteţi proşti, nu vedeţi că acuma puterea e cu ăştia?!". Au intrat buluc, ca şi când e musai să fii de partea puterii! E o parte destul de urâcioasă a caracterului nostru, care este atavic.

Dar burghezia, clasa de mijloc, oamenii instruiţi n-au reuşit sub nicio formă să prevină fenomenul? Sau l-au minimalizat?

Dar şi dintre ei au fost trădători, şi până sus de tot. Iată, mai târziu, cazul Bălăceanu-Stolnici.

Cu toate acestea, aţi fost apropiat de Bălăceanu-Stolnici. Aţi discutat, aţi făcut parte împreună din Senatul PNL...

Bineînţeles, dar am avut anumite îndoieli totuşi de la început fiindcă mi s-a părut că e un om nesincer.

V-a explicat vreodată compromisul pe care l-a făcut?

Am aflat cu stupefacţie şi eu, ca toată lumea, prin presă. Culmea este că eu îl mai întâlnesc din când în când şi nu pot să... atâta vreme cât el vine cu negări... Dar e absolut clar că aşa a fost. Sunt acolo nişte semne îngrozitoare, dacă într-adevăr cu mâna lui a schiţat apartamentul lui Vlad Georgescu[1]. Este ceva oribil! Se face complice la posibilitatea de omor. Îmi pare foarte rău... Eu sunt rudă

[1] Vlad Georgescu (1937–1988) a fost directorul secţiei române a postului de radio Europa Liberă între anii 1983 şi 1988. De profesie istoric, Vlad Georgescu s-a stabilit în Occident în 1979, după ce, cu doi ani înainte, a fost ţinut în arest timp de două luni sub acuzaţia de trădare pentru că a publicat un text critic la adresa regimului comunist. Se bănuieşte că a fost asasinat de Securitate prin iradiere, întrucât a prezentat la Europa Liberă cartea lui Ion Mihai Pacepa, „Orizonturi roşii".

cu nevastă-sa, care e verişoară cu mine de gradul patru. Şi cu el, dacă te urci pe scara înrudirilor, şi cu el aş fi rudă. Mă întristează faptul că purtătorul unuia dintre cele mai vechi nume boiereşti a putut să cadă la nivelul ăsta de ticăloşie. Alţii, pur şi simplu, au plecat capul, au fost ascul tători, fiindcă s-au gândit la proverbul „Capul plecat sabia nu-l taie".

L-aţi întâlnit în Occident în perioada comunistă?

De atunci am avut suspiciuni. Venea şi şedea la fostul cumnat al nevesti-sii. Mi s-a părut bizar ce se întâmplă cu acest medic român cu nume sonor care capătă permisiunea în fiecare an să vină o lună la Paris, să-l viziteze pe Rege, să se ducă în Spania să-i vadă pe foştii legionari. Când l-am regăsit în ţară, am zis să fiu prudent.

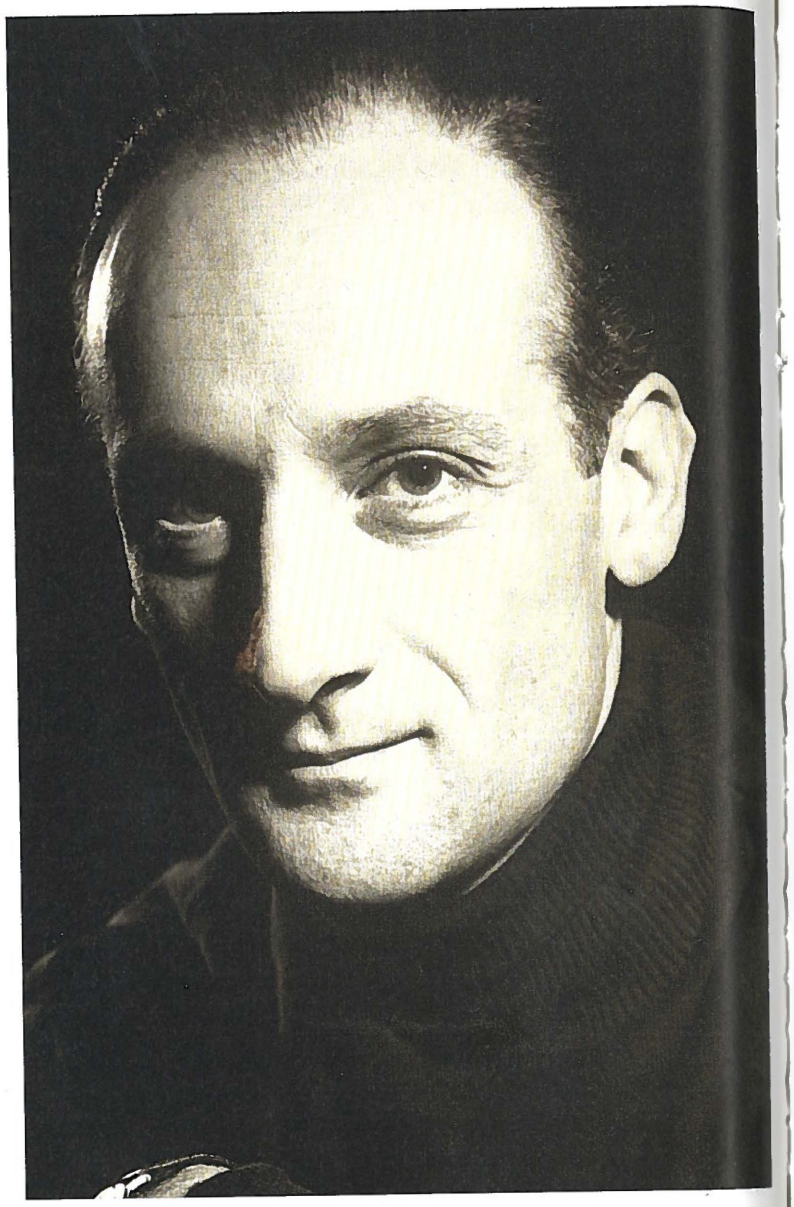

Neagu Djuvara la 41 de ani, München

„Regele Mihai nu l-a putut grația pe Antonescu“

Pe fostul suveran Mihai I l-ați văzut în perioada în care ați stat în exil?

Nu l-am văzut decât imediat după decembrie 1989. În ianuarie 1990, înainte de a veni la Bucureşti. M-am dus să-l văd ca să-i cunosc punctul de vedere, să-l întreb dacă are de gând totuşi să se întoarcă în țară. Vroiam să vedem ce şanse sunt să revină monarhia. Ştiți, un lucru e interesant – am îndrăznit să-i spun: „Maiestate, singurul lucru de care vă învinuiesc cei care ar vrea monarhia e că nu l-ați grațiat pe Antonescu“. Şi atunci mi-a dat răspunsul următor, care e foarte intersant: „Nu puteam să-l grațiez din două motive: mai întâi, pentru că nu vrusese să facă cerere scrisă. O ceruse maică-sa, dar juridic nu era valabilă“. Or, el nu putea să-şi pună semnătura pe o grațiere fără contrasemnătura ministrului Justiției, care era Pătrăşcanu, la vremea aia. Acel ministru comunist nu putea să-şi pună semnătura decât pe o cerere, care cerere nu exista. E birocrație. „Imediat, zice, i-am chemat pe reprezentantul american şi pe reprezentantul britanic la Comisiunea de Control în care, teoretic, erau şi ei.“ Erau rusul, americanul şi britanicul, cu toate că ultimii doi

nu aveau niciun cuvânt decisiv. Totul era hotărât de ruşi pentru că ruşii ocupau ţara. Era logic. Reciproca era valabilă dincolo. În Germania de Vest nu mai spunea niciun cuvânt rusul. Totuşi, Regele i-a adus pe reprezentanţii aliaţilor şi le-a pus întrebarea: „Ce fac, îl graţiez sau nu pe Antonescu?" Amândoi i-au spus: „Maiestate, nu trebuie să-l graţiaţi, pentru că, dacă ar fi fost prizonierul nostru, nu prizonierul ruşilor, noi l-am fi trimis la Tribunalul de la Nürnberg cu eticheta de «criminal de război», din cauza trimiterii evreilor în Transnistria. Ar fi fost condamnat la moarte şi la noi".

Credeţi că Regele a procedat corect în acest caz?

Pe de o parte, nu putea din punct de vedere juridic, iar, pe de altă parte, nu putea fi susţinut de singurii care îl puteau susţine.

Argumentul cu cererea scrisă e discutabil...

Da şi nu, pentru că, dacă-l graţia „în vânt", nu s-ar fi ţinut seama de graţierea aceea. Guvernul, care avea toată puterea în mână, ar fi zis că nu e admisibilă, pentru că nu e pusă semnătura pe o hârtie. Iar dincolo, iarăşi, este un argument valabil: nu a fost susţinut de singurii care îl puteau susţine în hotărâri de genul acesta.

Oare Regele Mihai I chiar a dorit graţierea lui Antonescu? Multă lume spune că l-a privit întotdeauna cu adversitate...

Păi, l-a privit cu adversitate fiindcă el era privit cu adversitate. Faceţi o paralelă cu felul în care s-a comportat Franco cu viitorul rege Juan. L-a luat pe lângă el să-l înveţe meserie, pe când Antonescu l-a tratat pe Mihai ca pe o cârpă: „Nu există, el nu e rege, e un copil care nu înţelege nimic". Ceea ce nu era adevărat. Înţelegea foarte bine, se informa în fiecare zi. El a fost împotriva

continuării războiului peste Nistru. Deci el, ca şef al statului român, era contra politicii catastrofale pe care o ducea Antonescu. Îţi închipui că Regele nu a ştiut că intrăm în război decât prin Radio Londra? Ei, cum ai să-l iubeşti pe tipul care te insultă în felul acesta!? Nu-ţi spune când începe războiul...

S-a discutat foarte mult, după 1989, despre faptul că în momentul abdicării, Regele Mihai ar fi plecat din România decorat de Stalin şi cu nu ştiu câte vagoane cu bunuri din patrimoniul naţional. E dezinformare?

Da, asta se pare că nu este adevărat. A avut foarte puţine lucruri care îi aparţineau. Am auzit de asta, dar nu am putut verifica nimic. Că a vândut anumite tablouri în străinătate asta se ştie, dar nu cred să fie dintre cele care aparţineau Palatului Peleş care a fost dat statului.

Credeţi că a fost „politically correct" să accepte decoraţia lui Stalin?

Aia nu putea să o refuze! În momentul acela eram ocupaţi de sovietici. Dacă ar fi refuzat o decoraţie din asta, îl detronau chiar atunci. El era obligat să facă ce îi comanda propriul guvern. A încercat luni de zile să împiedice venirea la putere a marionetei care a fost Petru Groza. A făcut greva semnăturii timp de câteva luni până când şi aliaţii i-au spus: „Nu se poate, s-a semnat tratatul de pace de către noi!". El a fost cu mâinile şi cu picioarele legate.

Ce i-aţi reproşa Regelui Mihai, ca istoric?

Eu cred că s-a purtat absolut corect în toată perioada aceea dureroasă, de la 23 august şi până la abdicarea lui. A făcut tot ce se putea face corect pentru a rezista. Păi, dacă n-ar fi rezistat, de ce l-ar fi obligat să abdice? Fiindcă ştiau că este iubit de naţiune în momentul acela! Era foarte

iubit! A fost o durere în toată întinderea țării în momentul în care a fost obligat să plece din țară.

Atunci, de ce nu a rămas în conștiința colectivă ca o alternativă, populația nefiind de acord în 1990 să-l reprimească în țară?

Nu uitați că trecuseră 45 de ani!

Dar erau în putere oamenii care erau tineri în urmă cu 45 de ani...

Da, dar mulți dintre ăia care l-au iubit pe Mihai în 1944–1947, în 1990 nu mai erau. Cei care mai rămăseseră erau niște moșnegi. Mulți dintre ei aveau șira spinării frântă de toate mizeriile îndurate sau, pur și simplu, de obligația de a fi plecat capul. Așa că nu mai sunt aceiași, iar tineretul nu mai știe nimic. Nu se poate compara... Între '45 și '90 sunt 45 de ani de schimbare, timp în care o generație și jumătate a ajuns complet debusolată.

Dacă în anii '90 ar fi revenit monarhia, România ar fi avut astăzi un profil mai european?

Sigur că da. Avem două cazuri în Europa care sunt tipice, unde statul mai există numai fiindcă mai există monarhie: Belgia și Spania. E singurul ciment care-i ține împreună. Eu explic mereu în Occident, atunci când unii ne spun că suntem nesuferiți, că nu ne înțelegem cu ungurii, că felul cum ne comportăm față de unguri și reciproc nu se compară cu ura pe care o au în Belgia flamanzii împotriva valonilor, spre exemplu. Noi suntem mult mai civilizați!

Deci, cu Regele Mihai România ar fi arătat altfel...

Sunt absolut convins! Dar, vă spun drept, dacă a fost la început alungat, dacă a fost împiedicat să revină în țară,

este pentru că Iliescu, care e o vulpe bătrână, își dădea seama că Regele este un adevărat pericol.

Dar nici populația nu-l iubea foarte mult...

Nu, ar fi fost un 15–20 la sută promonarhie în momentul acela, dar cu vremea s-ar fi demonstrat că, în general, minoritățile au dreptate.

În general, minoritățile au dreptate... Ați verificat teza istoric?

Păi, de pildă, chestia asta: la Consiliul de Coroană din 1940 numai șase erau pentru rezistență în Basarabia și 15 pentru cedare. Eu sunt convins că ăia șase au avut dreptate. Noi trebuia la 27 iunie să ne batem cele șase, șapte zile cât puteam pentru că restul țării automat ar fi fost ocupat de nemți. Și ieșeam cu fața curată. Asta e opinia mea și o păstrez până la moarte!

Neagu Djuvara la Sinaia, 1936

„Radu Duda împiedică revenirea monarhiei“

Unii încă sperau, imediat după evenimentele din decembrie 1989, că monarhia va fi reinstaurată. Ce impresie v-a făcut Regele Mihai în 1990, atunci când l-ați vizitat?

I-am spus de chestiunea cu Antonescu şi l-am întrebat cum putem rezolva problema cu moştenirea, dat fiind că în Constituția din 1923 nu se prevede ereditatea tronului pentru femei. El mi-a zis, cu o voce care dovedea că o iubeşte pe Margareta: „Eu aş vrea să-mi succeadă Margareta şi deci ar trebui să se schimbe Constituția“. Asta era soluția la care se gândea. Pe vremea aceea nu ştiam de existența lui Nicolae. I-aş fi spus că atunci ar fi trebuit, imediat, ca Margareta să-l adopte pe Nicolae. Dacă Margareta l-ar fi adoptat pe Nicolae şi l-ar fi adus în țară să-l învețe româneşte, să facă o şcoală bună, aveam posibilitatea unei succesiuni normale.

Credeți că mai este posibilă revenirea la monarhie în România? Populația ar fi mult mai deschisă acum, văzând mizeria clasei politice...

După părerea mea ştiți cine împiedică revenirea monarhiei? Radu Duda!

De ce?

E o piedică practică fiindcă dânsul a preluat oarecum toată puterea din sânul familiei regale. El răspunde la tot. Nu poți să-l atingi pe Rege decât trecând prin dânsul, nu poți s-o vezi pe Margareta singură, trebuie să fie cu el. El este deci purtătorul de cuvânt permanent şi zidul care ne împiedică să avem contact cu Regele sau cu Margareta.

S-a vorbit, la un moment dat, că Radu Duda ar fi fost plasat special în Casa Regală de către o anumită parte a Securității, care a supraviețuit după 1990. Vi se pare plauzibilă o asemenea variantă?

Este intuiția mea, dar ce dovadă pot să aduc eu!? Numai ăia din jurul lui *„Iliescu and company"* ştiu dacă este adevărat. Dacă judeci după efecte, efectele sunt exact acestea: de când a început Duda prin inteligența lui – că e un tip deştept! – să îl convingă şi pe Regele Mihai că numai prin prietenia cu Iliescu poate să recapete mai întâi Săvârşinul, pe urmă Peleşul şi alte despăgubiri... l-a cumpărat! Cumpărându-l pe Rege, l-a discreditat definitiv.

Cum ați găsit tentativa Prințului Radu de România de a candida la Președinție?

A fost o dovadă că toată chestia asta cu căsătoria cu Principesa Margareta, în cele din urmă, Radu Duda ar fi vrut s-o ia ca avantaj personal, să ajungă preşedinte. Atunci chiar că era moartea definitivă a monarhiei, a ideii monarhice! Totul era să se ştie că a devenit preşedintele republicii domnul Radu Duda...

În concluzie, ar mai putea fi resuscitată monarhia românească?

Singura soluție ar fi ca tânărul Nicolae să fie naturalizat român, să învețe carte românească, să fie pregătit pentru o posibilă înscăunare. Dar aici se pune altă problemă: ce mai

valorează monarhiile în Europa dacă, încetul cu încetul, se creează o federație europeană. Eu mă îndoiesc că se va face. Mi-e teamă că, dacă intră şi Turcia înăuntru, se alege praful. Dar dacă totuşi *langsam, langsam*[1] se creează o Uniune Europeană, se ajunge la un Parlament European unic, la un Guvern European unic şi la un preşedinte unic? Toți regii care vor mai fi, care sunt regi constituționali, cu foarte puțină putere, dar cu prestigiu de cimentare a acelor națiuni vor deveni nişte „maharajahi" cărora cel mult li se vor lăsa câte un palat şi nişte venituri anuale. Vor avea un rol şi mai simbolic decât au în prezent.

Ar fi rău?

Nu, dar noi ne putem lipsi de ei în cazul ăsta, că nu mai au nicio putere.

Dacă ar fi referendum în ceea ce privește regimul constituțional, pentru ce ați vota – pentru republică sau pentru monarhie parlamentară?

Ca principiu, pentru monarhie parlamentară, pentru că e cea mai cuminte. Ca să nu mai fie toate luptele astea, la fiecare cinci ani, pentru cine devine preşedintele țării. Şi atunci stai nițel la noroc, cum este la naşterea moştenitorului. Istoria dovedeşte că varianta asta e mai bună. Şi când moştenitorul acela e bolnav sau incapabil, este înlăturat şi vine frate-său sau vine nepotul. Aşa au fost mai toate monarhiile din Europa care au continuat mii de ani. Gândiți-vă la dinastia franceză!

[1] Încet, încet (lb. germană).

„Ne-am zis că ruşii vor să ocupe toată Europa“

Aveaţi cunoştinţă, în perioada exilului, de rezistenţa armată din munţi, de ceea ce se întâmpla în temniţele comuniste, de „fenomenul Piteşti“?

„Fenomenul Piteşti“ îl ştiam datorită cărţilor pe care le-a scris Virgil Ierunca, care se informase printre cei care scăpaseră de acolo. A spus lucruri valabile şi care au rămas în picioare. Pe de altă parte, chestia cu existenţa rezistenţei din munţi eu am ştiut-o în cei patru ani cât m-am ocupat de informaţii. Am fost chiar vinovat şi responsabil de trimiterea unei echipe de paraşutişti în România, al căror scop era de a intra în contact cu aceşti luptători ai rezistenţei din munţi.

Această echipă era formată din români exilaţi sau din agenţi ai serviciilor secrete occidentale?

Erau români care fugiseră din ţară şi care se autopropuseseră ca să se reîntoarcă în ţară. Au fost deci descoperiţi de serviciile speciale americane ăştia trei ai mei din Germania.

Până în ce an aţi sperat că cei rămaşi în ţară, care făceau rezistenţă, vor reuşi să întoarcă soarta lucrurilor?

Care era reversul medaliei? Nu uitaţi că suntem în anii '50! În anii '50 mai fusese, cu puţin înainte, zidul Berlinului, mai fusese războiul din Coreea. Deci, noi eram pe muchie de cuţit de teamă că izbucneşte al treilea război mondial. Şi atunci, contactul cu rezistenţa română din munţi vroiam să-l transformăm într-un contact util în caz de război. Nu ca să se tărăgăneze o rezistenţă pe loc, fără efecte. Era un nucleu pentru momentul războiului, ca să existe o a treia putere înăuntru, unde să fie paraşutaţi oameni care să facă un front în spatele frontului.

Am auzit o teorie interesantă a profesorului Radu Ciuceanu, fost combatant în rezistenţa armată din munţi. Spunea că, dacă Stalin ar mai fi trăit, ar fi început războiul împotriva Occidentului şi asta ar fi fost şansa României de a se elibera. Credeţi în teoria asta?

Băgaţi de seamă că nu Stalin l-a atacat pe neamţ, ci neamţul pe Stalin! Şi nu-l văd pe Stalin să fi fost destul de imprudent încât să atace el Occidentul, ştiind că America este în picioare. Cred că este o vedere a imaginaţiei. E nerealistă această teorie. Nu cred că Stalin ar fi atacat. Dar noi, în orice caz, ne-am temut de agresivitatea lor în Extremul Orient, de agresivitatea lor la Berlin. Ne-am zis că ei vor să ocupe toată Europa. Asta am crezut. Eu păstram un paşaport vechi în care aveam o ştampilă de viză în Spania. Era expirată demult, dar ziceam că, în caz de război, se va îndupleca grănicerul să mă lase să intru cu acest paşaport diplomatic românesc cu viză de Spania. Aveam o bicicletă, să plec spre Pirinei pe bicicletă dacă izbucneşte războiul.

Se simțea în aer tensiunea...

Tot timpul ne-am temut de chestia asta şi dovadă că foarte mulți au fugit în America, în Argentina, în Australia, numai să nu mai fie în Europa. Noi credeam că, dacă ruşii atacă, ajung matematic în câteva zile până la Atlantic. Credeam că se poate rezista pe Pirinei, că o să vină americanii în masă cu ce mai au ei, că o să vină în Spania, iar Pirineii sunt un obstacol serios. Eu aveam de gând să trec dincolo de Pirinei.

Neagu Djuvara cu familia la Stockholm, 1945

Grup la centrul de instrucție de la Giurgiu, 1942, după întoarcerea de la Odessa; Neagu Djuvara – primul din stânga

„Având monopol atomic, SUA puteau impune orice“

A fost un guvern făcut în exil. Aţi avut cunoştinţă de el? Românii care plecaseră din ţară s-au gândit că va veni momentul când comuniştii vor pierde puterea şi va fi nevoie să pună ceva în loc[1].

Eu nu am auzit de aşa ceva, de un fel de guvern din umbră, pregătit pentru a lua puterea în România. Ar fi fost bine să existe aşa ceva, dovadă că în 1990 n-am avut nimic consistent pentru a constitui un guvern.

La New York?

Ăia au „murit“ de moarte bună în momentul în care americanii au încetat să le dea subvenţii.

Când v-aţi dat seama că Occidentul a început să accepte regimul din România?

Din păcate, au început să-l accepte chiar din 1947, deoarece au semnat Tratatul de la Paris cu guvernul

[1] Comitetul Naţional Român a fost o structură creată în scopul de a apăra interesele democratice ale ţării în Occident, în perioada în care comuniştii deţineau puterea în România. Comitetul a fost organizat la Washington, sub patronajul Regelui Mihai, de generalul Nicolae Rădescu, ultimul prim-ministru constituţional al României. Rolul Comitetului de a fi un guvern în exil a fost susţinut în special de ţărăniști, dar şi de Regele Mihai.

acesta şi toate încercările noastre ulterioare în probleme de recuperare a bunurilor nu mai puteau fi rezolvate. Occidentalii preferau să lucreze cu acest guvern comunist din interese comerciale, ştiind ce este. În fond, asta e clar, de la un moment ne-au lăsat să cădem complet.

V-aţi imaginat că va cădea „Cortina de Fier“? Aţi intuit această evoluţie istorică?

Eu, unul, ca să fi păstrat această iluzie că mă voi întoarce în ţară, să nu fi cerut naturalizarea franceză timp de 42 de ani, să fi visat timpul revenirii în România însemna că aş fi crezut într-o putere anume... Chiar în teza mea de doctorat am făcut faimoasa socoteală dintre „cei doi uriaşi“ – cine trebuie să câştige această luptă a „Războiului Rece“, URSS sau SUA. Pe fel de fel de considerente, din care unele sunt cu totul noi, de ordin filosofic, americanii trebuie să câştige pentru că sunt puterea ultimă venită şi cea mai tânără dintre toate *„the contending states“*, regatele combatante. Ultimii doi care au rămas în picioare, aşa cum vizionarul Alexis de Tocqueville[1] văzuse deja în 1830, ceea ce era absolut genial, că marile puteri, peste o sută de ani, vor fi Rusia şi Statele Unite. Eu zic că este o viziune genială pentru că cine îşi putea închipui că ţărişoara de trei milioane şi jumătate de oameni, abia închegată acolo în 13 state, va deveni o putere echivalentă militar cu Rusia. Or, este exact ceea ce s-a întâmplat în 1945.

Aţi auzit cumva de la cei care încă aveau simpatii legionare de soarta lui Horia Sima? Cum a fost posibil ca el să trăiască în Occident nepedepsit până în 1993?

[1] Alexis de Tocqueville (1805–1859), istoric şi un mare gânditor politic francez, care a contribuit la dezvoltarea sociologiei. Una dintre lucrările sale de referinţă este „Despre sistemul parlamentar al Statelor Unite şi aplicarea sa în Franţa“ (1833).

Să luăm un caz concret: Boieriu, despre care se ştia prea bine că a fost şeful comandoului care l-a omorât pe Iorga, a trăit bine mersi în Germania de Vest făcând comerţ. Nu puteau germanii să-i facă lui proces pentru că el nu făcuse nimic împotriva Germaniei sau a aliaţilor. El a făcut o crimă într-o ţară străină unde ei nu pot să judece dacă e corect sau nu şi, în plus, era scos dintr-un lagăr nazist. În ianuarie 1941, germanii au scos o parte din legionari din ţară, ca să-i salveze de reacţiunea lui Antonescu. Ei au fost întreţinuţi în Germania, dar în lagăre. Aşa că occidentalii care au dat de ei i-au considerat nişte oameni persecutaţi de nazişti. Eu ştiu cazul şefului de orchestră Remus Ţincoca, pe care l-am cunoscut la Paris şi care mă luase să facem un fel de comitet de muzică. El fusese legionar şi fugise pe timpul rebeliunii în Germania. Or, în momentul în care vine ca refugiat în Franţa, vine cu prietenii din lagăr, cu foşti deţinuţi francezi. În mintea ălora, el e ca şi noi, el e persecutat de către nazişti. Aşa era şi Boieriu. Pe urmă, americanii, văzând dârzenia acestor foşti legionari, s-au gândit să-i folosească pe post de informatori. Deci, e clar că i-au folosit. După cum au folosit şi foşti nazişti. Trebuia să se facă „săgeată" din orice bucată de „lemn".

Un fost ofiţer nazist a contribuit decisiv la construcţia aeronavei cu care americanii au ajuns pe Lună...

Bine, e vorba despre faimosul Von Braun, pe care l-au căutat imediat cum au pus mâna pe Germania. L-au trimis în America şi acolo, timp de ani buni, a lucrat cu ei. După cum şi ruşii au pus mâna pe savanţi nemţi. Şi, fie vorba-ntre noi, ăsta nu era un nazist. Von Braun era un savant german care lucra pentru ţara lui. Şi când ţara lui s-a prăbuşit, a preferat să lucreze pentru americani. Aşa au fost foarte mulţi ofiţeri germani care ar fi dorit să

se găsească prizonieri la apuseni, decât să fie prizonieri la sovietici.

Cum aţi trăit momentul la care sovieticii au reuşit să pună mâna pe planurile de realizare a bombei atomice?

Eu am perceput momentul ca pe o adevărată calamitate, în sensul că atâta vreme cât americanii erau singurii posesori ai acestei arme totale, nu era niciun risc major. Ei, în fond, în cei şase ani cât au fost monopolişti ai puterii atomice, ar fi putut să impună Uniunii Sovietice, prin ameninţare, orice! „Părăsiţi Europa, Germania de Răsărit, România, Polonia că, dacă nu, vă facem război cu bomba atomică!" Or, bineînţeles că n-au făcut asta din motive de democraţie politică. Nu poţi să iei aceste decizii fără ca Parlamentul să fie de acord, ca opinia publică să fie uşor montată ca să înţeleagă aceste lucruri. Noi, când am văzut că şi Rusia începe să deţină secretul bombei atomice am zis: „S-a terminat cu monopolul americanilor, care le permitea să facă orice! Acum nu mai pot". Şi de atunci a început iar o oarecare egalitate între cei doi monştri.

Neagu Djuvara, instructor la recruți, Regimentul 6 „Mihai Viteazul", iarna 1941-1942, București

Spionaj, accident de avion şi un nou început

Domnule profesor, ați trăit mulți ani în mijlocul unor oameni pe care noi, europenii, încă suntem departe de a-i înțelege. Povestiți-ne cum s-a întâmplat de ați ajuns în Africa?

Trebuie să vă spun că povestea sosirii mele în Africa este o poveste de roman. Soția mea era nu numai frumoasă, ci şi curajoasă – ştii că a scăpat în timpul războiului din Algeria dintr-un accident militar? Asta precedă plecare mea în Africa. În 1955, deci o epocă când eu eram în comedia asta în care făceam spionaj cu francezii şi americanii împreună, aveam şi o viață privată destul de tristă. Fiindcă nu puteam spune acasă ce făceam... Ea ştia că sunt intrat în această combinație, dar amănuntele zilnice ale lucrărilor (de pildă, chestia cu paraşutiştii) nu i le-am spus soției mele niciodată. Ăsta a fost un motiv de despărțire psihologică în sânul familiei, pentru că ea nu înțelegea de ce sunt mut în fiecare seară. Nu se vorbea decât de treburile ei de la birou, nu şi de ale mele.

Cum s-a produs accidentul în care a fost implicată soția dumneavoastră?

În iarna lui 1955, nevastă-mea era deja de ani de zile directoarea unei şcoli de infirmiere ale aerului. Avea în fiecare an câteva zeci de tinere frumuşele care erau pregătite să fie infirmiere pe avioanele militare. Întâmplarea face ca în decembrie 1955 să accepte să plece în Algeria cu o echipă să distribuie colete ostaşilor francezi care făceau acolo ordine. Cică „ordine", nu se numea încă război. Era „ordine" împotriva acestor revoltaţi. Deci ea pleacă cu secretara ei de la Crucea Roşie, o fată de 20 de ani dintr-o familie scoţiană. În noaptea de Revelion, într-un mic avion care era captură germană de război (deci era un avion vechi), au plecat spre mijlocul Saharei. Erau trei bărbaţi – pilotul, comandantul şi radiotelegrafistul – şi trei femei, în spate. În plină noapte de Revelion distribuie coletele şi îşi propun să se întoarcă repede la Alger. Ofiţerii de acolo, care aveau şi un mic serviciu meteorologic, le spun să nu plece atunci pentru că vine o furtună foarte puternică de pe Atlantic. Cei trei ofiţeri discută între ei – unul era însurat, ceilalţi doi aveau nişte amante. Toţi vroiau să petreacă Revelionul la Alger şi zic: „Plecăm şi ne întoarcem înainte să vină furtuna!". Pleacă şi îi prinde furtuna după vreo oră de zbor, pe când erau deasupra Munţilor Atlas[1]. Era o furtună îngrozitoare; ei urcă din ce în ce mai sus, dar ia foc unul din cele două motoare. Îl sting cu mijloacele de bord, dar rămân cu un singur motor. Avionul începe să coboare şi intră în plină furtună. Atunci, din cauza vremii, îngheaţă motorul al doilea. Căpitanul avionului îşi dă seama că nu mai poate ajunge până la aeroportul din Alger. Erau deasupra munţilor – cârmeşte la 90 de grade şi se îndreaptă către mare. Şi deasupra unei faleze vede, în sfârşit, marea. Nu avea tren escamotabil,

[1] Munţii Atlas sunt situaţi în nord-vestul Africii, având o lăţime de 2.300 de kilometri. Lanţul muntos se întinde pe teritoriul Marocului, Algeriei şi Tunisiei.

aşa că pune avionul cu roţile la vreo trei kilometri de ţărm. Şocul este destul de puternic, dar avionul nu se scufundă imediat. Atunci, el le strigă fetelor care erau în spate să iasă imediat. Acum, trebuie să vă spun care fusese situaţia între timp. Din cauza frigului, fetele îşi puseseră ziare sub uniformă. Piloţii, când au auzit că au ziare, au zis să le pună ziare şi lor, în cizme. Şocul amerizării a fost atât de puternic, încât nevastă-mea, care nu era destul de bine strânsă cu centura, a fost aruncată până la tavan şi lovită la frunte atât de tare, că i s-a înnegrit complet jumătate de faţă. Rănită cum era, reuşeşte să iasă cu ceilalţi cinci din avion. Apa li s-a părut călduţă din cauza frigului îndurat în timpul zborului. Însă marea era foarte agitată şi celelalte două fete nu ştiau să înoate. Ele s-au agăţat de aripile avionului, iar ceilalţi patru, prudenţi, s-au îndepărtat. Şi, într-adevăr, avionul, după câteva minute s-a scufundat cu cele două fete. Rămân cei patru. Nevastă-mea se uită spre ţărm şi îşi zice că este o distanţă nu mai mare decât dublul distanţei pe care o parcurgea ea înot, dus-întors, când avea 17 ani. „Este o distanţă de trei kilometri pe care eu voi putea s-o acopăr!", şi-a spus. Se dezbracă cu greutate, pentru că pusese nişte ace de siguranţă la mânecile uniformei. Rămâne în combinezon. Bărbaţii n-au putut să-şi scoată cizmele din cauza hârtiei care imediat luase apă. Aşa că doi dintre ei dispar foarte repede şi numai unul mai înoată alături de nevastă-mea câtva timp. Îşi vorbeau în timp ce înotau, asta până când ea nu l-a mai auzit. A murit şi al treilea. A fost singura care, după vreo trei ore de înot, a ajuns până la mal. A ajuns până acolo datorită faptului că primarul satului, care era un franţuz pe vremea aceea, când a auzit că e un avion în picaj, a rechiziţionat cele şase maşini ale oraşului peste care trecuse avionul. A rechiziţionat maşinile şi le-a pus să patruleze pe şoseaua de pe coastă. Una dintre maşini

a rămas cu farurile îndreptate spre mare. Aia a salvat-o pe nevastă-mea fiindcă altfel, în vâltoarea valurilor, ea ar fi pierdut direcția! Or, a văzut acele două lumini tot timpul şi către ele se ducea. În fine, cu totul istovită de puteri, ajunge la plajă. A trebuit să urce o coastă, pe genunchi, cu unghiile, cu nişte câini după ea şi a leşinat când a ajuns pe şosea. Acolo a găsit-o ultima maşină... A luat-o şi a dus-o la primar acasă. Primarul s-a repezit şi i-a luat pulsul. Avea numai 27 de pulsații, dar a îndopat-o cu cafea. Bagă de seamă că era Revelionul şi erau la o sută de kilometri de Alger! A chemat totuşi Salvarea şi au ținut-o câteva ceasuri cu cafele ca să nu adoarmă, până când a venit un medic, a luat-o în ambulanța lui şi a dus-o la spitalul de la Alger.

Când ați aflat de toate acestea?

Eu, fiind la Paris, am aflat acest lucru abia a doua zi, printr-o telegramă a directoarei şcolii care era şi ea a acolo. Directoarea ne-a trimis următoarea telegramă: „Dramă mare. Avionul s-a prăbuşit. O singură persoană a scăpat". Bineînțeles că am luat primul avion şi m-am dus să o găsesc la Alger. Fetița mea avea deja 16 ani, era în anul de bacalaureat, într-o şcoală la câțiva zeci de kilometri de Paris. Avusese probleme la plămâni şi era într-o şcoală specializată, un fel de sanatoriu. Ea a aflat prin telefon ce se întâmplă cu maică-sa. Eu am pleacat la Alger şi am găsit-o bine îngrijită. A fost luată de generalul comandant al aviației. Ulterior a fost decorată la Paris cu Legiunea de Onoare. Am găsit-o culcată în pat şi cu jumătate din față înnegrită. Ea a fost singura rănită la amerizare şi totuşi singura care, prin faptul că avea 40 de ani şi era în plină putere, s-a salvat. Convingerea că distanța care îi rămânea de înotat până la mal nu era mai mare decât ce era ea în stare să facă atunci când era mai tânără a salvat-o. Toate

ziarele au vorbit în Franța de această poveste. Eu, personal, vizavi de acest război eram împărțit. Aveam o nevastă care se ducea şi îşi risca pielea pentru armata franceză, dar eu, în sufletul meu, le dădeam dreptate algerienilor. Făceam parte dintr-o țară care a fost năpăstuită de vecinii ei timp de 2.000 de ani şi eu înțelegeam dorința algerienilor de a fi independenți. Asta mi-a făcut, timp de câțiva ani, în Franța, o situație foarte penibilă când erau discuții. Aproape că nu îndrăzneam să iau cuvântul şi tăceam. De Gaulle a înțeles problema din Algeria, dar a mințit. Că îşi închipuia că Franța încă a rămas o mare putere, asta e altceva, dar că a avut cumințenia să părăsească coloniile e un mare merit al lui.

Franța şi-a păstrat totuşi controlul economic asupra coloniilor...

Bineînțeles! Dar le-a dat posibilitatea să devină oficial independente. Şi abia acum ajungem la momentul în care am plecat eu în Africa. În urma acestor evenimente, un medic francez, care fusese chirurg timp de 20 de ani în diferite țări din Africa, o întreabă pe nevastă-mea dacă nu vrea să conducă o şcoală de infirmiere în Ciad. Se întâmpla în 1959, când eu eram la Radio Europa Liberă. Îmi dădusem demisia din faimoasa „combinație tripartită" cu francezii şi cu americanii şi fusesem acceptat redactor la Radio Europa Liberă. În momentul acela, nevastă-mea e contactată de acest doctor, care o cunoscuse la nişte reuniuni ale Crucii Roşii. Deci, ne aflăm după accidentul ei care, în plus, i-a făcut o aureolă de fată zdravănă. Nevastă-mea a fost încântată la gândul că va pleca să mai capete experiență. Se plictisise de 15 ani de când făcea meseria asta la Crucea Roşie şi mai era şi prost plătită. Se gândea la o aventură colonială. Atunci îl întreabă pe doctor: „Da, dar ce fac cu bărbatul meu?" Acum, băgați

de seamă că bărbatul ei era deja în Germania la „Free Europe", deci era oarecum despărțită de mine! Ăla nu știa de mine. „Bărbatul meu a fost diplomat român", îi spune. Chestia cu școala de infirmiere în Ciad a căzut, dar nu din cauza „bărbatului ei diplomat român", ci din cauză că plecase de la putere ăla care îi spusese doctorului că vroia să facă școală de infirmiere. Acum ne află în 1960–1961 și, una câte una, cele 14 colonii franceze au devenit absolut independente. Și atunci, din nou, i se adresează un alt președinte, al Republicii Niger, tot doctorului despre care v-am povestit: „Nu cunoști un diplomat independent care să-mi monteze Ministerul de Externe?". Și atunci „computerul" doctorului intră în funcțiune și mă recomandă. Nici nu mă cunoștea! Zece ani mai târziu l-am întrebat cum a îndrăznit să mă prezinte, fără să știe dacă eram capabil să fac ceva. Mi-a zis că „bărbatul lui France Djuvara nu poate fi un prost". Asta era socoteala lui.

V-ați întâlnit apoi cu președintele Nigerului...

Președintele Republicii Niger mi-a dat să-i fac, așa, un mic „extemporal", să-i fac o schiță de cum aș vedea eu Ministerul de Externe. Probabil că i-a plăcut schița aceea, că ei făcuseră deja o schiță, dar din aia care semăna cu ministerul francez. Eu, venind dintr-o țară mai mică, mi-am zis că un stat care se naște acum trebuie să aibă un minister cum avea România în 1878. El și-a dat seama că e mult mai sobru și mai realist proiectul meu și imediat a spus că, dacă vreau, mă ia. M-am mai gândit și la o altă chestie: s-o scap pe nevastă-mea de prietenia cu o femeie pe care o detestam și care avea o influență diabolică asupra ei. Când colo, socoteala asta a fost greșită fiindcă nevastă-mea, fără să-mi spună de la plecare, nu a mai venit după trei luni la mine, în Africa, așa cum convenisem. Atunci a fost despărțirea, în fond, definitivă, dar noi n-am

divorțat niciodată. Ea era catolică și la catolici nu se face să divorțezi. Și cum fiica noastră a făcut o gravă depresie la doi ani după ce s-a căsătorit, ar fi fost o crimă ca noi să divorțăm de unde, de bine, de rău, ne mai puteam aduna toată mica familie, cu soacră-mea cu care mă înțelegeam foarte bine și care avea un splendid apartament la Paris, acolo unde ne întâlneam regulat. Deci n-aveam niciun motiv să divorțez. Îmi spuneam că poate mă ajută Dumnezeu ca mai târziu să retrăiesc cu nevastă-mea. Nu s-a împlinit, dar, mă rog, am rămas prieteni și ne vedem în continuare. Ăsta a fost începutul meu în Africa... Și asta este un fel de întâmplare de la Dumneazeu.

Erați plătit acceptabil?

N-am plecat pentru bani. Ceea ce mi s-a dat de către guvernul nigerian era mai puțin decât ce câștigam înainte la Paris. Deci n-am plecat pentru bani. Am plecat ca să scap de treaba asta pe care o făceam în mediul românesc. Voiam să-mi curăț creierul doi ani de zile. După cei doi ani mi-am dat seama că am 48 de ani și jumătate și că, dacă n-am găsit eu de lucru în 14 ani, nici de acum încolo nu voi mai găsi. Și am tot prelungit contractul în Niger până s-au făcut 23 de ani.

France Djuvara la Bucureşti, 1940

„Musulmanii refuzau o adevărată amiciție“

Nu v-a fost greu să plecați pentru a doua oară în „exil“, de această dată într-o lume complet diferită de cea occidentală? V-ați adaptat repede vieții din Africa?

Mai întâi bineînțeles că am fost speriat. De climă, de nepregătirea lor, de felul lor de a trăi, de a înțelege lucrurile. Îți trebuie foarte multă putere de adaptare ca să poți lucra cu africanii. Şi, în plus de asta, m-a ajutat faptul că ei mă simptizau fiindcă eu nu veneam cu prejudecățile fostului colonialist care-i disprețuieşte şi nu-i înțelege. Eu am fost tot timpul foarte gentil, foarte recunoscător față de ei şi dornic de a le cunoaşte moravurile. Africanii sunt foarte închişi. Nu mi-au devăluit mare lucru, dar cel puțin am avut foarte bune relații cu ei.

Servicile secrete franceze vă cereau rapoarte despre activitatea pe care o desfăşurați acolo?

Nu, dar eu rupsesem legăturile. Americanii au încercat la un moment dat, dar eu i-am refuzat. M-au lăsat în pace şi francezii, şi americanii. Am început o nouă viață şi eu am încercat să am mai mult contact cu africanii, dar ei, toți

musulmani, refuzau o adevărată amiciție. Pot să spun, de pildă, că avusesem simpatie pentru subdirectorul de cabinet al preşedintelui, foarte inteligent, dar fără studii. Era foarte iscusit şi citea mult. De exemplu, într-o zi am găsit pe masa lui cartea fiului mareşalului Paulus[1], sacrificatul de la Stalingrad. M-a impresionat faptul că africanul ăsta, originar de lângă lacul Ciad, făcuse şcoală franțuzească cu de-a sila. N-am să uit niciodată cum citea acea carte cu pasiune. Poate tocmai pentru că era antifrançuz şi se bucura de rezistența germană.

Cum era viața de zi cu zi?

Eu nu am putut avea viață socială decât cu vreo doi-trei cu care am putut merge la un restaurant. Pentru că musulmanii nu-şi aduceau nevestele. Când am vrut să-l invit pe subdirectorul cabinetului preşedintelui, cel cu cartea lui Paulus-fiul, m-a refuzat. Îl vedeam din când în când la cinema. Într-o zi, fiindcă îl simpatizam, l-am întrebat de ce n-am merge împreună la cinema şi, pe urmă, să vină la mine să cinăm, să mai stăm de vorbă. M-a refuzat. N-a vrut. N-am fost vexat fiindcă mi-am dat seama că ei, având o viață atât de specială, care nu se potriveşte cu a noastră – el avea trei neveste –, nu avea o casă bună unde să mă primească, la rândul lui. Ei, într-un sens, mă apreciau la birou şi, cel mult, la câte o întâlnire. Nu căutau o relație socială cu mine. Pe când în țările în care erau catolici, de pildă în Senegal, puteai avea raporturi sociale şi chiar de prietenie. Religia schimbă complet mentalitatea

[1] Friedrich Wilhelm Paulus, supranumit Der Lord pentru erudiția sa, s-a predat sovieticilor după înfrângerea de la Stalingrad, adoptând o poziție antihitleristă. Mai puțin cunoscut este faptul că soția sa era românca – Elena Rosetti-Solescu – şi provenea dintr-o familie cu ascendență princiară. După capitularea lui Von Paulus, Gestapoul a încercat să-i impună soției sale renunțarea la numele Paulus, arestând-o împreună cu fiul lor, Ernst Alexander.

omului. Eu, având numai musulmani în jurul meu, nu am putut avea o viață socială în 23 de ani. Am trăit bine cu ei, fără să pot închega o prietenie socială. Trăiam numai printre europeni. Erau vreo 3.000 de europeni, majoriatea franțuji. Printre ăştia 3.000 era şi cel care avea o măcelărie, şi cel care făcea sicrie, dar era şi o mică elită de directori de societăți, de reprezentanți ai marilor societăți comerciale sau de diplomați de la Națiunile Unite. Din ăştia 3.000 erau câteva sute de persoane foarte frecventabile şi care erau foarte primitoare. Eu nu puteam să le întorc amabilitatea pentru că eram prea prost plătit. Eram plătit ca un ministru nigerian.

Nu era ceva mai ieftină viața în Niger?

Era mai scumpă decât la Paris pentru faptul că ceea ce ne trebuia nouă să mâncăm era adus la Paris. Aveam acolo o foarte bună carne de bou de-a lor. Carne puteai avea câtă vroiai, iar dintr-un muşchi de bou făceam nişte biftecuri excelente.

Aveați servitori?

Nici nu puteai să te lipseşte de servitor. Nu puteai fiindcă ar fi trebuit să faci chiar tu piața şi nu puteai să o faci în orele de serviciu. Şi să faci piața cu o populație care nu vorbea franțuzeşte era mai complicat. Trebuia să înveți nigeriană, ceea ce am încercat, am învățat puțin din limba locului, ca să mă târguiesc. Dar foarte rar mergeam la piață. În 23 de ani am avut patru servitori. Unul dintre ei a stat 15 ani. Fără ei erai paralizat. Cu el îmi făceam toate cumpărăturile. Mă fura puțin, dar mai puțin decât aş fi pierdut târguind eu. Şi el gătea franțuzeşte. Învățase să-mi facă un biftec cum trebuie, să-mi prepare peştele. Când am cerut să-mi gătească ceva de-al lor, m-am trezit că nu ştie. Într-o zi, stând de vorbă cu preşedintele, i-am

spus că servitorul meu nu vrea să-mi facă mâncare de-a lor. A început să râdă. „Nu ştie!", mi-a spus. A învăţat să facă mâncare franţuzească, dar asta era ca o treabă de birou. Dar mâncarea lui nu ştia s-o facă pentru că o gătea doar nevasta! Şi atunci m-am poftit la el acasă. A fost o masă în care mi-a făcut nevastă-sa de mâncare. Eu eram singur la masă şi el stătea în picioare, alături de copii care se uitau cum mănâncă albul. Ca la circ!

Fiind ţară musulmană, băuturi alcoolice nu prea se consumau...

Unii dintre ei consumau şi băuturi alcoolice, dar era catastrofal pentru ei. De pildă, primul meu secretar general, care a fost ca un ministru de Externe şi pe urmă a devenit chiar ministru de externe, era foarte deştept. Era un tip care făcuse farmacia şi fusese chiar premiat în Franţa. Câştigase un premiu pentru farmacişti. El a fost singurul lor ministru foarte deştept, la Externe. Dar căpătase darul beţiei într-un mod atât de grav, încât dimineaţa venea la birou la şapte şi jumătate, iar la nouă îl găseai cu primul whisky. Până când, în cele din urmă, preşedintele a văzut că, la o cină cu invitaţi străini, acest ministru a căzut pe scări de beat ce era. L-a destituit şi l-a trimis la dezintoxicare în Franţa. Între timp, el se căsătorise cu o fată foarte civilizată şi foarte deşteaptă, fiica unui alt şef, dintr-o altă rasă foarte frumoasă. S-a întors de la această dezintoxicare după trei luni şi, ca să fie tratamentul permanent, i se făcuse un implant sub piele cu un produs care să-l scârbească de alcool. După câteva săptămâni a rupt cu unghia acel implant, l-a aruncat şi s-a reapucat de băutură. După trei luni a murit. Avea 35 de ani. Şi mulţi au fost aşa. Darul beţiei îi omora pentru că n-aveau atavismul băuturii, al alcoolului. În plus, căldura fiind straşnică, nu poţi începe să bei whisky la nouă dimineaţa,

aşa cum făcea Churchill în ţara lui sau cum bea votcă un rus. Nu puteai s-o faci, când şase luni pe an aveai între 40 şi 47 de grade Celsius temperatură.

Ce concluzie aţi tras după anii petrecuţi în Niger?

Incompatibilitatea caracterelor africanilor din cauza culturii pe care au moştenit-o de mii de ani, cultură pe care faimosul preşedinte al Senegalului a numit-o „la negritude". A inventat un cuvânt luând terminaţia asta „ude" din franceză care înseamnă un fel de caracteristică. De pildă, spui „plenitude". „La negritude" înseamnă un alt fel – african! –de a vedea lumea. Chiar să fi fost etnolog şi nu era sigur că în 23 de ani aş fi putut să-i pătrund. Fiincă ei te mint, nu vor să spună. A fost, de pildă, un celebru etnolog francez, îl chema Griaule, care a trăit în ţara dogonilor, vecină cu a noastră. Era în interiorul ţării numită Volta Superioară şi care acum se cheamă Burkina Faso. Aici trăieşte tribul dogon care este pasionant din punctul de vedere al moravurilor. Între altele, aveau un fel de a expune cadavrele care semăna cu al perşilor antici. Adică le băgau în nişte peşteri ca să fie mâncate de vulturi. Şi acest Griaule a scris o carte întreagă de explicaţii ale moravurilor dogonilor. Ca să cunoşti „negritudinea", trebuie să cumperi cartea lui Griaule. A venit un tânăr etnolog care să-i succeadă, a stat şi el câţiva ani acolo şi a spus: „Tot ce-a scris Marcel Griaule e fals, a fost minţit!". Ca să vezi dificultatea de a pătrunde psihologia africanilor! Deci, ce să zică un amator ca mine!? Am făcut câteva reflecţii etnologice. Tema, ca să zic aşa, este cvasiimposibilitatea noastră de a pătrunde anumite mentalităţi. Asta fiindcă ei se apără. Consideră că aceasta este o taină a lor şi că nu e cazul să o dea în vileag şi să o înţeleagă prostul de *anasara*. *Anasara* este felul de a-i numi pe creştini. E o deformare a cuvântului „nazarinean". Aşadar, *anasara* era

şi europeanul, şi americanul, şi toţi cei de origine creştină. Eventual se extindea şi la albii care nu erau creştini. Nu la arabi, că ăia erau fraţi de-ai lor. *Anasara*, în ochii lor, nu puteau să înţeleagă tainele. Am citit o carte extraordinară scrisă de un tânăr profesor iezuit din Camerun. După câţiva ani, i s-a părut că elevii lui au un comportament pe care el, cu creierul lui de european, pur şi simplu nu-l poate înţelege. Şi atunci a cerut voie superiorilor săi să se lase iniţiat de un vrăjitor. Vrăjitorii sunt de două categorii acolo: e vrăjitorul care vrea să te înveţe să faci şi rău adversarului tău şi mai e vrăjitorul care corespunde unui exorcist la creştini, un fel de preot.

Aţi interacţionat cu religia lor, cu obiceiurilor lor religioase?

Da, bineînţeles! Cum mi-a spus chiar preşedintele meu de acolo: „Dacă zgârii puţin la noi sub Islam, pe care nu-l avem decât de câteva secole, găseşti animismul".

Aţi auzit acolo de practicile voodoo?

Da, dar eu n-am putut să văd nimic. De pildă, un medic care era de ani de zile acolo şi care învăţase limba pretindea că a putut să pătrundă nişte secrete de-ale lor. Dar să revin la chestiunea cu iezuitul acela. Căpătând dreptul de a învăţa de la un bun vrăjitor, a lucrat un an de zile cu acela şi a învăţat fel de fel de metode de a exorciza sau de a împiedica pe cineva să facă rău. Două exemple mărunte: un tânăr era îndrăgostit de o fată, dar acea fată era râvnită şi de altul. El o câştigă prin dragoste, dar poate şi prin faptul că o cumpără înaintea celuilalt. În noapte nunţii e impotent. A doua noapte la fel, a treia la fel. Îngrozit, de unde se ştia înainte că e om normal, se duce la taică-su. Taică-su îl cheamă pe vrăjitor. Ăla spune: „Lasă-mă să vin la tine acasă, când nevastă-ta nu e acolo". L-a lăsat

să intre în casă, a cercetat pe acolo şi a ieşit cu o pană neagră de corb. „Uite, asta ţi-a pus-o pe grindă ca să te facă impotent!" Şi în noaptea aia a fost armăsar cu nevastă-sa. Altceva şi mai interesant şi care e scris în cartea acestui iezuit e povestea unei familii – ştii că ei trăiesc în grupuri destul de mari. Fata unui african de la Duala, unul din marile oraşe din Camerun, devine anorexică, nu mai mănâncă. O zi, două, trei – slăbeşte. Tatăl, care o iubea, e îngrozit şi atunci se duce la vrăjitor. A mers vrăjitorul 15 zile la ei acasă. După 15 zile îl ia deoparte pe tatăl fetei şi îi spune: „Mătuşa ta care a venit din provincie anul trecut... Ia trimite-o îndărăt! Aia a deocheat-o pe fiică-ta". Vrăjitorul, stând 15 zile acolo şi văzând ce se întâmplă, descoperind ochiul celei bătrâne, şi-a dat seama cine a deocheat-o. Încet, încet, fata şi-a revenit. Altă chestiune: terapia de grup! Americanii îşi închipuie că au inventat ei chestia asta, dar ea există de mii de ani. În momentul când ai o problemă, e bine să te aduni în grup şi să găseşti împreună cu alţii soluţia.

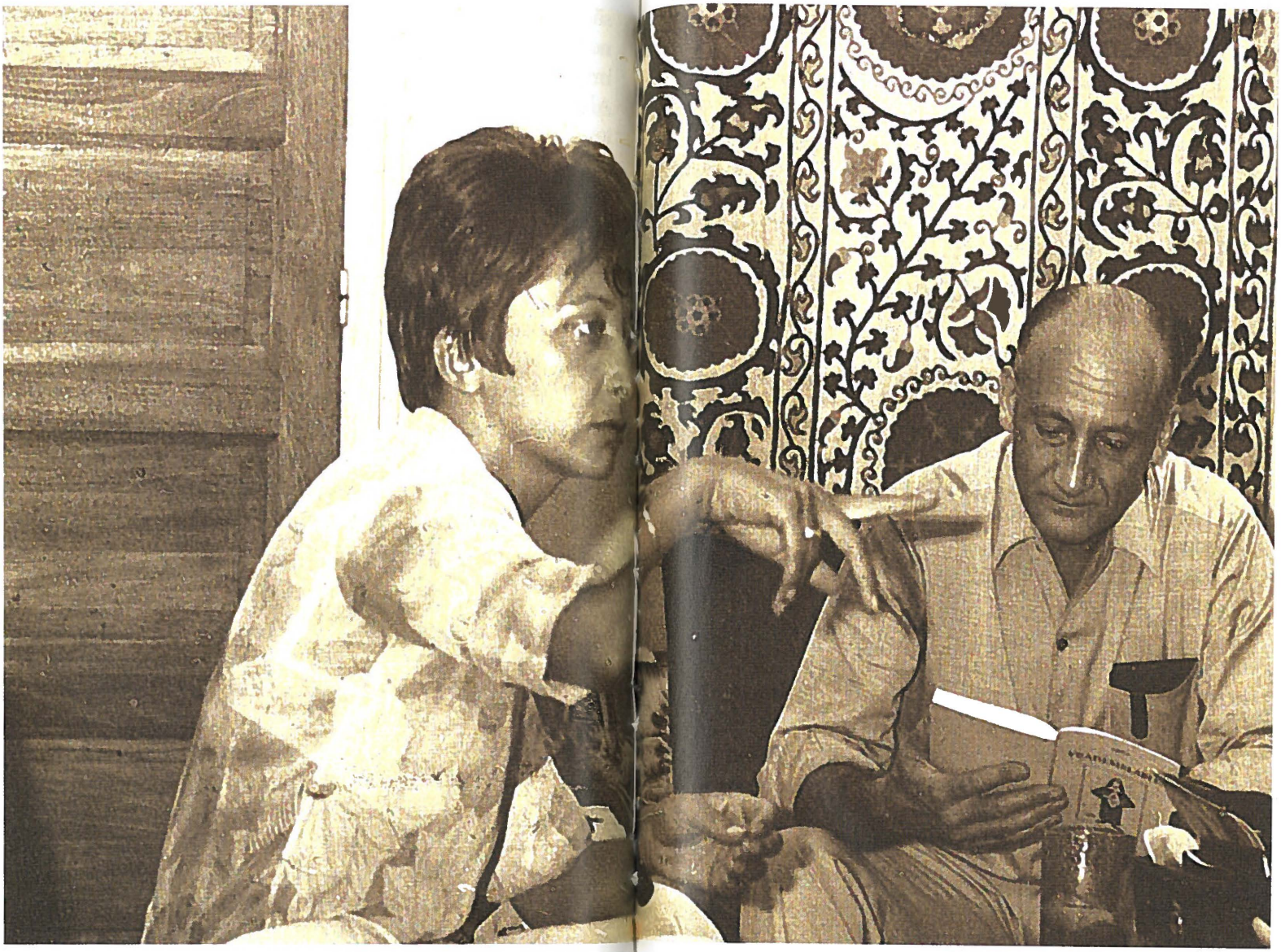

Neagu Djuvara şi vara lui France, Beatrice de Roys, angajată ca secretară bilingvă a preşedintelui Diori Hamani, Niamey, 1963

Marginalizarea primului născut

În Niger ați ținut cursuri pentru studenții de acolo. Ce v-a rămas întipărit în amintire privitor la africani?

Evident, şcoala din Niger nu era de nivelul celei franceze. Mă rog, le-am făcut nişte cursuri de istorie a economiei politice – când au început occidentalii să studieze economia politică – şi câte ceva despre organizațiile internaționale. După vreo doi ani de când am început aceste cursuri, m-am enervat că, ştiind numele lor, nu puteam stabili care este patronimul şi care este prenumele. Asta fiindcă la ei era un fenomen, de altfel existent şi la noi parțial – persoane care se numesc, de pildă, Ion Gheorghe. La ei toată lumea era aşa. Care e numele de familie şi care e prenumele? Îl chema pe unul Yusuf Amadou şi vroiam să ştiu care-i numele lui de familie. M-am gândit să institui regula ca numele de familie să fie pus înaintea celui de botez. După ce le-am spus cursanților să facă asta, au răspuns că aşa vor proceda, însă am constatat că nu se ținuseră de promisiune. Atunci m-am dus la bătrânelul care înregistra corespondența la minister. Era un tip mărunțel şi mofluz, puțin simpatic. M-am dus la el fiindcă avea un nume mai puțin întâlnit – Bubakar Marafa. Era

singur în birou şi îi zic: „Domnule Marafa, îmi poți spune care este numele dumitale de familie dintre Bubakar şi Marafa?" Nu a ridicat capul dintre hârtii. M-am gândit că i-oi fi pus o întrebare care nu i-o fi plăcut, dar am insistat: „Domnule, cum te strigau acasă părinții?" Iarăşi nu mi-a răspuns. Nu înțelegeam cu ce l-am vexat. Până la urmă am ieşit din biroul său, dar în aceeaşi seară l-am întrebat pe un medic psihiatru, pe nume Pidoux, pe care-l ştiam de zece ani. Aşa am aflat, în paranteză fie spus, că vara lui primară era nevasta lui Vintilică Brătianu – ca să vezi că lumea e mică... Doctorul Pidoux era un tip destul de original, care fusese plătit de Națiunile Unite să vină acolo ca să cunoască psihologia băştinaşilor.

Ce v-a spus despre bătrânul funcționar care nu a vrut nicicum să vă răspundă la întrebare?

I-am explicat toată chestiunea lui Pidoux, iar el îmi zice: „Măi Neagu, tu eşti aici de zece ani şi nu ştii un lucru?! Funcționarul ăsta al tău probabil că este primul născut în familia sa!" Ei, şi ce dacă-i primul născut!? „Păi, dacă-i primul născut, părinții nu-l cheamă niciodată pe numele său! Tu l-ai întrebat cum îl strigau părinții... Păi, părinții nu l-au strigat niciodată!"

Țineau un obicei preislamic...

Şi doctorul Pidoux mi-a explicat că la băştinaşii de acolo, djarmaii, primului născut de sex masculin părinții nu îi vorbesc niciodată. M-am mirat cum vine asta... Vă dați seama, bieții copiii vedeau cum pe ceilalți frați ai lor îi giugiulesc şi îi alintă părinții, iar lor nici măcar nu le vorbesc. „Dar totuşi trebuie să comunice cumva", i-am spus lui Pidoux. „A, păi îi strigă «Bă! Adu-mi cutare sau nu ştiu ce!»" Prin urmare, pe primul născut de sex masculin nu-l strigă niciodată pe nume. Tot Pidoux mi-a spus

că dintre ei proveneau majoritatea bâlbâiților și a celor care fugeau din sate. Simțeau că nu sunt iubiți de familie, de ai lor. Sigur, erau iubiți de bunici sau de unchi, dar nu simțeau nici urmă de afecțiune din partea părinților.

Înseamnă că erau destul de mulți cei cu tulburări afective...

Bineînțeles! Și am să vă mai spun ceva... Am mai întrebat în dreapta și-n stânga pentru că la început nu vroiam să-l cred pe Pidoux. Colegii mei de minister mi-au confirmat însă. Djarmaii, cei în rândurile cărora se întâmpla asta, nu erau majoritari în toată țara, dar erau majoritari în capitală. Unul dintre ei mi-a dat un început de cheie: „Știți că obiceiul acesta, ca părinții să nu vorbească cu primul născut, nu este unul străvechi la noi. L-am învățat de la *peul*, o etnie pe care englezii o numesc *phulane* – etnie care nu e negroidă și nu are părul creț". Această etnie avea cele mai frumoase femei din Africa. Superbe! Aveau tenul mult mai deschis, variind între cafeniu și arămiu. Acum, de ce francezii le spun *peul*, iar englezii *phulane*... În limba lor este o confuzie permanentă între literele „p" și „f". Lucru care a existat, de altfel, și în Antichitate, la romani. De pildă, nu știm dacă „falus" se pronunța întocmai așa. Același lucru și la acești *phulane*. Francezii au preluat singularul cu „p", iar englezii, pluralul cu „f" („ph"). Deci, continuă acel funcționar de care vă povesteam, că nu este un obicei de-al lor din timpuri străvechi, ci dobândit prin conlocuire cu acești *phulane*. Și atunci moșneagul Djuvara s-a gândit la un lucru: cine sunt acești *phulane*? Ei pot fi urmăriți de unde au venit – de undeva din Egipt, de la gurile Nilului, acum 6.000 de ani. Carevasăzică, au plecat în momentul la care a început uscarea ce a creat Sahara. De altfel, așa a fost explicată și nașterea civilizației egiptene prin acest început al deșertificării. Oamenii văzând că de

la an la an nu mai au cu ce să-și hrănească vitele, adoptă diverse soluții – unii pleacă, alții mor. Singurii care au avut inteligența de a folosi fluviul pentru agricultură, cu revărsările lui cu tot, au creat civilizația egipteană 2.000 de ani mai târziu. Eu m-am legat de această chestiune. E dovedit că acești *phulane* sunt dintre cei care au plecat cu vitele lor și atunci – foarte interesant – au migrat în sudul Libiei de azi. Acolo sunt niște munți unde, la fiecare mie de kilometri, găsești niște graffiti. Desenele acelea arată că *phulane* erau exact ca acum – înalți, subțiri, atletici. Aveau aceiași boi cu coarnele foarte mari, iar unii etnologi au descoperit mai mult – același fel de a face nodul cu care sunt legați boii. Mergând tot mereu după alte pășuni, acești *phulane* au ajuns în regiunea Senegalului. Aici, cu vremea, își schimbă limba, fapt ce face ca noi să nu avem acest element de judecată. Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea devin cu toții musulmani. Ca întotdeauna, neofiții devin niște fanatici, iar *phulane* pleacă imediat către răsărit pentru a islamiza populațiile de acolo. Deci, ei pleacă din regiunea Senegalului și îi convertesc pe cei din Guineea, din actualul Mali, din actualul Niger și ajung până în Camerun. În toate regiunile acestea au lăsat, în general, aristocrația locului.

Această teorie ați și scris-o, de altfel...

Da, am pus-o în amintirile mele din pribegie. Revenind la obiceiul de a nu vorbi cu primul copil, eu îl interpretez în felul următor: dacă acești *phulane* erau acum 6.000 de ani în contact cu oamenii din Orientul apropiat, nu cumva au plecat din Egipt tocmai când începea mitul lui Avraam? Avraam a fost cel care a împiedicat omorârea primului născut. Această practică se găsește în foarte multe civilizații – în America, în extremul Orient. În evoluția omenirii a existat cam peste tot credința că primul

născut trebuie sacrificat... S-au gândit că jertfa cea mai mare pe care o poți da unui zeu este primul copil. După mii şi mii de ani, vine Avraam cu o nouă regulă, dar vreme îndelungată cei care nu-şi mai omorau copiii aveau un sentiment de vinovăție. Şi grupul care a plecat din Egipt acum 6.000 de ani – aceşti *phulane* – au considerat că, morlamente, primii lor născuți sunt morți. Această teorie nu a fost scrisă decât de mine. Este explicația unui amator, dar a unuia care a trăit acolo cu ei 23 de ani. Găsesc că teoria aceasta este verosimilă.

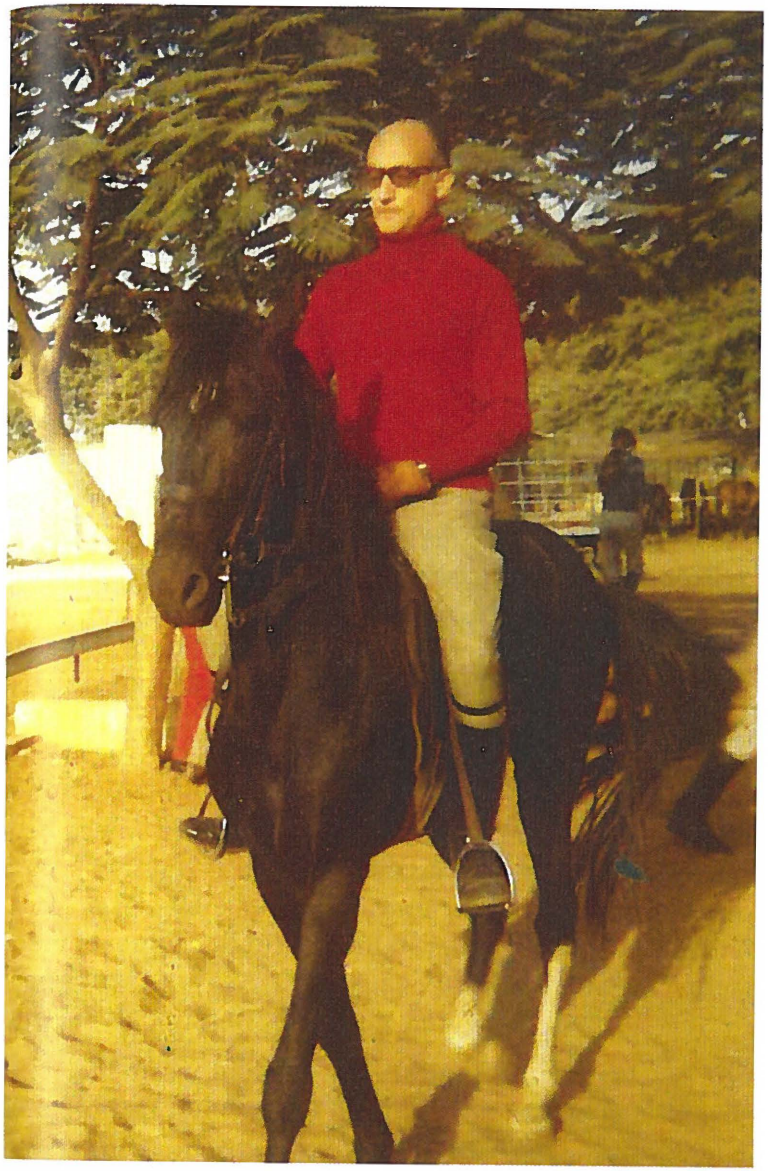

Neagu Djuvara la clubul de echitație (fondat de el la Niamey în 1963), prin anii 1970

„Începutul Revoluției a fost o lovitură de stat"

Cum ați interpretat, aflându-vă în Franța, evenimentele din decembrie 1989?

Trebuie să mărturisesc că toți românii care eram în Franța am stat toată ziua în fața televizorului. Eu nu aveam televizor la mine în casă, dar m-am dus la fiică-mea şi la prieteni. Stăteam ciorchine în fața televizorului, cu emoție nespusă şi cu un fel de mândrie. Gândeam că, în fine, noi am venit mai încet pe drumul libertății, dar că o facem cu vărsare de sânge şi că redevenim eroi. Eram extraordinar de mulțumit. Asta a durat o zi! În cea de-a doua am aflat de matrapazlâcurile cu cadavrele scoase din nişte gropi, iar apoi am văzut procesul lui Ceauşescu. Ne-a părut a fi un proces stalinist, brutal. Culmea, pentru o clipă ne-a fost milă de Ceauşescu... Aşa am căzut şi mai de sus: „Aoleu! Uite țara asta a noastră nu poate face un lucru normal!"

Ați perceput totul ca pe o lovitură de stat?

Asta au început să explice unii şi alții, aşa cum a fost, de pildă, nepotul meu Radu Portocală care a venit imediat cu explicațiile şi pe urmă le-a dovedit, mergând în țară, că

începutul Revoluției a fost o lovitură de stat. Asta imediat am mirosit-o. O grupare a Securității care s-a apropiat de felul de a vedea *perestroika* şi *glasnost* al ruşilor a zis că şi noi trebuie să facem la fel. Aşa şi-a salvat şi ea interesele, aspect vizibil până azi.

Când v-ați hotărât să vă întoarceți în țară?

Imediat! Dar nu ştiam cum să fac... De zeci de ani mă tot pregăteam pentru asta, dovadă fiind faptul că pregătisem paraşutişti şi făcusem tot felul de alte lucruri. Începusem totuşi să fiu bătrân. Aveam 70 de ani... M-am dus la „Médecins du Monde" şi i-am întrebat dacă mă pot lua într-o echipă de-a lor în România. M-au refuzat la două din aceste misiuni pe motiv că sunt vârstnic. Eram secretar general al „Casei Româneşti" şi mi-am zis să facem o colectă şi să ducem acolo nişte bunuri care să fie de folos partidelor istorice ce-şi deschid sedii. După câteva săptămâni de alergătură a unora şi a altora, am plecat către țară cu o camionetă şi trei autoturisme încărcate cu maşini de scris, hârtie şi diverse alte lucruri ce bănuiam că vor fi de folos. Nu vroiam să facem aşa cum au făcut alții – să ducem medicamente şi mâncare. Noi am dus nişte lucruri pe care nu le-a dus altcineva.

Cum a fost drumul?

Am făcut numai două zile pe drum. Am dormit la Budapesta şi am sosit la Bucureşti cu mare emoție. Îți închipui, eram plecat de 45 de ani... Niciun membru apropiat al familiei mele nu mai trăia. Prin urmare, am tras la nişte cunoscuți de-ai fratelui meu – o fostă doctoriță care fusese sub ordinele lui, cu bărbatul ei. Aveau un frumos apartament unde m-au găzduit. Aşa am venit eu la Bucureşti pentru câteva săptămâni, după 45 de ani.

Ce impresie v-a făcut oraşul rearanjat de comunişti?

Detestabilă. Chiar din Ungaria venind, găseai lucrurile mult mai prost. Casele erau mult mai nespoite şi mai nevopsite, şoselele nu erau marcate pe margine cu alb, se pretindea că există o autostradă Bucureşti–Piteşti şi, când colo, era cel mai prost drum, plin de gropi. Când am sosit la porţile Bucureştiului, morţi de oboseală, seara, grăbiţi să ajungem la oamenii de care vă spuneam, am încercat să găsesc un W.C., un urinal oarecare. Prima benzinărie pe care am găsit-o era ruginită, pe un teren unde se vărsase păcură şi în mijlocul pustietăţii – şi veneam de pe autostrăzile occidentale, unde erau pompe de benzină la fiecare 20–30 de kilometri, luminate şi cu tot felul de produse de vânzare. Domnule, a fost o impresie de mizerie nemaipomenită. Căutam unde scrie W.C. şi am văzut o tablă pe care fuseseră inscripţionate cu vopsea cele două litere. Când colo, nu mai era niciun W.C., dădeai peste o sârmă ghimpată. Mai mult, mica noastră camionetă avea nevoie de apă proaspătă pentru că i se cam încinsese motorul. Nu curgea apă la robinetul de la benzinărie. Curgeau doar picături de rugină... Aveai impresia unei sălbăticii şi sărăcii crase. Ăsta era Bucureştiul lui Ceauşescu, locul unde construise cea mai mare clădire din lume după Pentagon. Contrastul era uriaş. Acesta era pentru mine rezultatul comunismului în România. Pe de o parte, o mizerie crasă, iar, pe de alta, o exagerare arhitectonică.

Neagu Djuvara cu fiica Domnica, nepoata Sandra şi strănepoata Zoe, 2009

„Va trebui să ieşim din acest rahat“

Unde credeţi că ar trebui să ajungem noi, românii, după experienţele nefaste ale ultimelor şapte decenii?

Ştii, noi întotdeauna ne trezim prea târziu. Dat fiind că am pus piciorul să intrăm în Europa şi suntem în Europa, acum nu mai avem voie să fim indiferenţi... E chiar jignitor! Nu vedeţi că toţi paşii pe care i-am făcut în ultimii ani ne-au fost impuşi!?

Totuşi, proiectul european ni l-am asumat...

Ni l-am asumat, fiindcă ni s-a spus că aşa trebuie să fie. Şi iarăşi ni se spune: „Trebuie să faceţi asta!“. Nu vedeţi că până şi deciziile pe care le ia acum Guvernul le ia în limita ordinelor pe care le primeşte de la FMI şi de la Comisia Europeană de la Bruxelles!? Fără să mai spun că şi procesele care au avut loc la Tribunalul de la Strasbourg au fost pierdute constant de către statul român. Acum ne-a venit un fel de ultimatum, cum că s-au săturat să-i sufocăm cu procese legate de restituiri de case... Ne-au cerut să schimbăm legea. Eu găsesc că toate acestea sunt foarte jignitoare. Dar, la un moment dat, va trebui să ieşim din acest rahat. Iertaţi-mă, dar nu ştiu cum să-l numesc altfel! Atâta vreme cât suntem conduşi de fiii celor care

au fost nomenclaturişti şi cât, în plus de asta, există pânza de păianjen a oamenilor din grupul Securităţii lansat pe 23 decembrie 1989, nu se va schimba nimic. Oamenii din acel grup au vrut să păstreze puterea în taină şi ei sunt cei care au pus mâna pe industrii şi pe comerţ. Probabil că ei continuă să ţină prin şantaj o mare parte din clasa politică şi să ne impună diverse chestii.

Cât va mai dura, în opinia dumneavoastră?

Să facem procesul lui Ion Iliescu! Să ştii că eu pregătesc o scrisoare deschisă pentru Băsescu în care îi voi reaminti că el a promis asta, la ultima confruntare cu contracandidaţii săi de la alegerile din noiembrie/decembrie 2009.

Chiar credeţi că Ion Iliescu este principalul vinovat pentru tot ceea ce se întâmplă astăzi în România?

El a fost o figură, un pion, pentru că nu a fost destul de priceput în răutăţile ce au urmat. Ăia de la Securitate, care învăţaseră de la ruşi mai bine decât ruşii, au fost vioara întâi. Ăia trag sforile... El este omul lor. Ion Iliescu este faţada.

Dacă este aşa, este valabil şi faptul că, dacă n-ar fi fost Ion Iliescu, ar fi fost altcineva şi tot aici am fi ajuns...

Sigur, tot aşa ne-ar fi mers... Atâta vreme cât acei păianjeni mai sunt pe undeva, nu se va schimba nimic. Dacă cumva se va ajunge la un „proces Iliescu“, mai întâi el este chemat ca martor, iar ulterior, în urma dovezilor incontestabile, va trebui să fie învinuit. Sigur, nu i se vor pune cătuşele pentru că nu ar avea niciun rost, dar în momentul acela Ion Iliescu i-ar da pe toţi de gol pentru că este un fricos. Pe toţi aceia trebuie să-i scoatem din pâine. Abia atunci poate să se însănătoşească ţara. Generaţiile tinere care vor veni, chiar şi copiii copiilor lui Adrian Năstase,

care studiază în străinătate cu câte 60.000 de euro pe an, vor fi „spălați", ca să zic așa. Ne trebuie două generații pentru a scăpa de păianjenii de care vă vorbesc și pe urmă România se va întrema. Suntem deștepți și ne vom lua locul în Europa unită. Să știi că politicienii noștri vor ajunge președinți în Europa unită. Asta cu condiția de a trece de hopul acesta, pentru că suntem încă ciumați.

Dacă ar fi să le spuneți o singură frază tinerilor de astăzi, care ar fi aceea?

Cei care nu sunteți siliți de meseria voastră să stați în străinătate, încercați să veniți în România chiar înghițind câteva hapuri. Trebuie să ridicăm țara cu cunoștințele pe care le avem! Mai întâi trebuie să înceteze această hemoragie a creierelor. În al doilea rând, eu aș dori ca viitorii guvernanți români, președintele republicii sau primul-ministru să creeze un fel de jurământ al învățătorilor. Așa cum se cere un jurământ pentru medici, ar trebui să fie acum un jurământ al învățătorilor. Ei trebuie să-i reînvețe pe copii că furtul este o crimă și că face parte dintre cele zece păcate fundamentale. Dacă vor fi câteva generații care de când au șapte ani și până la maturitate vor învăța că furtul este cel mai mare păcat, România se va schimba. În momentul de față, nu toată lumea, dar majoritatea celor care au puțină putere fură. Or, nu poți să faci progrese în asemenea condiții.

Neagu Djuvara la o manifestare a Partidului Liberal, 2007

ÎN CĂUTAREA ADEVĂRULUI

De la carte la internet

Peste 22.000 de accesări şi câteva zeci de comentarii – atât a strâns interviul de mai jos, publicat în forma integrală pe www.adevarul.ro, în urmă cu mai bine de două luni. Nu e foarte mult, dar nici puţin pentru un material de presă care nu conţine „informaţii" la zi despre accidente sau incidente sângeroase. Este îmbucurător şi faptul că cei mai mulţi dintre aceia care s-au gândit să lase câte un comentariu la finalul interviului sunt preocupaţi să descopere cauzele pentru care românii de azi nu se simt bine în ţara lor. Sigur, va mai trece mult timp până când vom deprinde limbajul civilizat şi vom înţelege că „sărind la carotida" semenului nu reuşim nimic altceva decât să ni-l facem ostil. Asta o veţi constata şi singuri (dacă nu aţi făcut-o deja) intrând pe internet şi aruncându-vă privirea asupra comentariilor postate de „internauţi".

Textul pe care vi-l propun pentru a doua oară (pentru unii dintre dumneavoastră) spre lectură poate fi considerat un recurs bine motivat la procesul de conştiinţă colectiv pe care ni-l facem de vreo 20 de ani încoace. De aici a plecat demersul de a strânge într-un volum relatarea câtorva experienţe de viaţă şi dezvoltarea unor idei mai vechi şi mai noi ale profesorului Neagu Djuvara.

Neagu Djuvara în dialog cu George Rădulescu, 2010

Cartea, asemenea interviului de mai jos, nu are pretenții științifice. Este o provocare jurnalistică, o mănuşă aruncată cititorilor pentru a-şi pune continuu întrebări şi – mult mai important! – pentru a renunța la prejudecăți. Astfel, un material de presă poate fi însutit mai util decât un manual de istorie.

Unde mai pui că publicul a devenit atât de grăbit şi de selectiv, încât rişti, ca ziarist, să-l pierzi din orizontul proxim, dacă nu-i arăți rapid sursa de autenticitate. De acolo îşi ia el ce vrea şi cât vrea. În curând, rolul nostru, al celor care ne îndeletnicim cu scrisul pe la ziare, va fi acela de a expedia senzaționalul la periferia presei şi de a restitui publicului firescul.

Cred sincer că acest interviu, care a fost publicat în ziarul „Adevărul" din 8 octombrie 2010 şi care a generat prezentul volum, interviul despre care v-am făcut vorbire este o mică piesă din puzzle-ul firescului, al „României normale".

Preambul la un dialog despre România de azi

Orice prilej de a dialoga cu profesorul Neagu Djuvara nu poate fi altceva decât un eveniment intelectual. Lipsit de false rețineri, istoricul care a trăit cele mai importante momente ale secolului al XX-lea, vorbeşte ca nimeni altul despre adevăratele amenințări la adresa României. Credibil şi concis, Neagu Djuvara propune o altă agendă publică şi atrage atenția, fără ocolişuri, asupra greşelilor de interpretare asupra prezentului. Pierduți în mărunțişuri zilnice şi asurziți de hărmălaia politică, pierdem din vedere că oamenii de valoare de lângă noi se împuținează pe zi ce trece. De pildă, plecarea tinerilor în străinătate, în căutarea unui viitor mai bun, este o dramă, în viziunea invitatului nostru. Profesorul Neagu Djuvara spune că ar face orice să-i oprească aici. Rândurile ce urmează sunt o invitație la reflecție pentru toți cei care îşi caută modele dincolo de ecranele televizoarelor.

„Nu văd de ce am fi împiedicați să ne unim cu Basarabia"

Domnule profesor, ştiindu-vă profund ataşat de Basarabia, pentru care aţi şi luptat în război, spuneţi-ne cum percepeţi evoluţiile politice actuale din Republica Moldova.

Mi-e teamă că respingerea referendumului prin care basarabenii şi-ar fi putut alege prin vot direct preşedintele va afecta parcursul lor european. Totuşi, nu cred să fie ceva de lungă durată pentru că, vă spun cinstit, impresia mea asta este. Sigur, n-am putut studia chestiunea îndeaproape pentru că n-am fost decât o singură dată la Chişinău în ultima vreme, invitat de Facultatea de Istorie de acolo. Oricum, am păstrat o impresie foarte vie a patriotismului românesc al tinerilor basarabeni. Din această impresie am convingerea că, mai curând sau mai târziu, această anomalie – care este tăierea unei provincii în care sunt peste 70 la sută români – va fi înlăturată. Ne aflăm într-o situaţie nefirească, similară cu aceea a Germaniei de Răsărit şi nu văd de ce am fi împiedicaţi să realizăm din nou unirea. Acum, ruşii joacă pe cuvinte – pretind că jumătatea de est a Moldovei, anexată de Rusia în 1812 şi denumită Basarabia (numai Bugeacul se numea înainte

Basarabia, asta pentru că aparţinuse vreme de o generaţie, două dinastiei Basarabilor din Muntenia), nu ar fi parte a Moldovei noastre.

De altfel, însuşi Lenin a vorbit despre Basarabia...

Da, bineînţeles. Aşadar, jumătatea de est a Moldovei a devenit Basarabia după ce a fost transformată într-o gubernie rusească. Ruşii, în primele zeci de ani, au mers mai domol cu rusificarea în Basarabia, numind la început chiar un guvernator ales dintre boierii români. Dar după războiul din Crimeea au mai strâns şurubul, au devenit mai ai dracului pentru că fuseseră şubreziţi. Au schimbat echilibrul etnic al provinciei, au lăsat să intre mulţi evrei, au introdus găgăuzii, bulgarii, deci o seamă de minorităţi care au schimbat proporţia etnică. Totuşi, a rămas o majoritate de limbă română. Din păcate, ei sunt prostiţi de atâtea sute de ani de despărţire de România.

Oricum, este un miracol că au rămas majoritari...

Eu am făcut războiul acolo cu Regimentul 6 „Mihai Viteazul". Am socotit că în Basarabia şi într-o bucată din Transnistria am făcut 750 de kilometri pe jos.

„Eram entuziaşti cu toţii de alianţa cu Germania“

Aţi scris despre „greşeala fatală“ făcută de România la 27 iunie 1940. Explicaţi-ne, vă rog, cum aţi ajuns la această concluzie.

Când mi-am exprimat opinia în anii '90, am scandalizat pe toată lumea. Acum constat cu surprindere că poate o zecime din ascultătorii mei îmi dau dreptate. E foarte greu să faci celebra formulă a lui Max Weber – *„counterfactuals conditions“* – adică să cercetezi precum chimistul sau fizicianul. Istoricul, pentru a-şi putea închipui ce s-ar fi întâmplat dacă s-ar fi luat o altă hotărâre politică la un moment dat, e silit să inventeze urmările, pe baza unui raţionament logic. Aşadar, eu pretind că, dacă Regele Carol al II-lea ar fi avut curajul să meargă împotriva majorităţii Consiliului de Coroană pe care îl convocase, România ar fi avut o altă soartă în Al Doilea Război Mondial. Constituţional, Carol al II-lea avea dreptul să comande Armata Română şi să opună rezistenţă agresiunii teritoriale, în pofida deciziei Consiliului de Coroană de a ceda Basarabia, fără un foc de armă.

Atunci eraţi în Armată?

Nu eram încă în serviciul militar. Fusesem amânat din cauza doctoratului meu în Drept. Pe vremea aceea făcusem şi Istorie, şi Drept. Dar în acel moment eram la ţară şi aveam emoţii enorme să nu fiu chemat în Armată. Dar mă simţeam şi foarte umilit pentru că noi am cedat Basarabia fără să tragem un foc de armă. Prin urmare, mi-am început serviciul militar după trei luni – în toamna anului 1940. Când am plecat pe front, eu nu-mi isprăvisem şcoala militară. Am fost trimişi pe front cu vreo zece zile înainte de operaţiune.

Tânăr fiind, în contextul acela politic, aţi perceput drept o greşeală strategică faptul că România se aliase cu Germania?

Deloc! Dimpotrivă, eram entuziaşti cu toţii. Eu o spun foarte cinstit, chiar dacă, odată cu vremea, văd lucrurile mai altfel. Nu numai asta, dar nu-mi dădeam seama că facem o greşeală trecând Nistrul.

„În ultimii 75 de ani ne-am stricat cu toată Europa“

Să revenim la momentul 27 iunie 1940...

Da. Mai târziu, l-am avut ca şef în Ministerul de Externe pe domnul Davidescu, ambasadorul României la Moscova în momentul ultimatumului de cedare a Basarabiei. El mi-a povestit că a fost chemat de Molotov, ministrul de Externe sovietic, la ora 10 seara. Acesta i-a întins o notă şi i-a spus prin viu grai: „Noi cerem României ca, în 36 de ore, să restituie Basarabia şi Bucovina de Nord“. Bineînţeles că bietul Davidescu, tremurând, se repede cu nota aceasta la Legaţia română şi se grăbeşte, alături de consilierul său, să cifreze mesajul pentru a fi trimis la Bucureşti. Asta i-a luat cam un ceas. Observaţi câtă vreme se pierde! Apoi a constatat că telefonul era în pană. Aşa l-au ţinut ruşii până dimineaţa pe la ora opt.

A fost un sabotaj...

Bineînţeles! Asta pentru a mai câştiga din cele 36 de ore încă o noapte întreagă. Nu mai rămâneau decât 24 de ore. Telegrama soseşte, aşadar, la Bucureşti pe la ora opt dimineaţa, iar până a fost descifrată a mai trecut jumătate de oră. Eu am lucrat la cifrare în 1943–1944 şi îmi dau seama

de dificultăţile care sunt – tot felul de greşeli care apar în ascultarea cifrelor şi altele. Dar după ce s-a descifrat mesajul, mai întâi s-a telefonat ministrului şi apoi Regelui Carol al II-lea. Acesta din urmă se grăbeşte să convoace Consiliul de Coroană, care se întruneşte puţin înainte de ora 12. În momentul acela, jumătate din Consiliul de Coroană era pentru rezistenţă. Ministrul de Externe a fost trimis să-i telefoneze lui Ribbentrop, omologul său german. Ştiind că sunt în cârdăşie cu sovieticii, noi am telefonat la Berlin ca să cerem Germaniei să intervină la Moscova pentru a ni se lăsa mai mult timp şi pentru a putea negocia. Ribbentrop a spus că trebuie să-l întrebe pe Führer şi mai trece o oră până se întoarce cu răspunsul, iar Führerul ne transmite „Să cedaţi!“. Raţional vorbind, era clar că Hitler era înţeles cu Moscova să le dea voie să ia Basarabia. În momentul acela, eu nu l-aş fi ascultat pe Hitler.

Erau 650 de kilometri de graniţă de acoperit. Puteam face faţă?

Aveam trupe pe toată linia. Desigur, nu eram în situaţia favorabilă pe care a avut-o Finlanda, numai cu un front de vreo 100–150 de kilometri şi, implicit, cu o posibilitate de rezistenţă mult mai mare. Dar chiar şi aşa, eu cred că, dacă se lupta cu artileria şi cu tancurile pe care le aveam, cel puţin şapte zile am fi rezistat. Asta ar fi permis unei mase de fugari să treacă Prutul – aspect foarte important. Mai mult, chiar din prima zi făceam cunoscut Berlinului că, dacă Germania ne atacă, noi vom rezista. Ei probabil ne-ar fi ocupat pe jumătate... Dar să nu uităm că erau deja supăraţi pe sovietici că ceruseră şi Bucovina de Nord, deşi se înţeleseseră numai pentru Basarabia. Deci e aproape sigur că am fi fost ocupaţi de germani. Acum îmi veţi zice că ar fi putut da Transilvania ungurilor. Eu nu cred că

o făceau. Nu s-ar mai fi grăbit în momentul acela. Noi am fi avut soarta Poloniei şi faţa curată, ceea ce este extrem de important pentru un popor. Am fi avut imagine de eroi pentru că am rezistat împotriva unei ţări de 20 de ori mai populate şi mai puternice militar. Or, noi nu am făcut asta şi rezultatul a fost că ne-am pus toată Europa în cârcă. Aliindu-ne ulterior cu germanii, le-am permis să atace Iugoslavia prin România – un gest pe care eu îl găsesc absolut dramatic. Acest lucru se repercutează în scrierile istorice ale sârbilor şi grecilor. Cu alte cuvinte, în ultimii 75 de ani ne-am stricat cu toată Europa.

Neagu Djuvara, la zece ani, Sinaia, jucând rolul lui Tândală
într-o piesă de teatru şcolară

„Am sărit prosteşte în curentul european antisemit“

Occidentul n-a înţeles prea bine alianţa noastră cu Germania din Al Doilea Război Mondial...

La nevoie ar fi înţeles-o, dacă ne opream la Nistru. Argumentele lui Ion Antonescu de a merge mai departe aveau o oarecare greutate, nu zic nu, dar el a fost extrem de imprudent, făcând un fel de rămăşag cu germanii. Oricum, pierderea unei treimi din teritoriu într-un termen de trei luni era îngrozitor de dureroasă pentru noi, tineretul. Vă mărturisesc că, la 24 de ani, am plecat cu entuziasm la război.

Credeţi că Ion Antonescu merită rejudecat din punct de vedere istoric şi asumat sau considerat pe mai departe, aşa cum ni se sugerează, un criminal de război?

E foarte greu de spus fiindcă, după fapte – era să spun „tehnic“ –, el este un criminal de război. Asta după legile care s-au scos de-atunci – la Nürenberg şi-n alte părţi. Este invocat printre motive şi momentul expulzării evreilor din Basarabia, în 48 de ore, în mod absolut sălbatic. Aici sunt cifre pe care le-a înregistrat Jandarmeria Română.

Prin cele cinci puncte de graniţă au ieşit 175.000 de oameni în 48 de ore, cu câte o boccea sau cu ce puteau căra în spinare. Nu erau nici măcar barăci pregătite.

Care a fost motivul pentru care Ion Antonescu a făcut acest gest?

Motivul invocat – faptul că au fost câţiva evrei care au jignit Armata Română la retragerea din '40. Dar n-au fost ofiţeri români omorâţi de evrei în momentul retragerii. Ce-i drept, au fost scuipaţi şi înjuraţi pentru că exista o tensiune socială antievreiască, dar e un adevăr şi faptul că evreii îi detestau pe români. E un adevăr care se simţea... Dar, ulterior, noi am mai făcut nişte orori şi după aruncarea în aer a cartierului general al Armatei Române de la Odessa. A fost o prostie! Ne-am instalat în sediul fostului cartier general rusesc şi n-am verificat dacă în subsol sunt aparate ce pot fi comandate de la depărtare. Prin urmare, pentru o eroare gravă a militarilor români, mareşalul Antonescu a telefonat ca, pentru fiecare general ucis, să fie împuşcaţi o sută de evrei, pentru fiecare colonel, cincizeci şi aşa mai departe.

Există documente în acest sens?

Există documente păstrate... Mai întâi, cine putea demonstra că evreii au determinat această lovitură? În plus, a spus că nu face război poporului rus, ci evreimii.

Era un curent european antisemit.

Aşa este, iar noi am sărit în el cu ambele picioare, prosteşte.

Se afirmă că ungurii au procedat mai rău cu populaţia evreiască. Aşa este?

Da. În 1942, Antonescu a mai cârmit-o, dându-şi seama că nu trebuie să meargă atât de departe. Are meritul că

nu i-a livrat pe evreii din restul țării, așa cum ar fi vrut nemții. Noi batem monedă pe această rezistență din anii '42, '43, '44, dar gestul din '41 este absolut dramatic.

Având în vedere aceste argumente, îl putem exonera de răspundere pe Ion Antonescu?

Eu nu cred că putem să-l exonerăm de răspundere. De asumat însă, ești obligat să-l asumi. Așa cum Germania îl asumă pe Hitler. Tot poporul german, prosteşte, din disciplină, a acceptat până în ultimul moment un sacrificiu absolut absurd. Trebuie să spunem şi noi adevărul: mai ales după Stalingrad, Antonescu trebuia să găsească momente mai potrivite pentru a abandona lupta. El a făcut un pariu, dar când vezi că acel pariu este pierdut, te dai în lături. Nu te poți juca cu soarta a milioane de români pentru că tu ți-ai dat cuvântul de militar! Ce este cuvântul tău de militar în raport cu soarta a milioane de români?! Mai exista şi riscul ca, ducând războiul alături de Germania după 23 august 1944, aliații să nu ne restituie Transilvania de Nord. Acesta a fost jocul lui 23 august 1944! Ni s-a promis că ni se va restitui Transilvania de Nord.

„Ion Antonescu pierduse contactul cu realitatea"

Spera Ion Antonescu să încheie pace cu sovieticii?

El îşi închipuia că va veni un moment mai prielnic de discuții. La 22 august 1944, atunci când Antonescu se pregătea să se întoarcă pe front pentru a restabili situația militară, el vorbeşte cu un ofițer, uitându-se pe hartă. Îi arată Bărăganul şi îi spune că aici va avea loc bătălia decisivă de tancuri a războiului. Carevasăzică, nici nu credea în posibilitatea unei rezistențe mai lungi pe linia Focşani–Nămoloasa–Galați. Aceasta nu era o linie de rezistență formidabilă, așa cum cred unii istorici, ci una în care se mai turnase beton. Altceva – o mărturie personală: eu sunt ultimul primit de bietul Mihai Antonescu (*vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, n.a.*), în noaptea de 22 spre 23 august 1944. Întâmplarea a făcut ca eu să fiu numit curier diplomatic la Stockholm. Acum spuneți-mi şi mie de ce Antonescu trimite vorbă ministrului nostru de la Stockholm, Fred Nanu, să reînceapă negocierile cu doamna Kollontai (*reprezentanta Uniunii Sovietice, n.a*)? El, Antonescu, era vinovat că nu le răspunsese sovieticilor. Şi mai sunt nişte minciuni care circulă acum – de pildă, în filmul lui Sergiu Nicolaescu, „Oglinda",

personajul Antonescu întreabă: „N-a venit un răspuns de la Stockholm?" Este o minciună! Nu era niciun răspuns de aşteptat de la Stockholm. Sovieticii aşteptau un răspuns de la guvernul român. E o chestiune absolut incredibilă! Antonescu şi-a închipuit că vom obţine condiţii mai bune de încheiere a unui armistiţiu. Nici germanii, nici italienii, nici japonezii nu au obţinut condiţii mai bune decât capitularea necondiţionată. Aceasta a fost o condiţie pe care americanii au început să o pună din cauza a ceea ce s-a întâmplat în 1918. Adică atunci s-a acceptat capitularea Germaniei, dar cu tot felul de condiţii.

Ce condiţii pusese Ion Antonescu?

Antonescu i-a transmis doamnei Kollontai două condiţii sau, mai bine spus, nişte ameliorări la capitularea necondiţionată. Amândouă sunt absolut absurde: prima – să i se dea 15 zile pentru a-i convinge pe germani să se retragă din ţară; dacă ar fi făcut asta, Antonescu ar fi fost imediat arestat şi, probabil, adus Horia Sima ca prim-ministru. A doua – dacă este ocupată toată ţara de armata sovietică, să rămână un judeţ neocupat în vestul ţării, pentru ca guvernul să fie liber. Să fim serioşi! Dacă jumătate din Europa este ocupată de armata sovietică, ce contează că tu nu ai armată sovietică în jurul guvernului? Culmea, culmilor, tocmai pentru că aceste condiţii erau absurde, la 28 mai 1944, doamna Kollontai îi transmite lui Fred Nanu răspunsul favorabil. Acest răspuns a fost adus la Bucureşti de către şeful meu, Camil Demetrescu, la 1 iunie 1944. Nici asta nu i-a ajuns lui Antonescu! La 19–20 august se prăbuşeşte frontul şi ce-mi spune mie în noaptea aceea Mihai Antonescu!? Un lucru care dovedeşte că amândoi Antoneştii nu mai aveau picioarele pe pământ: „Să ştiţi un lucru dramatic – trupele noastre nu s-au mai bătut bine! De data asta a fost derută!" Îmi sugera să-i spun asta doamnei Kollontai, ca un argument cum

că noi vrem armistiţiu. Eu, la 27 de ani cât aveam atunci, am îndrăznit şi am spus: „Domnule ministru, dar cum putem spune un lucru ca acesta când suntem în negocieri cu adversarul? Să le spunem că noi nu mai suntem în stare să ne batem?!" Atunci mi-a dat dreptate. Dar cum a putut să-i treacă prin gând aşa ceva?! S-ar putea să vi se pară de necrezut, dar vă spun că este un adevăr.

Pierduseră contactul cu realitatea...

Absolut! Rezistenţa noastră era absurdă şi rezultatul ar fi fost că toată ţara s-ar fi distrus. Cel mai rău ar fi fost că apărea riscul ca aliaţii să nu ne mai restituie Transilvania de Nord.

Prin urmare, contrafactual judecând lucrurile, dacă am fi fost alături de Germania până la sfârşitul războiului, România ar fi rămas fără Transilvania?

Nu se ştie... Poate ar fi fost un alt traseu de graniţă. E foarte greu de spus.

Unii spun că Germania „nu ne va ierta" pentru că am întors armele la 23 august 1944...

Şi asta este dramatic. Nu vedeţi, consecinţele faptului că nu ne-am bătut la 27 iunie 1940 ni-i pune în cârcă nu numai pe occidentali, pe sârbi şi pe greci, dar şi pe marele popor rus pe care geografia l-a adus în apropierea noastră. N-avem interesul să fim stricaţi nici cu ruşii care ne judecă pentru că am fost în stare să mergem până la Stalingrad. Dar mai grav este că ne-am certat şi cu nemţii pentru că i-am „trădat" la 23 august 1944. Aceste lucruri nu se uită peste timp. Părerea mea este că am cârmit-o prost în acel moment. Am făcut o eroare pe care am continuat-o ani de-a rândul şi pe care o plătim scump şi astăzi. Avem o reputaţie proastă.

„E aberant să existe un stat separat dincolo de Prut“

Republica Moldova poate reveni în spațiul european, dat fiind contextul politic actual?

Este un episod nenorocit... Mi se pare exclus ca această comunitate de români din Basarabia să ajungă un stat separat, aberant, un stat de limbă română. Eu cred că mâine, poimâine, în mod istoric fatal, se vor reataşa României. Sunt absolut convins, dar poate e o convingere nebunească! Eu nu văd cum poate dăinui în timp o mică republică de majoritate românească, dincolo de Prut. E aberant!

Iată că Ciprul a dăinuit...

Da, şi acolo e o dramă. Dar nu s-a terminat cu Ciprul. Nici acolo nu s-a isprăvit. Turcii, când au ocupat Ciprul, acum sute de ani, au colonizat cam o cincime, dar când l-au atacat, în anii '70, au ocupat cam o treime. Admițând că rămâne o treime turcilor, eu sunt de părere că restul trebuie să revină Greciei. Şi acolo e o nedreptate, dar, bineînțeles, e un precedent pentru Basarabia.

Se discută că Basarabia ar putea fi o zonă tampon între spațiul euroatlantic şi Federația Rusă.

În fine, astea sunt speculații... Logic vorbind, Basarabia ar trebui să se reunească cu România. Dar să ştiți că s-a speculat mult de către ruşi faptul că nu ne-am purtat bine cu basarabenii în cei 22 de ani cât i-am avut, din 1918 până în 1940. Asta o ştiu de când eram copil. Basarabia a fost considerată la Bucureşti ca un fel de Siberia a României – funcționarii care făcuseră vreo prostie erau trimişi, ca pedeapsă, acolo. Nu am reuşit să ne facem simpatici, nu reparasem drumurile etc. Am activat foarte prost. Dacă recuperăm Basarabia, ar trebui de acum înainte să investim mult în acea zonă.

E o teză interesantă. De ce credeți că autoritățile ar fi putut avea o asemenea atitudine?

E foarte curios lucrul acesta. E cert că aveam dragoste pentru Ardeal, însă Basarabia n-am asimilat-o bine din cauză că se prostiseră sub ocupația rusească de o sută de ani. Aveam impresia că țăranii de acolo nu mai înțeleg nimic. De altfel, să ştiți un lucru: nu mai ştiau pe ce lume trăiesc unii dintre ei. De pildă, un văr primar de-al meu care a murit la încercuirea Stalingradului era în Basarabia în 1939 şi, la un moment dat, a întrebat un țăran bătrân unde crede el că se hotărăşte politica, la care bătrânul a arătat înspre Răsărit, spunând: „La împăratul, acolo!“ El mai trăia cu mintea la țar. Sigur că nu putem generaliza.

„Radicalii maghiari se vor potoli“

Cum vi se par mişcările radicalilor maghiari din Covasna şi Harghita?

Nu vor avea succes. A fost nenorocirea din vremea comunistă când li s-a dat acea autonomie a secuilor şi de acolo a ieşit o poveste diferită de ceea ce am hotărât în 1918. Trebuia să le dăm din timp ceea ce le-am făgăduit atunci – învăţământ în limba lor şi să aibă posibilitatea de a fi judecaţi în limba lor. Dacă o făceam la vremea cuvenită, nu s-ar mai fi ajuns la asemenea excese.

Cum ar trebui procedat acum cu minoritatea maghiară?

Să se acorde ceea ce trebuie acordat, dar nici vorbă de autonomie sau de aşa ceva. De altfel, ei n-ar câştiga nimic să aibă autonomie. Ei au interesul să fie contopiţi într-o România mai mare şi această România mai mare să fie contopită în Europa. Ceea ce se întâmplă acum cu autonomia este o rană ce se va vindeca foarte lesne. Dovadă că UDMR e în Guvern aproape neîntrerupt de 16 ani. Şi uite ce cumînţi sunt! Cumînţi au fost şi cei care i-au luat în Guvern fiindcă aşa îi silim să fie tot aşa de români ca şi noi.

Credeţi că liderii UDMR sunt la fel de fideli crezului naţional ca şi liderii partidelor româneşti?

Nu, dar interesul lor este ca toată ţara asta să funcţioneze bine. Şi vedem că, de multe ori, sunt mai deştepţi decât noi. În Parlament vorbesc bine româneşte şi am avut miniştri buni dintre ai lor. Eu nu sunt speriat de aceste manifestări ale lor cu drapele. Sigur, e supărătoare sărbătorirea intrării lui Horthy în Ardeal, dar ăştia care se ocupă cu aşa ceva sunt excesivii şi se vor potoli încet, încet. Ei nu reprezintă o majoritate şi, dacă noi nu ne vom încăpăţâna în sens prost, se vor potoli şi ei.

„Vom fi minoritari în țara noastră“

Proiectul european vi se pare viabil, dat fiind modul în care a răspuns UE crizei economice?

Dacă introduc cumva şi Turcia în Uniunea Europeană, atunci acest proiect nu mai e viabil deloc. Mă surprinde că unii politicieni europeni îşi pot închipui că Europa se poate întinde până în Iran. În plus, mai aduci în Europa vreo 70 de milioane de musulmani, după ce aici mai sunt vreo 25 de milioane. Prin urmare, continentul nostru va deveni majoritar musulman. O sută de milioane de musulmani în Europa înseamnă o sută de milioane de credincioşi practicanți. Pe continentul nostru nu cred că sunt o sută de milioane de creştini practicanți... Devenim minoritari.

Oare trebuie pusă problema în termenii aceştia? În prezent s-a schimbat modul în care oamenii privesc chestiunile religioase...

Mi-e teamă că nu... Eu îi văd pe musulmani în Franța. Şi am trăit şi în Africa 23 de ani, într-o țară musulmană. Ei sunt exclusivişti. De altfel, Muammar al-Gaddafi a declarat în Italia că Europa va deveni musulmană. Europa, conştient sau inconştient, se sinucide. Dacă te duci în metroul

parizian, vezi care va fi Europa de mâine. Majoritatea populației din metrou este de culoare.

Această reechilibrare a spectrului etnic în Occident poate fi o sursă de conflicte?

Nu, dar va duce la un nou Ev Mediu, la dispariția civilizației occidentale. Cred că suntem deja pe panta săpunită a dispariției civilizației noastre. Nu ştiu cât va mai dura – două sute, trei sute sau patru sute de ani. Ca şi la sfârşitul Imperiului Roman, masa de sclavi, invaziile germanice şi turanice au făcut să se schimbe componența etnică a Europei. Aşa se schimbă şi acum...

Suntem într-un ciclu istoric...

Absolut! Asta e părerea mea de specialist în filosofia istoriei.

România nu pare deocamdată afectată de aceste schimbări şi nici nu pare conştientă că se produc...

Fatalmente vom fi afectați! Suntem în Europa şi avem deja 10 la sută populație țigănească. Intră foarte mulți chinezi şi turci, iar noi nu mai facem copii. Doza de sânge românesc va fi din ce în ce mai mică. Să ştiți că, din acest punct de vedere, suntem ca şi occidentalii. Încetul cu încetul vom fi minoritari în țara noastră.

Putem adăuga acestui risc şi exodul tinerilor români spre Occident?

Bineînțeles! Aceasta este una dintre preocupările mele majore şi ar trebui să facem orice pentru a-i readuce în țară. Fără ei nu putem construi o Românie de alt soi decât cel moştenit de la comunişti. Înainte vreme, era un adevăr dictonul „Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-n țara mea“. Spre exemplu, românii sunt poporul cel mai puțin

reprezentat în Statele Unite ale Americii. 99 la sută dintre românii plecați acolo sunt originari din fostul Imperiu Austro-Ungar. Ardeleanul, săracul, decât să trăiască sub dominație străină, a zis că mai bine se duce în America. Acum, 45 la sută dintre tineri spun că vor să plece în străinătate. Este absolut dramatic! Nu mai au dragoste de țara asta pe care o găsesc păcătoasă de când clasa politică este un fel de capac de plumb. E o greşeală, pentru că la alegeri am putea schimba ceva. Dar uite că tot pe ăştia îi alegem... Ori nu ne vom vindeca niciodată, ori trebuie aşteptate încă două generații.

Avem resorturi interioare pentru a depăşi situația?

Tinerii pleacă din țară din cauza lipsei de speranță. Asta se combină şi cu scârba de politică. Eu îi înțeleg însă pe cei foarte înzestrați care pleacă la burse în străinătate şi care capătă diplome în domenii inexistente în România.

Pleacă şi tineri intelectuali care preferă să facă munci subcalificate, dar plătite mai bine decât profesia lor din țară...

Eu nu-i aprob pe aceştia. Sau dacă se duc să facă pe căpşunarii, da, dar să se întoarcă cu banii în țară. Vă pot spune din experiență că toți românii din emigrație, chiar dacă s-au căsătorit cu câte o nemțoaică sau cu câte o franțuzoaică, în străfundurile sufletului lor sunt nenorociți. Le lipseşte ceva... Nu te poți transforma în francez sau în neamț când eşti născut român.

„Trebuie să mai treacă două generații"

În 20 de ani de acum înainte se va putea vedea o altă față a României?

Doar dacă scăpăm de actuala clasă politică şi vor apărea alții decât fiii fostei nomenclaturi. Chiar dacă nu sunt cei pe care-i vedem în Parlament, există o rețea subterană, cea care l-a adus pe Iliescu la putere în decembrie 1989 şi care continuă să tragă sforile. Este convingerea mea.

Dacă într-adevăr există această „rețea", cât ar mai putea trece până când vom avea parte de o nouă clasă politică?

Până ce vor muri ei... Poate atunci se vor mai îndrepta lucrurile, iar copiii lor poate vor fi oameni în regulă. În toate revoluțiile s-a întâmplat aşa – generația copiilor sau a nepoților revoluționarilor a devenit conservatoare. Eu cred că urmaşii lui Adrian Năstase, de pildă, vor fi burghezi foarte civilizați. De aceea vă spun că trebuie să mai treacă două generații.

Cum vi se pare Crin Antonescu ca lider politic şi ca aspirant la Preşedinția României?

Am fost alături de el pentru că el m-a chemat, cu toate că nu ne cunoşteam foarte bine. De Călin Popescu-Tăriceanu

fusesem mai apropiat decât de Crin Antonescu, dar el m-a chemat pentru că ştie că sunt popular, că am notorietate. Dar Crin Antonescu n-a catadicsit să mă întrebe, în seara în care a văzut că nu intră în turul doi de scrutin al alegerilor prezidenţiale, ce să facă. Deşi, după mine, el ieşise cel mai bine din confruntarea televizată. Nu a fost al doilea pentru că PNL nu are structura necesară în provincii. Eu i-aş fi spus lui Crin Antonescu că nu se poate ca un partid liberal să meargă mână-n mână cu Geoană care, deşi e mai occidentalizat decât ceilalţi, are în spate umbra lui Iliescu, a lui Cozmâncă sau a lui Hrebenciuc.

Chiar credeţi că aceia pe care i-aţi enumerat au fost atât de nocivi pentru România?

Criminali! Sunt cei mai nocivi pentru că eu continui să cred că ei trag diverse sfori. De pildă, cum a îndrăznit Iliescu să spună, în urmă cu vreo 18 ani, că la noi este „o democraţie originală"?! Această „democraţie originală" ne-a întârziat cu zece ani intrarea în Europa. Lui Emil Constantinescu i-au trebuit patru ani ca să-şi dea seama că fosta Securitate continua să conducă ţara. Acest lucru trebuia să-l ştie din prima clipă şi putea da o lovitură mare. A fost un naiv.

Să nu uităm că aderarea la NATO s-a produs în mandatul preşedintelui Iliescu...

Da, dar negocierile au fost începute sub Emil Constantinescu. Însă politiceşte vorbind, Ion Iliescu chiar a sărit peste cal devenind filoamerican. Adică e un politician dibaci, un politician abil.

Cum va rămâne în istoria românilor Ion Iliescu în raport cu Traian Băsescu?

E clar că Ion Iliescu va fi înfierat şi considerat omul care a întârziat integrarea României în Europa. Şi care

a vrut să continue pe ascuns comunismul. Eu nu am o problemă împotriva unui om, dar el este adus de această clică care se manifestă în Parlament şi care a pus mâna pe averi colosale...

Aceasta este şi teza preşedintelui Băsescu. În contextul economic actual, credeţi că opinia publică mai este sensibilă la astfel de chestiuni?

Economia nu are de-a face cu Justiţia! Eu am de gând să public o scrisoare deschisă preşedintelui Băsescu. Îi voi aminti că, la ultima confruntare cu ceilalţi doi contracandidaţi ai săi la prezidenţiale, a fost primul care a îndrăznit să scoată problema asta la suprafaţă. Să spună că e o ruşine faptul că, după 20 de ani, noi nu am scos încă la lumină ce s-a întâmplat în decembrie 1989 şi nici în cele trei mineriade. Cu alte cuvinte, el ne-a făgăduit că va da drumul Justiţiei pentru a începe aceste procese. Uite că au trecut nouă luni şi că n-a făcut nimic... Aşa că eu o să-i aduc aminte. Acesta este un cancer pe care noi trebuie să-l operăm acum cu bisturiul. Dacă nu-l operăm, să ştiţi că nu se începe vindecarea României. Este un început indispensabil, care n-are de-a face cu economia.

Mulţi îl acuză şi pe Traian Băsescu de faptul că face parte din acest „sistem ticăloşit" pe care îl înfieraţi şi dumneavoastră. Sunteţi de acord?

Nu-mi dau seama, dar preşedintele poate ieşi din „sistemul ticăloşit" dacă-şi ţine promisiunea de care am vorbit. Românul, în general, are fibră politică, chiar dacă ne-am sărăcit şi am scos smântâna de pe ţară în ultimii 20 de ani. Putem juca un rol în Europa dacă ne însănătoşim mai întâi în ţară.

Neagu şi France Djuvara, Stockholm, 1946

„S-a schimbat profilul etnic al românului"

De unde această agresivitate exagerată în societatea românească?

E o problemă pe care mi-am pus-o şi eu, deseori. Eu o arunc şi pe aceasta în cârca celor 50 de ani de comunism care au modificat profilul etnic al românului. Românul pe care l-am cunoscut eu când eram copil – adică şi ţăranii, şi ostaşii pe care i-am avut pe front – era prea blând, prea supus. Dintr-odată a venit un regim atât de brutal şi atât de injust încât omul a început să se apere cu dinţii. Nu uitaţi că până şi în cel mai mic sat s-au inversat valorile. Ţăranii cei mai iscusiţi, cei mai îndemânatici şi cei mai avuţi au fost nu numai daţi la o parte, ci şi ucişi sau băgaţi la închisoare. La suprafaţă au ieşit lepădăturile – toţi guşaţii şi tâmpiţii din sate au devenit primari sau mai ştiu eu ce... S-au schimbat elitele de jos şi până sus. Lucrul acesta a făcut ca oamenii să se înrăiască. Nu mai există sentimentul că vecinul tău e un prieten. Lumea nu se mai salută pe scara blocului pentru că zice „Bună ziua ţi-am dat, belea mi-am căpătat!"

Acum şi copiii au devenit extrem de agresivi...

În anii mei de şcoală în România, aproape că nu existau bătăi între copii. Eu nu am văzut astfel de bătăi. În schimb,

în Franţa am fost absolut îngrozit de agresivitatea copiilor între ei. Bine, erau şi foarte mulţi corsicani la Nisa, şi aceia sunt mai temperamentali. Dar românii de astăzi se bat până se omoară, şi asta este foarte îngrijorător.

S-a schimbat ierarhia de valori şi am căpătat o sumedenie de obiceiuri proaste...

Sunt anumite moravuri ţigăneşti pe care noi le-am fi putut evita. Amestecându-ne cu ei, era de aşteptat ca părţile româneşti să domine, dar văd că s-a întâmplat invers. În vechime, ţiganii erau persecutaţi, ce-i drept, dar erau şi mai violenţi decât românii. Străinii au constatat că închisorile erau pline de ţigani, acuzaţi de infracţiuni de omor. Dovadă că şi călăii erau aleşi dintre ţigani pentru că erau mai în stare de un lucru violent decât românii.

Cum găsiţi decizia autorităţilor franceze de a-i expulza pe ţiganii de origine română şi bulgară?

Adevărul e că, la Paris, aproape toţi cerşetorii de pe stradă sunt ţigani români. Eu dacă-i văd că au o figură simpatică, mă adresez direct pe româneşte: „Domnule, ce cauţi aici?" „A, păi dacă la noi nu se poate...", îmi spun majoritatea. Părerea mea este că se vor întoarce în Franţa...

Este o problemă românească sau una europeană?

Categoric este una europeană! E românească numai în măsura în care nenorocul istoric face că suntem cei cu populaţia cea mai mare de etnie ţigănească. E foarte interesant cum, în Evul Mediu, ei au trecut prin Principatele Române când au fugit de turci. Ei erau năpăstuiţi şi de populaţia grecească din Imperiul Bizantin care îi denumise cu un derivat al sintagmei „oameni de care să nu te atingi". Erau un fel de paria. De acolo au venit la noi cu numele de „aţigani". Primul document care ne vorbeşte

despre existența „ațiganilor" datează din 1385. Dar, revenind, ceea ce s-a întâmplat în Franța este un gest nițel demagogic al lui Sarkozy şi care nu va avea viitor. E o problemă europeană care se va rezolva cu timpul.

Postfață

Omul care nu uită ziua de ieri

De douăzeci de ani, lui Neagu Djuvara tot românul îi cere profeții. Când întrebările sunt mai numeroase decât răspunsurile, când căutarea disperată a adevărului definitiv dă greş, când viitorul se arată ceţos şi în divorţ cu Dumnezeu, neamurile caută o Pythie. De la greci încoace, ştim că în aburii mistici se nasc certitudini aparente. Acestora trebuie să le dea chip domnul Djuvara, aşezându-le în fraze mesteşugite şi bine închegate logic, rostite clar, răspicat şi cristalin. Pentru că el cercetează țesătura destrămată a trecutului, sunt aşteptate nerăbdător diagnostice ale prezentului şi priviri furişe către viitor. Am întâlnit oameni care îi vânau interviurile sperând că în culisele verbului nobil se ascund speranțele unor ani mai buni. E firesc: el nu uită ziua de ieri şi poate spune cum să nu greşim mâine. Contemporan cu veacul cel mai frământat şi mai absurd al istoriei europene, are acest drept.

După cincizeci de ani de peregrinări transcontinentale şi de experiențe personale rarissime, a refuzat să mai fie *obiect* al Istoriei – participant neutru la zbaterea lumii.

Intimitatea sa cu evenimentele astrale din secolul al XX-lea l-a determinat să îşi asume acasă, în România, statutul de *subiect* al Istoriei. Are motive destule; uitaţi-vă cine îi populează amintirile: Ferdinand Întregitorul, Regina Maria, Carol al II-lea şi Mihai, Brătienii şi alţii *ejusdem* într-un şir lung de prim-miniştri, Antoneştii, Zelea-Codreanu, alături de astăzi pe-nedrept-uitaţii Camil Demetrescu, Niculescu-Buzeşti, Pogoneanu.

Memoria sa este însă mult mai sensibilă la Emil Cioran – amic de plimbări nocturne în preajma Luxembourgului parizian – Monica Lovinescu, Ierunca, Vintilă Horia decât la bronzuri şi nume de străzi. Ştiu că şi Iaşii mei şi-au găsit loc între rândurile amintirilor: Ştefan Gorovei, Alexandru Zub, Ioan Caproşu şi tinerii studioşi fermecaţi de retorica sa aristocratică. Şi pentru că politica febrilă nu rimează cu firea-i, a ales un alt mod de a fi prezent: vorbind. În memorialistică sau istoriografie, domnul Djuvara *răspunde*, nu chestionează. Are oroare de aroganţa doctă a specialistului cu panaş şi stă la distanţa salvatoare de concluziile tratatelor academice. Crede, pe drept cuvânt, că adevăratului profesionist i se îngăduie apropierea de realitatea istorică numai dacă a înotat în apele vieţii şi dacă a strâns, implicit, suficientă experienţă personală. Scrierea istoriei nu este pentru inocenţi şi nici pentru plebe. Nu îl ştiu făcând procesul vremurilor cărora le-a supravieţuit, ci replicând dulce-amar oricărei curiozităţi, cu îngăduinţa boierească şi cu har de mare intelectual.

Domnul Djuvara nu consideră că sinceritatea istoricului este un lux sau o licenţă de comportament. Din unghiul său de vedere, Occidentul este senil, limbile naţiunilor se amestecă, gesturile publice sunt (prea) anglo-saxone, credinţa se dizolvă şi se consumă în superstiţii. Un final de epocă a cărei soluţie nu o aflăm în mod fatal. Cum

să te împotriveşti oboselii unei civilizaţii? Are încredere însă în tăria propriei naţiuni şi se bucură anticipat, dar fără patetism, de renaşterile succesive ale neamului. În calculul evoluţiilor organice, românii suferă ca apoi să se bucure, plâng ca apoi să râdă, sunt mai întâi slabi ca să devină puternici, sunt bicisnici ca să crească imperial, sunt mai întâi mărunţi ca într-un târziu să înveţe să stăpânească timpurile.

Neagu Djuvara crede că marea faptă bună a românilor este însăşi trecerea lor prin Istorie. Se cuvine, spune el, ca aceasta să le fie tuturor limpede, chiar şi generaţiilor care aşteaptă să ia locul vârstnicilor. Domnul Djuvara a scris şi conferenţiat atât pentru maturi, cât şi pentru tineri. Cei dedulciţi la critica scrâşnită nu-l plac; şcolarii de orice vârstă îl iubesc, chiar şi atunci când le spune că educaţia începe de la înţelegerea nevoii de politeţe. Un student mi-a mărturisit odată, la finele unei întâlniri universitare, că îl aseamănă Fericitului Augustin după cum ştie să vorbească celor fără de păcat. O exagerare? Nu.

Adevărul este că, din 1990 şi până astăzi, nu am încetat o clipă să ţin enorm la Profesorul Neagu Djuvara.

Mihai Răzvan Ungureanu

Cuprins

Cuvânt înainte. Un destin bine croit: Neagu Djuvara 7
În loc de introducere 11
Interbelicul, în culori amestecate 15
„Am fost sărăcit de două ori" 22
Criza mondială din anii '30 şi viaţa de zi cu zi 31
Scăpaţi ca prin urechile acului din Rusia bolşevizată 35
O curvă de mare lux 45
„Familiile boiereşti erau foarte solidare" 53
„Învăţasem să nu ne placă fizicul evreilor" 60
„Hitler fascina" 69
Paris-Bucureşti, cu pneurile sparte de 16 ori 74
De la cavalerie la infanterie, de la Dumnezeu citire 81
„Pentru mine, Carol al II-lea era un ticălos afacerist" 86
„...şi Mihai va fi-mpărat!" 90
„Mi-am schimbat complet părerea despre utilitatea călugărilor" 94
„Toată viaţa mea este un şir neîntrerupt de accidente" 99
„Făceam parte din grupul conspirativ al Regelui" 106
„Socialiştii erau majoritari" 113
Administrarea moşiei şi mazărea „Victoria" 120
„Comuniştii noştri erau în majoritate minoritari" 126
„Regele Mihai nu l-a putut graţia pe Antonescu" 131
„Radu Duda împiedică revenirea monarhiei" 137
„Ne-am zis că ruşii vor să ocupe toată Europa" 140
„Având monopol atomic, SUA puteau impune orice" 146
Spionaj, accident de avion şi un nou început 151
„Musulmanii refuzau o adevărată amiciţie" 159
Marginalizarea primului născut 168
„Începutul Revoluţiei a fost o lovitură de stat" 174
„Va trebui să ieşim din acest rahat" 178

În căutarea adevărului

De la carte la internet 185
Preambul la un dialog despre România de azi 189
„Nu văd de ce am fi împiedicaţi să ne unim cu Basarabia" 190
„Eram entuziaşti cu toţii de alianţa cu Germania" 192
„În ultimii 75 de ani ne-am stricat cu toată Europa" 194
„Am sărit prosteşte în curentul european antisemit" 198
„Ion Antonescu pierduse contactul cu realitatea" 201
„E aberant să existe un stat separat dincolo de Prut" 204
„Radicalii maghiari se vor potoli" 206
„Vom fi minoritari în ţara noastră" 208
„Trebuie să mai treacă două generaţii" 211
„S-a schimbat profilul etnic al românului" 216
Postfaţă. Omul care nu uită ziua de ieri 219

editura Adevărul holding

S.C. Adevărul Holding S.R.L.,
Str. Fabrica de Glucoză nr. 21, sector 2, Bucureşti.
Telefon: 021.407.76.38; Fax: 021.407.76.42

Director general: Peter L. Imre
Director general adjunct: Andrei Ştefan

Divizia CARTE

Director: Grigore Cartianu
Director executiv: Carmen Dincă
Director editorial: Daniel Eberhat

Toate drepturile asupra prezentei ediţii sunt rezervate exclusiv Editurii S.C. Adevărul Holding S.R.L. Reproducerea parţială sau integrală a textului fără acordul editurii este interzisă şi va fi pedepsită conform legilor în vigoare.

Redactor: Iustina Croitoru
Tehnoredactor: Puiu Enache
Corectori: Cristina Teodorescu
Adriana Popescu
Mihaela Enache
Prelucrare imagini: Alexandru Lăpugean
Coperta: Claudiu Ionescu

Tipar executat de Grafica Veneta